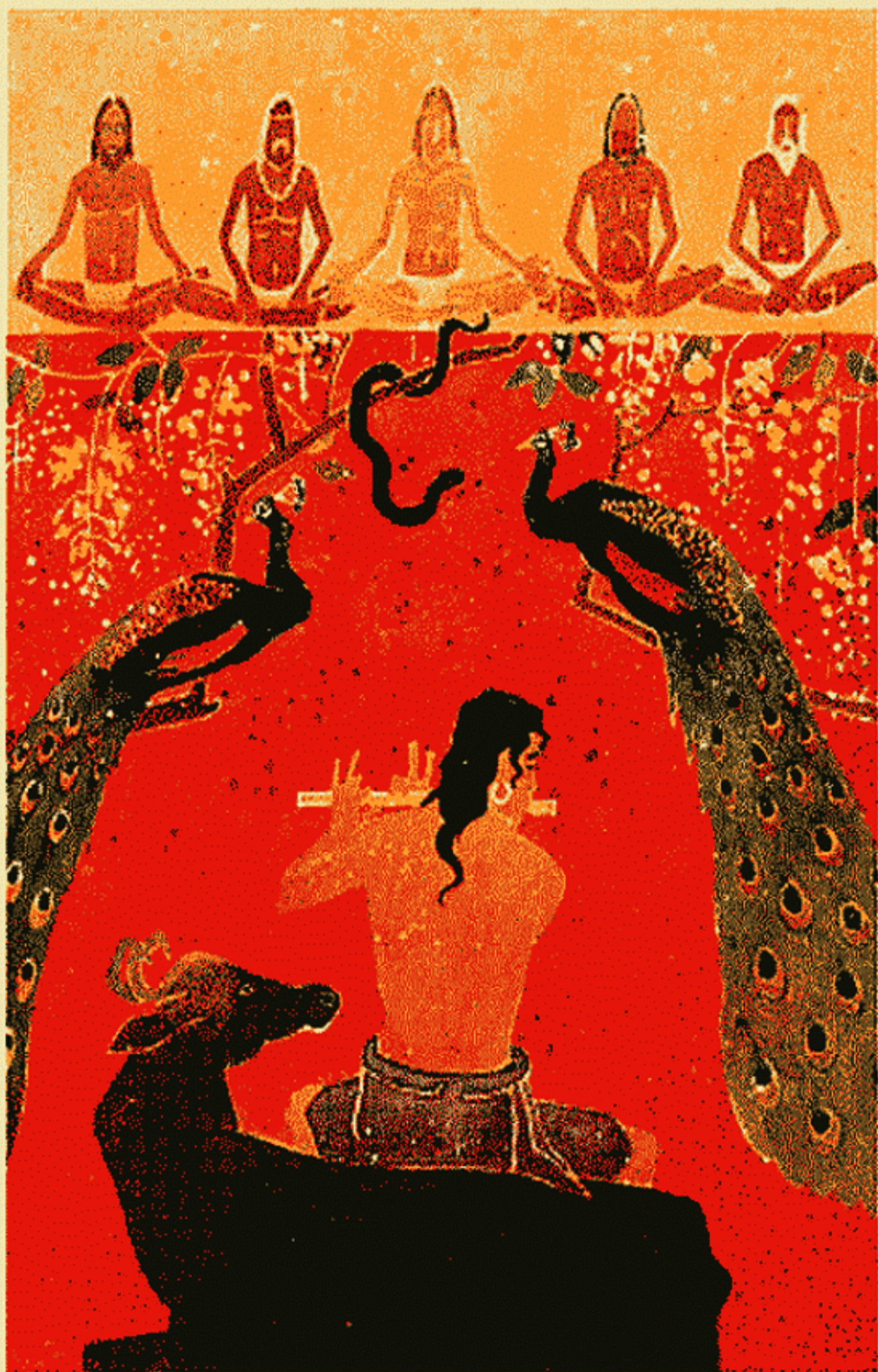

تماہی ساکھ

بلھے شاہ اسان مرنا ناہیں!

رسالہ وِچ چھپیاں لکھتاں دے نال
ایڈیٹراں دا سہمت ہونا ضروری نہیں

’اپنا‘ (Academy of the punjab nin North America) دلوں
سفیر رامہ ہوراں چھاپے چاڑھیا۔

اپنا ویب پیج: <http://www.apnaorg.com>
رابطے لئی: E-mail: rammah@apnaorg.com

مکھ چتر: صابر نذر

مئل: 100 روپے
ورھے لئی: 400 روپے
پردیس: سال لئی، ہوائی ڈاک خرچے سمیت 150 امریکی ڈالر
چھاپہ خانہ: شرکت پریس لہور

سائجھ

جولائی۔ اگست۔ ستمبر

مینجنگ ایڈیٹر: سفیر رامہ

ایڈیٹر: جاوید یوٹا۔ ڈاکٹر منوشرما۔ ڈاکٹر جگتار دھیمان۔ اننت کور

سائجھی: محمد آصف رضا۔ ساجد ندیم۔

تماہی

سا انجھ

اپریل۔ مئی۔ جون

ویروا

6		گل بات
		دو لہاں پنجاباں دی گل
7	الیسہ اررز ترجمہ ڈاکٹر ظفر اقبال محسن	دو پنجاب: جنوبی ایشیا وچ امن دا ثقافتی راہ
		ماں بولی
20	سادھو بتنگ / یاسر جواد	کینیڈا دا پنجابی ادب (اک جہات)
29	راجا محمد احمد	قطر وچ بچاں نال ملاقات
		تواریخ
40	ترجمہ محمد آصف رضا	مرد سکندر ہاریا
		شاعری
48		نجم حسین سید۔ امرجیت چندن۔ ہرش کمار ہرش۔ محمد علی مضطر۔ تنویر بخاری۔ سلیم شہزاد۔ ثروت محی الدین۔ طفیل خلش مسعود منور۔
		کسانیاں
53	اعجاز سید	بٹ صاحب
71	زبیر احمد	پورا پورا
75	امر جلیل (سندھی کہانی)	جیون زہر پیالا
85	ڈاکٹر فقیر چند شکلا	اپنا خون
94	پرجمیت کور بھجر	مٹی دا موہ

100 کلیم شہزاد۔ سلیم کاشر۔ عبدالکریم قدسی۔ شگفتہ نازی
محمد افضل شاہد۔ ثمینہ اسماء۔ سلطان کھاروی۔ افضل ساحر۔
روحی کنجاہی۔ صفدر حسین برق۔ اجیت اولکھ۔

بہار مسافران

119 پاکستان یا ترا سیدھو صاحب/ثناء اللہ گوندل
سرہیں لبرنی لعل گواہی

131 شریف کنجاہی زبیر احمد
136 کد کسے جگراتے کٹنے ڈاکٹر اظہر محمود چودھری
146 مرن دا شوقین، منیر نیازی مسعود منور
155 جاوید ذکی دی یاد وچ جمشید اہل
157 جاوید ذکی دیاں نظماں

گل بات

بہت چرتوں ساڈا خیال سی کہ اپنا (Academy of the Punjab in North America) دے ممبراں لئی اک پنجابی رسالہ شروع کیتا جائے۔ تے پنجابی دیاں نویاں لکھتاں اوہناں تیک اپڑائیاں جان۔

اک ہور گل جیہڑی اساں محسوس کیتی ایہہ سی کہ پنجابی وچ دکھو دکھ لپیاں پڑھنہاراں لئی اک وڈی اوکڑا اے۔ تے لہندے تے چڑھدے پنجاب وچ چھپن والیاں لکھتاں ویلے سر اک دو جے تیک نہیں اپڑدیاں۔ اپنا دے چار ہزار توں ودھ ممبراں وچوں وی بہت تھوڑی گنتی وچ اجیہے نہیں جیہڑے شاہ مکھی تے گر مکھی دوویں لپیاں پڑھ سکدے نیں۔ ایس اوکڑا نوں مکھ رکھ کے دوہاں لپیاں وچ رسالہ چھاپن دا آہر کیتا اے۔

ایس لوڑا نوں وی مکھ رکھیا گیا کہ چڑھدے تے لہندے پنجاب توں اڈ، باقی جگ (تیجے پنجاب) وچ وسدے لکھاریاں دیاں لکھتاں وی چھاپیاں جان تے ایہہ رسالہ چھڑا اپنا دے ممبراں لئی ہی نہیں، سارے پنجابیاں لئی ہووے۔ تے پنجابیاں وچ سانجھ ودھان دے اوس کم نوں اگے ٹورے جیہڑا اپنا دا مڈھلا مقصد اے۔

سانجھ دا پہلا پراگہ حاضر اے۔ اسیں سانجھ نوں ان دن دوہاں بنے، چڑھدے پنجاب وچ گر مکھی تے لہندے پنجاب وچ شاہ مکھی لپی وچ، اکو ویلے چھاپن دا آہر کیتا اے۔ ساڈے بھانے ایہہ نویں ریت دا مڈھ اے۔ ساڈا کیتا کرایا تہاڈے ہتھ اے، تے ساہنوں تہاڈی ہلا شیری دی آس رہے گی۔

دو پنجاب: جنوبی ایشیا وچ امن دا ثقافتی راہ

(بی بی ایسہ ائرز، یونیورسٹی آف پنسلوینیا وچ سنٹر آف ایڈوانسڈ سٹڈی آف انڈیا دی ڈپٹی ڈائریکٹر نیس تے ”انڈیا ریویو“ دی مینیجنگ ایڈیٹر نیس)

پچھلے ورھے (۲۰۰۵) پاکستانی کرکٹ ٹیم اپنے ڈھائی مہینیاں دے بھارت دے دورے تے سی تے ایہہ اوہدا پچھلے چھ ورھیاں مگروں پہلا دورہ سی۔ پاکستان دا پہلا میچ بھارتی پنجاب دے اک چھوٹے شہر موہالی وچ سی تے ویکھن ہاراں دا چوکھا رش سی۔ پر ایہہ پہلے دی طرحاں صرف بھارتی ویکھن ہاراں دا ای کٹھ نہیں سی۔ ہندوستانی حکومت نے پاکستانیاں نوں وی میچ ویکھن دی اجازت دتی تے گھٹو گھٹ ترے ہزار پاکستانی میچ ویکھن لئی آئے۔ دو دناں وچ، پاکستانی پنجاب توں تماشائیاں نال بھریاں اٹھتی (38) لاریاں سرحد پار کر کے ہندوستان پہنچیاں، جدوں ہوٹلاں وچ وی جگہ گھٹ پے گئی تاں پنجابیاں نے مہماناں لئی اپنے گھراں دے بوہے کھول دتے۔ ایتھوں تیک پئی پنجابیاں دے بھائی چارے دے جذباتی قصیاں نال اوتھوں دے اخباراں دے ورقے بھر گئے۔ اک پاکستانی گڑی، جیہڑی ہندوستانی خاندان دے نال ٹھہری ہوئی سی، اوہنے اخباری رپورٹراں نوں دسیا کہ ایہہ لوک اپنے گرم جوش تے چنگے نیں کہ اوس دا جی کردا اے کہ اوہ اُکا پکا ایتھے ای رہ جاوے۔

چڑھدے پنجاب دے دکانداراں نے اپنے مہماناں نوں چیزاں رعایتی قیمتاں دے نال نال سگوں کجھ نے تاں مفت وی ورتائیاں۔ دوستی دی ایہہ لہر اپنی اُچی سی کہ کجھ تماشائیاں نے دوہاں ٹیماں نال اپنی یکجہتی دا اظہار کیتا۔ خورے ایہہ پہلی واری ہو رہیا سی۔ پنج دناں دے ٹیسٹ

بیچ دیاں جیہڑیاں تصویراں نشر کیتیاں گئیاں اوہناں وچ کئی نوجواناں دے مُونہہ دے اک پاسے بھارتی تے دوجے پاسے پاکستانی جھنڈے بنے ہوئے دکھائے گئے۔

صرف ترے ورھے پہلاں دوویں مُلک آہنے ساہنے جنگ لئی تیار کھلوتے سن۔ پر ہُن گُوڑھے ثقافتی رنگ دا، امن تے سلامتی دا اک نواں جذبہ ساہنے آ رہیا اے۔ پاکستانی وزیرِ اعلیٰ توں جد ایس جذباتی اظہارِ بارے پُچھیا گیا تاں اوہناں آکھیا: ”ایہدے توں پنجابیاں دے اوس جذبے دا پتا چلدا اے، جیہڑا دوہاں پاسیاں دے پنجابیاں توں آپس وچ جوڑدا اے۔ ایہو جیسے میل ملاپ نال دوہاں پاسیاں دیاں حکومتاں توں وی فیصلے دی طاقت ملے گی کیوں جے ایہدے نال پتا چلدا اے کہ لوک کبھڑے پاسے جانا چاہندے نیں۔“

دو پنجاب جیہناں ول وزیرِ اعلیٰ ہوراں اشارہ کیتا، انگریز راج ویلے اکو ای سن۔ 1947ء وچ اوس ویلے دا پنجاب تین کروڑ آبادی والا سبھ توں وڈا صوبہ سی، جیہنوں انگریزاں مذہبی بنیاداں تے دو حصیاں وچ ونڈ دتا۔ مسلماناں دی بُہتی آبادی والا لہندا حصہ پاکستان تے ہندواں تے سکھاں دی بُہتی آبادی والا چڑھدا حصہ بھارت وچ شامل کیتا گیا۔ پینٹھ تے اکہتر دیاں جنگاں تے اسی دی دہائی وچ بھارتی پنجاب وچ سکھاں دے فسادات توں وکھ، پچھلے سٹھ ورھیاں توں دوویں پنجاب بین الاقوامی حد بندی دے آر پار اک دوجے توں دُور ای رہے۔ پر ہُن برف پگھل رہی اے تے ایہدی گونج دوہاں پاسے سُنیدی پئی اے۔

2004ء توں لے کے ہُن تک دوویں مُلک کئی مشکل مسئلیاں تے گل بات کر رہے نیں۔ ایہناں وچ متنازعہ کشمیر دی حیثیت تے ایٹمی ہتھیار شامل نیں تے دنیا دی توجہ ایس گل بات تے ایہناں کوششاں ول کافی اے۔ پر ایس مرکز توں ذرا ہٹ کے، دلی تے اسلام آباد توں وکھ امرتسر تے فیصل آباد، لاہور تے لدھیانہ وچ ہون والیاں تبدیلیاں دوہاں دیاں دے آپسی رشتیاں دی نوعیت ای بدل کے رکھ سکدیاں نیں۔ ایہو جیہیاں تھاواں تے دوہاں بنے دے پنجابیاں دے ملن دے نال نیوکلیائی گوانڈھیاں دے درمیان پرانی دشمنی، دوستی وچ بدل سکدی اے۔ ایس کوشش دا سرکاری نعرہ اے ”پنجاب، پنجابیاں تے پنجابیت دے جذبیاں توں فیر توں زندہ کرنا۔“

پنجابیاں دے ایس نویں رشتیاں توں کجھ لوک صرف ’جذباتیت‘ کہہ کے جھٹلا دیندے نیں۔ سچ تے ایہہ اے پئی اوہ مسئلے جیہناں نے دوہاں مُلکاں وچالے امن دیاں کوششاں توں

کامیاب نہیں ہون دتا (جیہناں وچوں دہشت گرداں دے حملے اک مثال اے) امن دیاں کوششاں توں نیویاں کرسکدے نیں۔ پاکستان دی طاقتور فوج، بھارت توں اپنا دشمن سمجھدی اے۔

بھارت اندر سکھ فساداں والے پھٹ اہے تیک بھرے نیں، ایس تحریک دے ملے جُلے اثرات ساہنے آ رہے نیں۔ پر ایس قسم دے شک شبہ دے نال ساہنوں ثقافتی سفارت کاری دے مخفی خزانے ولوں اکھاں بند نہیں کرنیاں چاہیدیاں۔ دوویں پنجاب اپنے اپنے مُلکاں وچ جیہڑا اثر رکھدے نیں اوہ بہت ڈونگھا اے، تے ایہہ دوویں مغرب وچ پھیلن والی پنجابی وسوں دی خوشحالی تے ثقافتی ترقی لئی بہت کجھ کرسکدے نیں، جتھے پنجابی موسیقی تے دوجے ثقافتی تہواراں دی ودھدی ہوئی شہرت، ایہناں مُلکاں دے وچ پائی جان والی پنجاب دی ونڈ تے تصور توں اُچی اے۔ سبھ توں چنگی گل تے ایہہ پئی دوواں پنجاباں دے لوکاں دے درمیان شروع ہون والا رابطہ، ایہناں مُلکاں دے سبھ توں وڈے مسئلے، مطلب اک دوجے تے اعتماد نہ کرن توں ختم کرن وچ مدد دیوے گا۔

سبھ توں وڈی ونڈ:

پنجابیاں دے بھائی چارے دی گل شائد اوہناں لوکاں توں عجیب لگے جیہناں دیاں برصغیر دے بارے وچ معلومات دی بنیاد رچرڈ ایٹن بروغ دی فلم ”گاندھی“ اے۔ ایس فلم دے اخیر لے دیش وچ پناہ گیراں دے دو وکھو وکھو دھڑے مختلف پاسیاں توں جان دے دکھائے گئے نیں، جیہڑا ونڈ دے ہون والے بہت وڈے انسانی اکھاڑ پچھاڑ توں ظاہر کردا اے۔

پنجاب دی ایس وڈھ ٹک دا وڈا اثر ایس واسطے ہویا کیوں جے بنگال دے وانگوں پنجاب وی مذہبی آبادی والا صوبہ سی، جیہدے وچ مسلماناں دی تعداد بہتی سی۔ 1947ء دے پنجاب وچ 54 فیصدی آبادی مسلماناں دی سی تے باقی ہندوتے سکھ سن، جدوں انگریز ایٹھوں جان لگے تے اوہناں نے پنجاب تے بنگال دا بھارت تے نویں ملک پاکستان وچ ہٹا کر دتا۔ ایس ونڈ دا مقصد دوواں قوماں دیاں تحریکاں، ہندوستان دی آزادی دی تحریک تے تحریک پاکستان دے وکھرے وکھرے تصور توں ہوا دین دی کوشش سی۔

مہاتما گاندھی دی انڈین نیشنل کانگریس برطانوی سامراجی نظام توں آزادی دی جنگ لڑ رہی سی تے ایہو ای کم محمد علی جناح دی مسلم لیگ وی کر رہی سی۔ پر کانگریس سارے مذہباں والی، سیکولر ریاست بنان دی کوشش وچ سی جدوں کہ لیگ دا مطالبہ اک وکھرے مُلک دا سی جیہڑا کہ اوہناں دے خیال وچ برصغیر وچ مسلماناں دے سیاسی مفادات توں بچاون دا اِکو ای رستہ سی۔ مسلم لیگ، اسلام توں ای اپنی قومیت دی بنیاد سمجھدی سی تے اوہدے پردھاناں دا خیال سی پئی جے اوہ ہندوستان وچ اقلیت بن کے رہن گے تے اوہناں دی قومیت توں خطرہ رہوے گا۔ ایس طرحاں بٹوارے تے اصل وچ قومیتاں دے مفادات دا گوڑھا اثر سی۔

انگریزاں نے جان توں پہلاں پنجاب توں ضلعے دی سطح اُتے ونڈ دتا۔ مسلماناں، ہندواں تے سکھاں توں گھرتوں بے گھر ہون تے مجبور کر دتا گیا۔ ونڈ دی خونی کھیڈ نے پنجاب توں ٹوٹے ٹوٹے کر دتاتے گوانڈھی، گوانڈھیاں کولوں وچھڑ گئے۔ اُنج کُلے پنجاب دے اعداد و شمار دا پتا نہیں پردس لکھ توں ودھ لوک مارے گئے تے اک کروڑ تے 20 توں 80 لکھ لوکیں بے گھر ہو گئے۔ کئی عورتاں نال زیادتی ہوئی، بے شمار لوکی زخمی ہوئے تے کئی قتل ہوئے۔ ایہہ زخم ایس علاقے دے اکٹھے حافظے وچ سڑ کے راکھ ہو گئے۔ دُکھ بھرے اوہناں دناں وچ امرتا پریتم نے نویں پنجابی ادب دی اپنی اک مشہور نظم وچ لکھیا:

اج آکھاں وارث شاہ توں کتوں قبراں وچوں بول!
 فیراج کتابِ عشق دا کوئی اگلا ورقا پھول
 اک روئی سی دھی پنجاب دی توں لکھ لکھ مارے وین
 اج لکھاں دھیاں روندیاں تینوں وارث شاہ توں کہن:
 وے درد منداں دیا در دیا! اُٹھ تک اپنا پنجاب
 اج بیلے لاشاں وچھیاں تے لہو دی بھری چناب
 کسے نے پنجاب پانیاں وچ دتی زہر رلا
 تے اوہناں پانیاں دھرت توں دتا پانی لا
 ایس زرخیز زمین دے لوں لوں پھٹیا زہر
 گٹھ گٹھ چڑھیاں لالیاں پھٹ پھٹ چڑھیا قبر

ویہو ولسی واء پھرون ون وگی جا
 اوہنے ہر اک وانس دی ونبھلی دتی ناگ بنا
 پہلا ڈنگ مداریاں منتر گئے گواچ
 دوجے ڈنگ دی لگ گئی جئے کھنے نون لاگ
 لاگاں کیلے لوک مونہہ پھر ڈنگ ہی ڈنگ
 پلو پکی پنجاب دے نیلے پے گئے انگ
 گلیوں نئے گیت پھر ترکیوں ٹٹی تند
 ترنجنوں نٹیاں سہیلیاں، چرٹوے گھوکر بند
 سنے تیج دے بیڑیاں لڈن دتیاں روڑھ
 سنے ڈالیاں پینگھ اج پہلاں دتی توڑ
 دتھے و جدی سی پھوک پیار دی وے اوہ ونبھلی گئی گواچ
 رانجھے دے سبھ ویر اج بھل گئے اوہدی جاچ
 دھرتی تے لہو و سیا قبریں پیاں چون
 پریت دیاں شاہزادیاں اج وچ مزاراں رون
 اج سبھے کیدو بن گئے حُسن عشق دے چور
 اج کتھوں لیا یئے لہہ کے وارث شاہ اک ہور
 اج آکھاں وارث شاہ نون کتوں قبریں وچوں بول!
 تے اج کتاب عشق دا کوئی اگلا ورقا پھول

پُرانیاں نفرتاں توں پُرانے رشتیاں ول:

ایہناں ورھیاں وچ، ایہہ حقیقت پئی وئڈ نال پنجاب دی مذہبی تے نسلی شکل تباہ ہوئی۔
 لوکاں نون بھل گیا تے ایہہ سمجھ لیا گیا پئی دوویں قوماں قدرتی طور تے دوہاں پنجاباں وچ یعنی
 مسلمان پاکستانی پنجاب تے ہندو تے سکھ بھارتی پنجاب وچ وس رہے نیں۔ پر پنجابی ثقافت تے
 سیاسی تاریخ دے تناظر وچ دیکھئے تاں وئڈ ٹھیک نہیں سی۔ وئڈ ویلے پنجاب وچ مذہبی تشدد بہت

شدید سی کیونکہ مذہبی طور تے ایہہ لوک پہلوں اکٹھے رہندے سن۔ کیوں جے تریوے قوماں، مسلمان، ہندو تے سکھ آپس وچ اپنے کول کول سن پئی ایہناں ٹوں الگ وی چھری نال ای کجیا جاسکدا سی۔

وڈ توں پہلاں دا پنجاب، خاص طور تے 1920ء توں لے کے 1947ء تک جدوں اتھے مذہبی فسادات بہت گھٹ سن۔ اوس ویلے دی تاریخ ٹوں مذہبی فرقاں دی تھاں ثقافتی رشتیاں دی نظر نال ویکھیا جاسکدا اے۔ 1946ء تیکر پنجابیاں نے اپنیاں وفاداریاں مختلف قومیتاں والی یونینسٹ پارٹی نال رکھی۔ یونینسٹ پارٹی دی مجوزہ پاکستان وچ کوئی دلچسپی ایس واسطے نہیں سی کہ ایہدا مطلب پنجاب دی وڈ سی۔ پر اوہ انڈین کانگریس دے تھلے بن والے متحدہ ہندوستان دے نال وی شامل نہیں ہونا چاہندے سن۔ پنجاب دی یونینسٹ پارٹی پنجاب دی اک وکھری ریاست دے حق وچ سی، جیہدا اپنا وکھرا وزیراعظم ہووے۔ پنجاب دی تاریخ دے ایس حصے ٹوں پاکستان تے بھارت دیاں سرکاری تے سیاسی تریخاں وچ بہت گھٹا کے دکھایا گیا اے۔

ویہویں صدی دے ادھ توں پہلے والے پنجاب دے لوکاں وچ مذہبی رواداری دیاں بہتیاں نشانیاں ویکھن ٹوں ملدیاں نیں۔ ایس علاقے دے وچ موجود صوفی ازم دی مضبوط ریت اک چنگی مثال اے۔ صوفی ازم انسان دا خدا دے نال سدھا تعلق جوڑن تے زور دیندا اے۔ ایہدی مراقبے دی ریت، ایس علاقے دیاں محاوریاں تے تشبیہاں تے وڈا اثر چھڈ دیاں نیں تے ثقافتی لحاظ نال اوہ بہت ڈونگھیاں نیں۔

ایس دیس دے مقامی مذہب سکھ ازم نے اسلام دے اک خدا دے تصور نال ہندواں دے اواگون تے ایس حیاتی دے تجربیاں دے غیر حقیقی ہون دے فلسفیاں ٹوں ملا لیا۔ خورے سبھ توں اہم گل ایہہ اے پئی سکھ ازم دے بانی نے اسلام تے ہندو ازم دے اکٹھے تے زور دتا تے اپنے نویں دین دی بنیاد دوہاں مذہباں ٹوں ملا کے رکھی۔ پنجابیت دی تحریک ایس تاریخی ورثے تے زور پاوندی اے، جیہدے وچ کسے دی وکھری کوئی پچھان نہ ہووے۔ ایس تحریک ول سدن والی چیز پنجابی ادب اے جیہڑا ایکا، میل ملاپ تے اکٹھے رہن تے زور دیندا اے۔ انج ایہہ لوکاں ٹوں وڈ توں اتانہہ ہو کے اپنی سانبھی ثقافت ول فیرتوں مڑ جان دی راہ دکھاوندا اے۔

پنجابی اپنے ادب ٹوں بہت سنجیدگی دے نال لیندے نیں سگوں بڑا مقدس سمجھدے نیں تے

ایہدا، خاص کر کجھ پرانی مذہبی روایتاں دا، اثر مذہبی اختلافاں نوں ختم کردا اے۔ پنجابیت دے ایس طرحاں دے سلوک پیار دی اک ایہو جیہی مثال جیہڑی اکثر دتی جاندی اے، اوہ اُدھم سنگھ دی کہانی اے۔ اج وی بھارت وچ، اُدھم سنگھ نوں انگریز راج دے خلاف جدوجہد کرن والے آزادی دے مجاہد دے طور تے یاد کیتا جاندا اے۔ اُدھم سنگھ دے اُتے پنجاب دے برطانوی لیفٹیننٹ گورنر مائیکل اڈوریر دے قتل دا مقدمہ چل رہیا سی۔ مائیکل اڈوریر نے 1919ء وچ ہون والے بدنام زمانہ جلیانوالہ باغ دے واقعے نوں نظر انداز کردتا سی، جیہدے وچ انگریز فوجیاں نے امرتسر دے وچ احتجاج کرن والے بے گناہ تے نہتے لوکاں تے گولیاں چلا دتیاں سن۔ ایہدے نتیجے وچ گھٹ توں گھٹ چار سو آدمی، عورتاں تے نیانے مارے گئے سن۔ عدالت دے کٹہرے وچ اُدھم سنگھ نے اپنا اصلی ناں دن توں انکار کردتا۔ ایہدی تھاں اوہنے اپنا ناں ”رام محمد سنگھ“ اکھوایا، جیہدا مقصد اکٹھے پنجاب دے تناں مذہباں دا ناں لینا سی۔

ایس توں وی اگے، اوہنے قرآن، بھگوت گیتا یا سکھاں دی مقدس کتاب تے ہتھ رکھ کے قسم کھان توں انکار کردتا تے اٹھارویں صدی دی وارث شاہ دی عشقیہ داستان ”ہیرا پنجا“ نوں اپنے واسطے مقدس قرار دتا۔ ”ہیرا پنجا“ دو وکھو وکھ قبیلیاں دے گڑی منڈے دی دردناک عشقیہ کہانی اے۔ ایس کہانی دا راجھا جیہڑیاں مذہبی عبادتاں کردا اے، اوہ اسلامی وی نہیں تے ہندو وی۔ سبھ توں وڈی گل ایہہ اے پئی ایہہ کہانی سارے مذہباں نوں منن والے لوکاں وچ خاص پنجابی کہانی دے طور تے مشہور اے، جدوں پنجابی ایس کہانی نوں یاد کردے نہیں تے اوہ پُرانیاں نفرتاں دی تھاں پرانے رشتیاں نوں یاد کردے نہیں۔

پنجابیت دا نواں جذبہ:

ایس سانجھ دی پرانی تاریخ دے سہارے، دوہاں پاسیاں دے نہ صرف دانشور تے کرتا دھرتا لوک سگوں ودیس و سدے پنجابی وی پنجابیت دے نویں جذبے نوں اگے ودھا رہے نہیں۔ اوہناں دیاں کوششاں وچ موسیقی، ادب، ڈرامے تے کھیڈاں دے تبادلے دے نال نال آپسی رابطیاں تے تجارت دے موقعیاں دا جائزہ لینا شامل اے۔ ایہناں وچوں کجھ کوششاں نوں دوہاں پاسیاں دیاں حکومتاں ولوں صوبائی سطح تے تعاون وی ملیا اے۔ اکٹھیاں مل کے اوہ ہولی ہولی ثقافتی اکٹھ دے ایہو جیہے پل بنا رہے نہیں، جیہڑے چوکھے عرصے توں پکے سمجھے جان والے مذہبی تفرقیاں

ٹوں ختم کرن گے۔ 1970ء دی دہائی دے بین الاقوامی پنگ پونگ کھیڈ دی طرحاں، پنجابیت دے ناں تے شروع ہون والے ایہہ چنگے تعلقات، آن والے ایس توں وی چنگے وقت دی نشاندہی کردے نیں۔

رلدیاں ملدیاں دلچسپیاں دا اک اہم شعبہ علاقے دی زرعی معیشت تے ترقیاتی ضرورتاں نیں۔ پنجاب جیہڑی پنج دریاواں دی قدرتی ذرخیز دھرتی اے، بڑے عرصے توں برصغیر ٹوں غذا دی فراہمی لئی مشہور اے۔ ونڈ توں بعد وی دوویں پنجاب، اپنے اپنے ملکاں وچ زراعت دے مڈھ سمجھے جاندے نیں۔

پاکستانی پنجاب دے مرکز لاہور وچ یونیورسٹی آف مینجمنٹ تے بھارتی پنجاب دے مرکز چندی گڑھ وچ سنٹر فار ریسرچ اینڈ رورل اینڈ انڈسٹریل ڈویلپمنٹ نے دوہاں پنجاباں دے وچالے تجارت تے زراعت 'صحت' صنعت تے مواصلات دی ترقی تے مشترکہ تحقیق کرن دا منصوبہ بنایا اے۔ ایہنے ایہہ وی منصوبہ بنایا اے پی ثقافتی تے ادبی سرگرمیاں دی مالی امداد کیتی جاوے تاں جے دوہاں پاسے زرعی تے تجارتی گل بات لئی ساجھی بنیاد بنائی جاوے۔ ایس منصوبے ٹوں دوہاں پاسیاں دی صوبائی حکومتاں دا تے فورڈ فاؤنڈیشن دا مالی تعاون حاصل اے۔

اک دوجا ادارہ "دی ورلڈ پنجابی سنٹر" دے ناں توں بھارتی شہر پٹیالہ وچ بنایا گیا اے جیہدا مقصد پنجابی ثقافت دا ودھا اے۔ فروری وچ ایس ادارے دے افتتاح ویلے، ایس ادارے دے کاری کرتاواں نے کمپیوٹر دے اک نویں پروگرام دی نمائش وی کیتی، جیہدا اک پنجابی رسم الخط ٹوں دوجیاں وچ بدلدا اے۔ (پاکستان وچ لکھی جان والی پنجابی فارسی رسم الخط وچ جدوں کہ بھارت وچ لکھی جان والی پنجابی گورنکھی وچ لکھی جاندی اے۔ دوویں رسم الخط لکھن وچ ایک دوسرے نالوں مختلف نیں پر بولن وچ اکو جیسے نیں)۔

دوہاں پنجاباں دیاں دو یونیورسٹیاں تے زرعی کالجوں دے وچ تعلیمی تبادلے دے پروگرام شروع کرن تے گل بات وی ہو رہی اے۔ ایس طرحاں دے تبادلیاں وچ فن وی اہم کردار کر رہیا اے۔ فنکار پنجاب دے ورثے ٹوں محفوظ کرن تے مذہب توں اتانہہ ہو کے علاقے دیاں روایتاں تے زور دے رہے نیں۔ پاکستانی تھیٹر گروپ "اجوکا" اٹھارویں صدی دے مشہور شاعر بکھے شاہ، جیہڑے مذہبی رواداری دے اپنے فلسفے دی وجہ نال مشہور نیں، اوہناں دے کم ٹوں پیش

کر چکے نہیں تے ایہو ای بھارت دے اُبھردے ہوئے پاپ گلوکار رُبی شیرگل وی کر رہے نیں۔
 اجوکا نے پہلی واری 2003ء وچ بھارت وچ اپنے فن دا مظاہرہ کیتا تے دوجی واری ایس جون
 وچ۔ پچھلے مارچ وچ پاکستانی تے بھارتی گروہاں نے مل کے پاکستان وچ اک ہفتے دا پنجابی
 ڈرامیاں دا میلہ منایا۔

بھارتی پاپ سٹار دلیر مہندی وی پاکستانی پنجاب وچ اپنا فن دکھا کے پاکستانیاں دا دل جت
 چکے نیں۔ پاکستان دے دانشور تے سیاستدان جناب فخر زمان ہوراں دی تنظیم ”عالمی پنجابی
 کانفرنس“ بھارت، پاکستان تے پوری دنیا وچ بہت سارے پنجابی دے ادبی پروگرام منعقد کرا چکی
 اے، جیہدے وچ لوکاں دی وڈی تعداد نے شرکت کیتی۔ 1996ء وچ ایہدی پہلی کانفرنس ہون
 توں بعد ”عالمی پنجابی کانفرنس“ دیاں سرگرمیاں وچ چوکھا وادھا ہو گیا اے۔ ہُن ایہہ ہر ورھے کئی
 پروگراماں دی مالی مدد وی کردی اے۔ کُلے پچھلے ورھے، ایہنے پاکستان وچ اک کانفرنس مئی دے
 مہینے، دوسری جولائی وچ وارث شاہ ہوراں دی یاد وچ تے تیسری ستمبر دے مہینے وچ بھارت وچ
 کیتی۔

فلم سازاں نے وی پنجابیت تے جذبے نوں پھڑ لیا اے۔ کجھ ای ورھیاں پہلے، بولی وڈ
 وچ کشمیر دے موضوع تے فلماں بنائیاں جا رہیاں سن، جیہناں وچ پاکستانیاں نوں دشمن دکھایا جا
 رہیا سی۔ جدوں کہ ہُن جیسے بن والی فلم ”ویرزارا“ وچ اک بھارتی پنجاب دے مُنڈے دا
 اک پاکستانی پنجابی کڑی نال پیار دکھایا گیا اے۔ ہُن جیسے پاکستان وچ بن والی اک فلم
 ”خاموش پانی“ وچ پنجاب دی ونڈ دی درد ناک ہونی نوں دکھایا گیا اے تے ایہدے وچ
 مسلمان تے سکھ کردار اپنے سانجھے ماضی دے بارے سوالاں دے جواب تلاش کردے نظر آندے
 نیں۔

ایہہ نواں جذبہ کھیڈاں دے میدان تک وی جاندا اے۔ دسمبر 2004ء وچ، نویں سطح دے
 اولمپک وانگلوں ”پنجاب گیمز“ ہویاں جیہناں وچ کبڈی سمیت بارہاں کھیڈاں وچ دوہاں پنجاباں
 دے کھڈاریاں نے حصہ لیا۔ انڈین اولمپک ایسوسی ایشن نے ہُن کھیڈاں دا مستقل مرکز قائم
 کردتا اے تے ایہدا دوجا حصہ ہُن لاہور، پاکستان وچ آن والی فروری نوں ہووے گا۔ ایس ای
 دوران بھارت وچ پنجاب کرکٹ ایسوسی ایشن نے سابق پاکستانی باؤلر تے کپتان انتخاب عالم نوں

بھارتی پنجاب دی کرکٹ ٹیم دا کوچ مقرر کیتا اے، جدوں انتخاب عالم ہوراں تُوں اوہناں دے ایس تجربے دے بارے وچ پچھیا گیتے اوہناں نے آکھیا پئی اوہ اتھے اپنے آپ تُوں غیر محسوس نہیں کردے کیوں جے اوہناں دی جم پل وی بھارتی شہر ہوشیار پور دی اے۔ ”مڈھوں میں اک پنجابی آں تے ساڈی بولی، ساڈا کھانا پینا تے رسماں ریتاں اکو جیہیاں نیں۔“

دوہاں پنجاباں دے شہراں تک دوویں دیس بس سروس چلان تے وی راضی ہو گئے نیں۔ پہلی سروس جیہڑی جنوری وچ شروع ہووے گی۔ بھارتی پنجاب دے شہر امرتسر تے پاکستانی پنجاب دے شہر لاہور دے درمیان ہووے گی۔ لاہور تے امرتسر جیہڑے اک دو بجے توں صرف 25 کلومیٹر دور نیں، کدی جڑواں شہر اکھواندے سن۔ پر پچھلے سٹھ ورہیاں توں سرحداں نیں ایہناں تُوں اک دو بجے توں دور کیتا ہو یا سی۔ اک واری ہوٹل بن جان تے سڑکاں چوڑیاں ہو جاون تے دو جی بس سروس سکھاں دے مقدس شہر امرتسر توں بابا گرو نانک جی ہوراں دے جنم ستھان ننگانہ صاحب تک چلائی جاوے گی۔

کیہ دوویں پنجاب ایویں کر سکسن؟

شکی مزاج لوکی آکھدے نیں پئی بھاویں دوہاں پنجاباں نے چنگے رشتیاں تُوں شروع تے کیتا اے پر اوہناں دوہاں دی اپنے اپنے علاقے تے توجہ اپنی وکھری اے پئی ایہہ دوہیں پاکستان تے بھارت دے تعلقات تے بیہتا ڈونگھا اثر نہیں پاسکدے۔ ادبی اکھ تے چنگیاں لگن والیاں کھیڈاں کیس طرحاں دوہاں ملکاں دے رشتیاں تُوں بہتری ول لے کے جاسکدے نیں؟ سچی گل تے ایہہ اے پئی جدوں وی سرحدی تے امن امان دے مسئلے ساہنے آوندے نیں تے ثقافتی سفارت کاری ہمیشہ ای روایتی سفارت کاری توں پچھے رہندی اے۔ ایس لئی ایہہ کسے اتفاق دی گل نہیں پئی دوہاں پنجاباں دے وچکار رشتے اوہدوں ای فیر توں ودھنے شروع ہوئے جدوں نئی دلی تے اسلام آباد نے آپسی رشتیاں تُوں شروع کیتا۔ پر ایس دے باوجود وی، پنجابیت دی تحریک بارے آن والے چنگے وقت دی آس لان لئی ساڈے کول کافی وجوہات نیں۔ ایہہ تحریک سدھے طریقے نال فرقو فرقی قوماں دے مسلیاں تُوں حل کرن دی کوشش کردی اے۔ ایہہ، پنجابی اپنے اپنے ملکاں وچ فیصلیاں تے اثر انداز ہوندے نیں۔ ایہناں کوششاں دے صاف نتیجے وی ساہنے آرہے نیں تے دوہاں پاسے اوہناں حلقیاں دی تعداد ودھ رہی اے جیہڑے مسلیاں دا

حل امن دی راہیں چاہندے نیں۔

جیویں کہ انڈیا نا یونیورسٹی دی سمیت گنگوٹی ہوراں آکھیا اے پئی بھارت تے پاکستان دے تنازعاں وچوں وڈا مسئلہ فرقو فرقی قوماں دا اے، جیہناں وچوں اک نان سیکٹیرین تے دوجی اسلامی اے۔ سچ چکھو تے مسئلے صرف سرحدوں دے سن تے جے گل بات کرن والے ماہر ہوندے تے ایہناں مسئلیاں دا حل گلیں باتیں ہی نکل سکدا سی۔ پر جے پاکستان تے بھارت وچ ہمیشہ رہن والا امن چاہیدا اے تے متنازع سرحدوں تے پانی دے حق دے نال نال قومیتاں دے مسئلیاں دی وی حل کڈھنا پئے گا جیہڑا نہ ممکن والی لڑائی دامڈھ اے۔ بھاریں چھوٹے پیمانے تے ای سہی، پر دوہاں پنجاباں نے ایہو کجھ کرن دی کوشش کیتی اے۔

ونڈ ٹوں پاسے کرن یا مٹاون دی کوئی ضرورت نہیں، پنجابیت تے دوہاں دا اکو جیہا حق اے تے دوہاں دا ماضی اکٹھا اے جیہدے نال اکٹھے رہن دا ایسا قدرتی طریقہ اختیار کیتا جاسکدا اے پئی جیہدے ہوندیاں دوہاں ملکاں دے پنجابیاں ٹوں اپنے اپنے ملکاں دے نال وفاداری وی بدلن دی کوئی ضرورت نہیں۔ جیہڑے لوکی پنجابیت دی علاقائی مجبوریاں دا ذکر کردے نیں، اصل وچ اوہ ایہہ محسوس نہیں کر سکدے کہ دوویں پنجاب اپنے اپنے ملکاں وچ کنا زیادہ اثر رکھدے نیں۔ پنجابی، پاکستان دی گھٹو گھٹ پنجابہ فیصد آبادی دا حصہ نیں تے پاکستانی فوج وچ اوہناں دی اک بہت وڈی تعداد اے۔ بروکنگز انسٹیٹیوٹ دے سٹیفن کوہن کہندے نیں پئی (پاکستان دی فوج دا) پنجھتر فیصدی حصہ پنجاب دے ترے تے شمال مغربی سرحدی صوبے دے دو ضلعیاں وچوں ہوندا اے۔ جدوں کہ فوجی افسراں دی بہت وڈی تعداد دا تعلق وی پنجاب دے مختلف شہراں نال ہوندا اے۔

سماجی حلقیاں وچ وی پنجاب دے سیاستدان تے کاروباری لوک چھائے ہوئے نیں۔ بھاریں دوجے پاسے، پنجاب بھارت دیاں اٹھائی ریاستاں وچوں اک اے۔ پر بھارت دی ایس ویلے دی سیاسی حالت دی وجہ نال ایہدا اثر چوکھا بہتا اے۔ ایس ویلے وزیر اعظم، آرمی چیف تے پلاننگ کمیشن دے ڈپٹی ڈائریکٹر (جیہناں ٹوں دوجے نمبر تے طاقتور ترین آدمی سمجھیا جاندا اے) بیوں پنجاب توں تعلق رکھدے نیں۔ ایس توں علاوہ پنجابیت دی تحریک دے بہت سارے کاری کرتاواں دے بھارتی سیاست دے پردھان لوکاں نال بڑے چنگے تعلقات نیں۔ ایہدی صرف

اِکو مثال کافی اے۔ سنٹر فار رورل اینڈ انڈسٹریل ڈویلپمنٹ دے ممبراں تے ایہدے صلاح کاراں وچ وزیر اعظم، وزیر خارجہ، اک نیاں پرنیاں بھارتی صنعت کار تے اک نیاں پرنیاں بھارتی معیشت دان شامل ہوندا اے۔

امریکہ، برطانیہ تے کینیڈا وچ پنجابی باہر وادی اک وڈی وسوں آباد اے تے اوہ ثقافتی طور تے بڑی متحرک اے۔ اکیڈمی آف دی پنجاب ان نارٹھ امریکہ (اپنا) تے ایہدے نال ملدی پنجاب ہیئریتیج فاؤنڈیشن نے دوہاں پنجاباں نوں کول لیان واسطے کجھ نشریاتی منصوبے شروع کیجے نیں (پنجابی ادب دے اک رسم الخط نوں دوجیاں وچ ترجمہ کرنا)۔ ایہناں نے پنجابی ثقافت تے ادب نوں اُجاگر کرن واسطے تے دوہاں پنجاباں دیاں اِکو جیہیاں چیزاں نوں ساہمنے لیان واسطے کئی کانفرنساں وی منعقد کیتیاں نیں۔ 2001ء وچ 'اپنا' نے پہلی واری پاکستان وچ سکھاں دی اِک مذہبی کتاب دا پنجابی دے فارسی رسم الخط وچ ترجمہ کر کے شائع کیتا اے۔

پنجابیت دی ایس تحریک دا پاکستان تے بھارت دے دوجے علاقیاں تے وی اثر ہو رہیا اے، جیہدے نتیجے وچ دوہاں ملکاں دے بہت سارے شہری آپسی ملاقاتاں کر رہے نیں۔ بھارتی شہر ممی وچ رہن والے سندھیاں دے پاکستانی صوبے سندھ دے نال گُوڑھے ثقافتی رشتے نیں۔ پنجابیاں ہار، سندھی زبان دا وی بہت وڈا ادبی ورثا اے جیہدا تعلق اوتھوں دی صوفی روایت دے نال اے۔ سندھی شاعراں دی روحانی شاعری، سندھی مسلماناں تے ہندواں لئی بڑی تاثیر رکھدی اے۔ ایہو جیہے رشتے مغربی بنگال تے بنگلا دیش دے درمیان وی تلاش کیتے جاسکدے نیں۔

جے پاکستان تے بھارت نے چنگے تعلقات بنانے نیں تے دوہاں پاسے سرحد دے دوہاں پاسے امن نال اکٹھے رہن دی واج اُچی کرن والے حلقیاں دی چنگی وڈی تعداد ہونی چاہیدی اے۔ ہُن تک پاکستان تے بھارت دے امن پسند لوک مرکزی دھارے توں پرے سن پر ہُن صورتحال بدل رہی اے۔ بھارت وچ، خارجہ پالیسی بناون والے کجھ لوک پہلوں پاکستان بارے چنگا خیال نہیں سی رکھدے۔ جیویں کہ اِک منے پرمنے پالیسی تجزیہ کار سی۔ راجا موہن دا ہُن خیال ایہہ اے پئی پنجابیت دوہاں ملکاں وچ چنگے رشتیاں دی وجہ بن سکدی اے۔ امن لئی پاکستان دے کردار دا جائزہ لوو تے فوج دے کردار دی وجہ نال اوہدی صورتحال کافی مشکل دکھائی

دیندی اے، جتھے فوج نے بھارت ٹوں اپنے لئی مستقل خطرہ قرار دیندیاں ہویاں سیاست وچ دخل دتا ہويا اے۔ پر فوج وچ پنجابیاں دی بہتی تعداد نال ایہہ امید پیدا ہوندی اے پئی پنجابیت پاکستانی فوج تک وی اپنا اثر ودھاوے گی۔

اکٹھے پنجابی ورٹے ٹوں بنیاد بناندیاں ہوئیاں پنجابیت دی تحریک دے وچ 1990ء دے اخیر توں ہولی ہولی وادھا ہو رہیا اے۔ پنجابیت سرحد دے دوہاں پاسے دے پنجابیاں وچ پیار دے جذبیاں ٹوں اگے ودھان وچ کامیاب رہی اے کیوں جے ایہدے کرتا دھرتا لوکاں اتے پاکستان تے بھارت دے تنازعاں دا حل کڈھن دا کوئی دباؤ نہیں۔ بھاویں دوہاں پنجاباں دے لوکاں دے درمیان کلمے میل ملاپ نال پاکستان تے بھارت دے مسئلیاں دے حل دی کوئی ضمانت نہیں دتی جاسکدی۔ پر فیروہی دوہاں مکاں دے درمیان لمے چر تنازعاں دا حل اوس ای صورت وچ ممکن ہووے گا جے بہتے توں بہتے عام لوکی سرحدوں توں پار دشمنیاں دی بجائے پُرانے رشتیاں ول ویکھن۔

کینیڈا دا پنجابی ادب

(اک جہات)

ایس لکھت 'چ کینیڈا وچ پنجابی ادب دی تریخ دا، تے لکھاریاں نوں پیش
آون والے مثلیاں دا جائزہ لیا گیا اے۔ کینیڈا دے پنجابی لکھاری اک پاسے
کینیڈا دی پنجابی برادری دی بے پرواہی اترے تے ڈوجے پاسیوں پنجاب وچ
کھوجکاراں وٹوں گجھ کرن دی آس وچکار پھسے ہوئے سن۔ ایہناں
لیکھکاں نے اپنی محنت نوں مونہہ متھا دیون لئی بڑیاں اوکڑاں دا ساہمنا
کیتا اے۔ پہلے پہل دیاں ایہناں اوکڑاں دے ہونڈیاں ہوئیاں وی کینیڈا دا
پنجابی ادب پروان چڑھیا اترے اک نگر بھلک ول نظراں لائی بیٹھا اے۔

تعارف:

کینیڈا وچ پنجابیاں دی تواریخ ویہویں صدی نال ای شروع ہوئی۔ ویلا لکھن دے نال
نال برادری دا پارا ودھا گیا اتے بہت سارے پنجابیاں نے اتھے دی معاشی، سیاسی اتے سماجی
حیاتی چ وڈا ناؤں کمایا۔ پنجابی ادب لکھن دی شروعات بہوں پہلاں ای ہو گئی سی پر کچھلی صدی
دے وچکار لے دہاکیاں وچ کچھ چپ چان رہی۔ گجھ ای ورھے پہلاں ودھیک لکھاری ساہنے
آئے نیں اتے اوہناں دا سبھ نالوں اچیرا شوق اوہناں اوکڑاں بارے لکھنا لگدا اے جیہناں نال
وطن چھڈ کے آئے نویں لوکاں نوں نویں دھرتی وچ جڑھاں پھرن تے پننگرن لئی نبٹھنا پیندا اے۔

کینیڈا دے پنجابی ادب دا مثل بھاء لہن دیاں اصل کوششاں 1970ء دے دہاکے دے اخیر وچ شروع ہوئیاں۔ ایہہ بحثاں بھتا کر کے پنجابی وچ ای ہوندیاں رہیاں۔ عام طور تے ایہناں راہیں کسے لیکھک دیاں لکھتاں وچ اوپرے پن، بے وطنی، دیس دی یاد، نسل پرستی، سیاسی جھکاء ورگے مُدیاں اُتے گوہ کرن دے ویکھے ڈٹھے راہاں اُتے ای پندھ کیتا گیا۔ تے دکھایا جاندا سی بی دوجیاں لیکھکاں نے ایہہ مُدے کیوں نبھائے ہن۔ اسماں شروع دے پناہ گزیناں توں لے کے اجوکے ویلے تیکر دے کینیڈا دے پنجابی ادب دی تواریخ اُتے اک جہات پاؤن دی کوشش کیتی اے۔ نالو نال کینیڈا دے ماحول نال کینیڈا دے پنجابی ادب دی جوت اتے پنجابی ادب دے وڈے دھارے وچ ایہدی پدھر اُتے وی چاٹن پایا گیا اے۔

شروع دیاں ادبی کوششاں:

کینیڈا وچ پنجابی ادب دی ینہہ اوہناں لوکاں نے دھری جیہڑے اک انقلابی گروپ غدر پارٹی نال تعلق رکھدے سن۔ ایہہ گروپ ہندوستان نوں انگریزاں توں آزاد کراون لئی قائم کیتا گیا سی۔ منشا سنگھ دُکھی، ہرنام سنگھ ٹنڈی لاٹ، بھگوان سنگھ اتے بھائی دلجیت سنگھ ایہناں وچوں کجھ پرسدھ نام نیں۔ اوہ اپنے آپ نوں اجیہے سکھ، پنجابی اتے ہندوستانی سمجھدے سن جیہناں دے شمالی امریکہ آسن دے اڈو اڈو کارن سن۔ اوہناں نے اوتھے پرچلت نسل پرستی نوں قبول نہ کیتا تے انقلابی بن گئے۔

اوہناں دے رچے ہوئے ادب دا وڈا انگ دوہڑے، کورڑا چھندا تے بیت دیاں رسمی بحر اں وچ لکھی ہوئی شاعری سی۔ ایہہ شاعری جلسیاں وچ پڑھن لئی لکھی گئی۔ اپنی گل دوجیاں تیکر اپڑاؤن لئی پرنٹنگ دا میڈیا موجود سی۔ تے کجھ اک نے غدر تے دُوبے ہفتہ وار اخباراں وچ اپنی رچنا چھپوائی۔ ایہہ شاعری سیاسی رنگ وچ رنگی ہوئی سی۔ ایہدے وچ سکھ شہیداں دے جس گائے گئے تاں جو دوجیاں توں وی ہندوستان دی آزادی لئی شہید ہوون دی راہ تے لیایا جاسکے۔

مزے دی گل ایہہ اے بی شمالی امریکا دی سرکار نال اوہناں دی لڑائی شاعری وچ نہیں جھلکدی۔ انج کیوں ہو یا؟ اوہ سبھے پیسا کماؤن اتے پنجاب واپس جاؤن دے سُننے لے کے ایتھے آئے سن۔ اپنے سُنیاں نوں سچ کرن لئی اوہناں اکثر ”کک ہاؤسز“ وچ رل مل کے جیون پتایا جیہڑے اوہناں دیاں ملاں (جتھے اوہ لکڑ وڈھدے سن) دے نال ای بنے ہوئے سن۔ جتھے تیکر

اوہناں دیاں اوکڑاں دا سمبندھ اے تے اوہ ایہناں نوں ہندوستان دی غلامی دا سٹا سمجھدے سن۔ سو اوہناں دی کوتا نسل پرستی جاں گھر والیاں توں دوری دا ذاتی درد نہیں رکھدی سگوں اپنی ایس حالت کچھے خیال کیتے گئے، اصل کارن دی دس پاوندی اے۔ بُہتی عملی پدھر اُتے اوہناں نے کینیڈا وچ اپنیاں حقان لئی بوجھن توں کدی لا پرواہی نہ ورتی، جد کہ کوتا وچ اوہناں نے اپنے مسئلیاں نوں ہندوستان دے مسئلیاں نال نتھی کیتا اتے اک نوبیکا جواب بھالیا، جیویں کہ پٹھ دتے گئے بند توں پتا لگدا اے:

کرو نہ منت ایویں بنو کار نہ
 پھڑو تلوار ایہناں نہیں ٹھہرنا
 اگے ویرو عرضیاں نے کیہ بنا لیا
 ظالم فرنگیاں نے دیس کھا لیا

ایہناں شروع دیاں شاعراں نے پنجابی ادبی ریت دی عینہہ رکھی جو اوڑک پنجاب وچ رچے جا رہے ادب دے وڈے دھارے دا ان نکھرواں انگ بن گیا۔ بہوں سارے شاعر پچھانہہ پنجاب نوں پرت گئے اتے منشا سنگھ دُکھی جیسے لیکھک اوتھے وی لکھدے رہے۔

دیس چھڈن اُتے لائی گئی پابندی پاروں ویہویں صدی دے وچکارے دہاکیاں وچ بس تھوڑے جیسے پنجابی ای کینیڈا اپڑ سکے۔ گردیو سنگھ ڈھلوں، جیسے اپنے قلمی نام ”یکدم“ نال لکھیا، 1931ء وچ وینکوور آیا۔ اوہنے وینکوور، وکٹوریا اتے ہور شہراں دے گوردواریاں وچ اپنیاں کوتاواں پڑھ کے سنایاں۔ 1932ء وچ لکھی گئی اوہدی اک نظم چوں لنیاں گنیاں ایہناں لائناں توں تھوہ لگدا اے بی اوہ کجھ دہاکے پہلاں وانگوں اپنے ہم وطنان دے ہتھیار نہ چکن اُتے قہروان ہو رہیا اے:

سایاں قہر ہویا چدھر نظر ماراں، پاٹو دھاڑ وچ ہوئے مشغول وطنی
 ٹھہرو سراں تے پھیریا گیا ایسا، جیہنوں سمجھدے نہیں ہیں مول وطنی
 خانہ جنگیاں نے بیڑا غرق کیتا، چلی پھرن غلامی دا جول وطنی
 مانس ذات سانجھی پیارا وطن سانجھا، سچا بھل گئے ایہو اصول وطنی

(وطن، 1-1-1989)

1947ء توں مگروں:

انگریزاں توں ہندوستان دی آزادی مگروں کینیڈا چ رہن والے پنجابیاں نوں ووٹ دا حق لہہ گیا۔ ملک چھڈن اُتے پابندی وی کجھ نرم ہوئی تے 1950ء دے دہاکے دے شروع وچ اک نکا جیہا سال وار کوٹہ وی دے دتا گیا۔ 1960ء دے دہاکے وچ کینیڈا وچ آون والے پنجابیاں دی گنتی ہولی ہولی ودھن لگی۔ پر 1970ء دے دہاکے دے شروع وچ اک اچرج وادھا ہویا جیہنے پنجابی برادری دی بُتر ای بدل کے رکھ دتی۔

وطن چھڈ کے آون والیاں (جیہناں نوں وزیٹرز آکھیا جاندا سی) دی نویں لہر، وچ بہت سارے پڑھے لکھے جوان وی شامل سن۔ اوہناں چوں ہتھیاریاں نے کجھ ای چر پہلاں اپنی پڑھائی پوری کیتی سی اتے کوئی ڈھنگ دا روزگار لہمن وچ ناکام ہوئے سن جاں پھیرا وہ پڑھائی وچکار ای چھڈ کے کینیڈا آ گئے۔ ایہہ پنجابی جوان اک آزاد ملک وچ وڈے ہوئے سن اتے اوہناں چوں بہوں ساریاں نے پنجاب وچ نیکسلاٹ لہر دا مزا چکھیا ہویا سی۔ ایہناں لوکاں دا اپنے آپ اُتے وساہ تے مان اپنے توں پہلاں آئے ہوئے پنجابیاں توں وکھرا سی۔ بھادویں پنجابی خاص کر کے وینکوور راہیں آوندے رہے، پر اوہ ٹورانٹو تے ماتریاں ورگے میٹروپولیٹن مرکزوں ول وی گئے۔ 1970ء توں مگروں آئے ہوئے پنجابیاں نے اک ”نویں برادری“ بنائی جیہڑی کینیڈا دی مقامی گوری برادری دے اندر اتے پرانی پنجابی برادری نالوں وکھری سی۔

ایہناں چوں کجھ لوکیں پہلوں ای پنجابی وچ لکھ رہے سن اتے دوجے وی ایسا کرنا چاہوندے سن۔ جیویں گرچن رام پوری 1964ء وچ کینیڈا آون توں پہلاں ای منیا پرمنیا لیکھک سی۔ کجھ لوکیں پنجاب دی گھرنایوگ حالت نوں بدلن دی لوڑ بارے لکھدے رہے، جد کہ ہوراں نے ہولی ہولی کینیڈا وچ بے وطن دے طور تے اپنے تجربیاں نوں لیکھاں داندنا بناونا شروع کر دتا۔

پنجابی لکھاریاں دی گنتی ودھن پاروں وینکوور وچ اتے آل دوالے کلچرل تے ادبی سنگتوں بنیاں۔ 1971ء وچ وینکوور دی پنجابی کلچرل ایسوسی ایشن بنی تے ایہنے دسمبر 1972ء وچ اپنا پہلا کلچرل پروگرام کیتا۔ ایہہ کینیڈا وچ پنجابیاں لئی اک نویں قسم دی سرگرمی سی۔ اوہے ورھے اک ادبی رسالا ”جیون سانجھاں“ چھپنا شروع ہویا۔ اگلے ورھے پنجابی لٹریچر ایسوسی ایشن وینکوور دی عینہہ دھری گئی اتے مہینہ وار ادبی رسالا ”وطنوں دُور“ شروع ہویا۔ کجھ ای چر وچ وینکوور پنجابی ادب دے نقشے اُتے دن لگا۔

اجو کا ادب:

یو کے توں پچھوں کینیڈا، پنجاب توں باہر پنجابی لکھتاں لئی سبھ نالوں ودھ اُدم والی تھاں اے۔ وینکوور اے وی پنجابیاں دا اک گڑھ اے تے اتھے دا ادبی منظر وی کجھ بہتا ہلچل والا اے۔ جد کہ ٹورانٹو اتے آل دوالے دے علاقے وی پنجابی ادبی ہلچل دا دُھرا بن رہے نیں۔ ایڈمنٹن، کالگری اتے وینی پیگ ورگے ہور نگران وچ وی ادبی تنظیمیاں تے وڈے لیکھک موجود ہن۔

Canadian Punjabi Poetry“ دے سرناویں نال چونیوں کوتا دا پہلا مجموعہ وینکوور دی پنجابی لٹریچر ایسوسی ایشن نے 1979ء وچ چھاپیا، جیہدے وچ سارے ملک دے 27 شاعراں دی کوتا نوں تھاں دتی گئی سی۔ تہ توں ای سارے کینیڈا وچ اڈا وڈا تنظیمیاں تے بندیاں نے وڈی گنتی وچ ہور چونیوں مجموعے وی چھاپے۔ بھاویں کینیڈا وچ پنجابی لیکھکاں لئی شاعری ای اپنی گل اُچاون دا وڈا وسیلا اے پر کہانیاں دے بہوں سارے مجموعے اتے ناول وی چھاپے گئے نیں۔ گرچن رام پوری، نوتج بھارتی، رویندر روی اتے دوجے کئی قلم کار کئی دہائیاں توں کینیڈا وچ رہ رہے نیں تے ایہناں نوں پنجابی ادب وچ آدریوگ تھاں حاصل اے۔

پنجابی پڑھن والیاں تے سوجھواناں نے پنجابی کینیڈی ادب نوں گوجریا۔ پیارا سنگھ بھوگل 1979ء وچ اپنے مضموناں راہیں سوجھوانی دے ایس انگ دا موڈھی بنیا۔ پنجابی یونیورسٹی پٹیالہ، اتے گورونانک دیو یونیورسٹی امرتسر نے وی پنجاب توں باہر رچے گئے پنجابی ادب اتے کانفرنساں کروائیاں۔ اتھے پڑھے گئے پیپر وی چھپے۔

ایہناں کانفرنساں وچ گل بات دا دُھرا پنجاب دے اندر اتے ایہتھوں دور دے ملکاں وچ لکھے جا رہے ادب وچکار سمبندھ دا آکاری۔ سمندر پار دے ادب نوں اکثر پردیسی، پرواسی جاں ودیسی آکھیا گیا اے۔ بھاویں پنجاب توں باہر دے بہتے لکھن والے اوہناں دا انج حوصلہ ودھان نوں پسند کردے نیں پر اوہناں نوں اپنے کم اتے لگے ایہہ لیبل چنگے نہیں لگدے۔ اوہناں نوں لگدا اے بی پنجاب نوں کسوٹی من کے کیتی ہوئی درجا بندی اوہناں دیاں لکھتاں نوں گھٹ درجا دیندی اے تے اوہ ایہدے نال سمہت نہیں۔ ایہہ بحث اگانہہ ودھے گی اتے پنجابی ادب لکھن تے پڑھن والے اوڈک نوں سمندر پار اتے وطن وچ لکھے جا رہے پنجابی ادب وچکار سمبندھ لہہ لین گے۔

پنجابی ادب دے وڈے دھارے نال کینیڈا دے پنجابی ادب دا سمبندھ اک ہور من موہنا چتر دکھاوندا اے۔ ایہدے بہوں سارے انگ نیں۔ سبھ توں پہلی گل ایہہ اے عی کینیڈا دا پنجابی ادب اے وی اپنے آپ نوں انگلینڈ تے امریکا وچ لکھے جا رہے ادب نالوں وکھرا کرن لئی جو جھ رہیا اے۔ ایہہ صورت حال انگلش جاں فرانسیسی توں اڈھوراں زباناں دے ادب لئی کئی نویں تے مزے دے امکان پیش کردی اے۔ پچھلے کجھ ورہیاں توں ’دی رائٹرز یونین آف کینیڈا‘ وچ رُجھے ہوئے اجمیر روڈے، ندیم پرمارتے سادھو پننگ جیسے لیکھکاں دیاں کوششاں پاروں اتے سرجیت کالسی دے ترجمیاں راہیں کینیڈی ادبی حلقیاں نوں پنجابی ادب دیاں دُراڈے ویلیاں توں چلیاں آ رہیاں ریتاں دا پتا لکیا اتے پنجابی ادب نوں کجھ پہچان ملی اے۔

پر ایس کامیابی دا گھیرا ہالی تھوڑا اے۔ ٹورانٹو جاں وینکوور وچ وڈی پدھر دے لیکھکاں لئی پنجابی کینیڈین لیکھک ”باہروں آئے ہوئے“ جاں ”غیر“ نیں۔ ہو سکدا اے اوہناں نوں اتھے دے چلا دا پتا تے ہووے پر اوہناں لئی پنجابی لکھتاں ”کینیڈین“ نہیں۔ اڈ و اڈ ادبی کماں نوں مدد دیون والی سرکاری ایجنسیاں پنجابی ادب لئی کوئی فنڈ نہیں رکھدیاں۔

وڈیاں چنتاواں :

کینیڈا دیاں پنجابی لکھتاں دا ڈھلا سمبندھ کسے خاص ویلے چ پنجابی برادری اندر ہوون والیاں گھٹناواں تے واپریاں نال ای اے۔ لیکھک ایہہ ساراں بیان کرن لئی وکھرے وکھرے ڈھنگ ورتدے نیں پر اوہ سبھے اجیہیاں چیزاں بارے لکھدے نیں جو اوہناں دی اپنی برادری لئی خاص نیں۔ شروع دیاں پنجابیاں نے سوچیا سی عی کینیڈا وچ اوہناں دیاں ساریاں اوکڑاں ہندوستان اُتے انگریز راج نال جڑیاں ہوئیاں نیں تے اوہناں وچ شامل کوئیاں نے اوٹھے اک انقلاب لیاون لئی گیت گائے۔

70ء دے دہاکے دی شروعات وچ آون والے اتے پنجاب دی سیاست دا اثر قبول کرن والے لوک اتھے اپنے امیگریشن مقدمے لڑدیاں ہوئیاں وی اوٹھے دی سیاست نال ای جڑے رہے۔ سو سریندر دھنجل جاں اقبال رامو والیا ہندوستان وچ انقلاب بارے لکھدے رہے، جد کہ دوجیاں نے 70ء دے دہاکے وچ کینیڈا دے پنجابیاں وچ ایک لیفٹسٹ لہر اُبھارن لئی زور لایا۔ ایس لہر دے اک ہور انیک انگ نے تے گردواریاں نوں وی کنٹرول وچ لین دا واہ لایا کیوں

جو ایہہ گردووارے برادری دی طاقت دا دھراسن۔ ایس وچ ہار جاون تے اوہناں نے وینکوور، ونی پیگ تے ہیملٹن وچ ”دیش بھگت مندر“ بنائے اتے سارے کینیڈا دی نکلی وڈی برادری وچ اوہناں نوں اپنے ہچھ لگ لہ گئے۔ ایہہ سبھ کجھ کینیڈا دے پنجابی ادب دا انگ سی۔

80ء دے دہاکے وچ ساری دنیا دے پنجابی، پنجاب وچ ہو رہے خون خرابے پاروں بہوں پریشان ہوئے۔ شاعری دے انیک مجموعے چھپے جیہناں وچ ایس اوکڑ نال نبٹھیا گیا۔ سریندر دھنجل دی ”زخماں دی فصل“ سکھدر دی ”طوفان دیاں جڑھاں وچ“ اقبال رامووالیا دی ”پانی وچ پرچھاواں“ گرچن رام پوری دی ”قتل گاہ“ اتے سکھ پال تے سادھو دی ایڈٹ کیتی ہوئی ”جنگل دے وُردھ“ ہندوستان وچ پنجاب دے مسئلے اُتے چھاپے گئے مجموعیاں وچ کئی کینیڈین لیکھک وی شامل سن۔ صوفی امر جیت نے اپنی کتاب ”پنجاب سنکٹ: اک وشلیشن“ وچ پنجاب دے مسئلے دا نکھیرا کیتا۔ حالات ایس حد تک اپنے کلاوے وچ بنھ لین والے سی جو ایہنے ”عالمی سُرْت“ دا پرچار کرن والے اتے عام حیاتی دیاں گھٹناواں توں اُتے ہو کے لکھن والے لیکھکاں نوں وی ایس مسئلے بارے لکھن ول پک دتا۔

وٹڈ توں مگروں دا کینیڈا دا پنجابی ادب 1984ء دیاں خوفناک گھٹناواں تیکر ترقی پسند جاں مارکی سیاست دے ڈونگھے اثر پٹھ رہیا۔ کینیڈا دے پنجابی اخباراں ”انڈو کینیڈین ٹائمز“ تے ”چڑھدی کلا“ نے بہوں ساریاں اجیہیاں نظماں تے گیت چھاپے نیں جیہناں وچ جھگڑے نال جڑے سکھ جذبے دا کتھ کیتا گیا۔ بھاویں ایہہ لکھتاں اہے تیکر اک وی اجیہا شاعر پیدا نہیں کر سکیاں جیہڑا پنجابیاں دے مڈھلے دھارے دا دھیان اپنے ول کرا سکے۔

ایس توں اڈ، پچھلے ورھیاں وچ پنجابی کینیڈی برادری دے سامنے آون والے مسئلیاں وچ نسل پرستی، سوانیاں نال ظلم، آپے پنجابیاں دے ہتھوں مزدوراں دی لُٹ، نویں تے پرانی پیڑھی دیاں لڑائیاں، ویسی نکر، پُرانیاں سماجی قدراں اُتے اڑے رہنا اتے زبان دی سانجھ سنبھال شامل نیں۔ بہتے کینیڈا دے پنجابی لکھاریاں نے ایہناں مسئلیاں اُتے ای لکھیا اے۔

سو کینیڈا دا پنجابی ادب پنجابی برادری دے مسئلیاں نال سدھے تے گوڑھے سمبندھ تیک ای سمت اے۔ ایہہ ایس دی طاقت دے نال نال ایہدی کمزوری وی اے۔ برادری نوں تگڑے سانگیاں وچ بنھن لئی اتے نویں وچاراں دی پراپتی لئی اوہناں دی راہ اگے وی ڈکا لاوندی اے۔ سو کینیڈا دے پنجابی ادب وچ کسے نویکلے پن دا نہ ہونا کوئی اچرج گل نہیں، نہ سائنس فکشن، نہ

اُپرادھ دیاں کہانیاں، نہ بھیت کتھا، زرا وڈی کینیڈین برادری تیکر ای سمیت اک سانگا اے۔
 ایہہ چیز اپنیاں لکھتاں اُتے پڑھن والیاں دی عقلی تے (aesthetic) پدھرنوں اُچیاون دی
 کوشش چ رُجھے ہوئے کینیڈا دے پنجابی لکھاریاں لئی ایک للکار ساہنے لیا کھلہاردی اے۔
 اوہناں نے پتر پتر ائے نیں، پُرانی پنجابی کہانیاں نوں نویں سر یوں کھول وکھایا اے اتے ساہنوں
 مائیکریشن دی بھوگنا دی گمبھیرتا دیاں ساراں وی کرائیاں نیں۔ ہو سکدا اے ہی کینیڈا دا پنجابی
 ادب کوئی یاد رکھن جوگ کامیابی نہ حاصل کر سکے پر ایہنے اک اجیہی گلڑی عینہہ دھر دتی اے
 جیہدے اُتے آون والیاں نسلاں اپنی رچنا دیاں اُساریاں اُسار سکدیاں نیں۔

ورتیاں گئیاں کجھ کتاباں:

- نوتج بھارتی اتے اجمیر روڈے ”لیلا“ وینکوور، رین بو پریس، 1999ء
سادھو پتنگ ”جگتو“ لدھیانہ، چیتنا پرکاشن، 2002ء
سُریندر دھنجل ”زخماں دی فصل“ امرتسر، بلراج ساہنی یادگار۔ پرکاشن 1985ء
درشن گل ”نظم دی تلاش وچ“ لدھیانہ، چیتنا پرکاشن، 2005ء
ہنڈال، سکھونت اتے پتنگ، سادھو، ایڈیٹر؛ کتھا کینیڈا، لدھیانہ: چیتنا۔ پرکاشن 2000ء
سرجیت کالسی ”عورت شبد دی شکتی“ چنڈی گڑھ، رگھیر رچنا، پرکاشن 2000ء
ندیم پرمار ”اندر جل“ دہلی، نوگیگ پبلشرز، 2004ء
گرچن رام پوری ”اج توں آرنجھ تک“ امرتسر، روی ساہت، 2001ء
اقبال راموالیہ ”موت اک پاسپورٹ دی“ لدھیانہ، چیتنا پرکاشن، 2005ء
رویندر روی ”سموچی کوتا“ دہلی، نیشنل بک شاپ، 2005ء
اجمیر روڈے ”شھہ چنتن“ امرتسر، نانک سنگھ پتنگ مالا، 1993ء
امن پال سارا ”ویہاں دانوٹ“ لدھیانہ، چیتنا پرکاشن، 2005ء
ہر پریت سنگھ سیکھا ”بی جی مسکرا پئے“ لدھیانہ، چیتنا، 2006ء
جرنیل سنگھ سیکھا ”بھگوڑا“ لدھیانہ، چیتنا پرکاشن، 2003ء
جرنیل سنگھ ”دو ٹاپو“ لدھیانہ، ایسٹھیلک پبلی کیشنز، 1999ء
کیسر سنگھ ”آزادی دی کوتا“ لدھیانہ، لہور بک شاپ، 2000ء
سدھو سنگھ ”پورن سنگھ دا کاو سدھانت“ لدھیانہ، چیتنا پرکاشن، 2004ء
سروان سنگھ ”کھیڈ جگت دیاں باتاں“ لدھیانہ، لہور بک شاپ، 2002ء

(”جرنل آف پنجاب سٹڈیز“، جلد 13، نمبر 1 تے 2 توں لیا گیا)

قطر وچ سجناں نال ملاقات

دوہجے مُلک جاون دا، اوہدا ویب ویکھن دا، تے سبھ توں ودھ کاروبار لئی نویں موقعے بھالن دا چاہ ای مینوں قطر لے گیا۔ امارات دے دارالحکومت ابو ظہبی وچ اہجے کاروبار ”ٹھنڈا“ ہون پاروں سجناں بیلیاں وچ قطر دا ذکر عام چلدا رہندا اے کہ جے بزنس کرنا اے تے قطر چلو کیوں جے او تھے اُساری تے ودھا دی ٹور واہوا ترکھی ہو گئی اے۔ اوہدا کارن قطری حکمراناں دی سوچ اے کہ اپنے سارے وسائل ہوندیاں سار اسیں کیوں چکھانہہ رہیے، جدوں کہ آئڈھی گوانڈھی کتے دے کتے اپڑ گئے نیں۔ ایسے کارن قطر یکم دسمبر توں ایشین گیمز کروان دا سہرا اپنے سر بنھ رہیا اے۔

قطر اپڑیا تے او تھے میں ویکھیا چار چوفیرے لوکائی اپنے کماں کاراں وچ رُجھی ہوئی اے۔ نویں نویں بنگلے تے پلڈنگاں بن رہیاں نیں، پُرانے گھر توڑے جا رہے نیں۔ نویاں سڑکاں بن رہیاں نیں تے پُرانیاں نوں سوہنا تے ہور موکلا کیتا جا رہیا اے۔ مکدی گل ایہہ اے کہ معاشی دوڑ لگی پئی اے۔ بھاویں اوہ نویاں فیکٹریاں لاون دی ہووے تے بھاویں قطر دی سبھ توں وڈی دولت، گیس ٹوں برآمد کرن دی، جاں بحرین ورگی ریاست ٹوں سمندر وچ پُل بنا کے پینڈے گھٹاون، جاں باقی خلیجی ریاستاں نوں ریلوے لائن راہیں اک دوہجے نال جوڑن دی۔ قطر واقعی اگانہہ ودھدا جا رہیا اے۔ میرا مشن وی ایہوسی جو بندہ آپ ذرا نیڑے ہو کے حالات ٹوں جاچے۔ ایس سلسلے وچ میرا میل گجھ بندیاں نال ہويا، جیہناں وچوں اُگھڑواں ناں وقار بخاری دا اے۔ اوہناں گلاں گلاں وچ دسیا کہ اسیں کاروبار دے نال نال شعروادب دا ذوق وی رکھدے آں تے میرا نکا بھرا زوار بخاری شاعر وی اے۔ بس پھیر کیہ سی جیویں شاعر آکھدا اے ”مونہہ آئی گل نہ رہندی اے“۔ مینوں وی اپنے بارے دسنا پیا جو میں وی پنجابی بولی دا سیوک آں تے

کئیاں کتاباں دا لکھاری وی۔ بس پھیر کیہ سی پٹی بھراواں ہار ساڈی یاری پکی ہو گئی۔ اصل وچ یاری دوستی لئی وی کوئی نہ کوئی سانجھ ضروری ہوندی اے۔ ایہہ دوویں بھرا قطر دی سرحد تے ”شمال“ نامی قصبے وچ رہندے نیں تے اپنے پو دے کاروبار (برف دے کارخانہ) دی سانجھ سنبھال کردے نیں تے پاکستان دے شہر سیالکوٹ دے وسنیک نیں۔

دو جے دن اوہ ملن لئی آئے تے اوہناں دیاں کہ مینوں تے اتھے دیاں ادبی ستھاں دے بہت سارے لوک جاندے نیں۔ اوہناں دی ایہہ گل سُن کے میرا پنجابی ہوون دا مان ہور ودھیا تے ایس احساس تُوں ہور تراوٹ تے حیاتی ملی کہ سیوا کدی بیکار نہیں جاندی۔ میں ایہہ گل سر اچا کر کے آکھناں کہ میں پنجابی زبان دا سیوک آں۔ اوہناں ایہہ وی دیاں کہ تن ستمبر تُوں قطر دی آزادی دا دن منایا جا رہیا اے تے اتھے وسدے شاعر، ادیب اک کٹھ جوڑ رہے نیں تے اوس کٹھ دا اچھا پروہنا میں آں۔ ایہہ گل میرے لئی خوشی دا کارن سی جو ایہدے سببوں مینوں اپنے ہور بھناں نال ملن دا موقع ملے گا۔

مینوں یاد آیا 1984ء توں 1987ء تیک ابو ظہبی وچ ’پنجابی ادبی سنگت‘ تے پھیر ’پنجابی ادبی پرہیا‘ ناں دی ستھ دیاں چنگیاں دُھاں سن۔ ساڈے فنکشناں تُوں پاکستانی پریس وچ اپنا کورج ملیا سی کہ مینوں پاکستان توں علاوہ سعودی عرب، کویت تے قطر توں ڈھیر خط آئے، جیہناں ساڈے کم تُوں وڈیا یا تے ساڈی ہمت دی داد دتی۔ مینوں ایہہ وی یاد آ گیا پئی قطر توں جیہناں بھناں نے خط گھلے سن، اوہناں چوں ممتاز راشد، رشید نیاز تے جمیل بابر خاص طور تے قابل ذکر نیں۔ میں ’پنجابی ادبی پرہیا‘ ابو ظہبی دا جنرل سیکریٹری ساں۔

قطر دی یوم آزادی دی تقریب رشید نیاز دے گھر وچ سی، جیہڑے ”دوحہ“ دے کافی چر دے وسنیک نیں۔ میرا ایہہ سفر قصبہ شمال توں دوحہ تیکر زوار بخاری دے ساتھ تے اوہناں دی خوبصورت شاعری تے سہنی گڈی دی مہر نال، لگ بھگ اک گھنٹے وچ کئیاں۔ شمال توں دوحہ شہر سو کلومیٹر دی واٹ تے ہونا ایں۔ پر اوس دن ایہہ پینڈا تے ویلا بہت چھیتی بیتیا۔ ایہہ وکھری گل اے کہ رشید نیاز دے گھر متھے ویلے اپڑن وچ گجھ کوئل ہو گئی تے ایہدا کارن سڑکاں دے اوہ ڈائیورشن (Diversion) سن، جیہڑے قطر وچ ہوون والے وادھے دا ثبوت سن۔

اتھے شاعراں، ادیباں، سوجھواناں توں اڈ رشید نیاز دے پروہنے تے ہور لوکیں وی وڈی

گنتی وچ آئے۔ رشید نیاز شاعر، ادیب تے پاکستان کلچرل فورم دے پردھان تے بڑے پے بندے نیں، تاں ای تے قطردی آزادی دا جشن اپنے سجناں بیلیاں نال اپنے گھرای منا رہے سن، جیہڑے دیس وچ بندہ وسدا ہووے اوہدا اوہ قرض دار تے وفادار رہندا اے، کیوں جے اوہ اوٹھوں اپنی روزی وی کما رہیا ہوندا اے۔ پنجابی وچ ایس طرحاں دے بندے توں ای بیبا بندہ آکھیا جاندا اے۔

نو جی تقریب شروع ہوندى اے۔ مڈھلی گل بات قطر تے اوہدی آزادی بارے رشید نیاز نے ای کیتی۔ پھیر ممتاز راشد جیہڑے اُردو تے پنجابی دے منے پرمنے شاعر، کنیاں کتاباں دے لکھاری تے اوٹھے دیاں ادبی بیٹھکاں دی رُوح نیں، اپنی گل بات وچ لیکھک نال اپنے پُرانے تعلق دا تے اوہناں خطاں دا ذکر کیتا، جیہڑے ساڈی سیوا دے پکھوں خوش ہو کے اوہناں سائوں لکھے سن۔ اوہناں گجھ ذکر میریاں کتاباں تے اوہناں کہانیاں دا وی کیتا، جیہناں اُتے لاہور اتے اسلام آباد دیاں ادبی بیٹھکاں وچ وچار وٹاندرہ ہوندا رہیا۔ اجے اوہناں دی گل بات جاری سی کہ محفل وچ موجود ادیباں، شاعراں نے مینوں آکھیا جے میں اپنے ادبی پینڈے دی کہانی اپنے مونہوں سناواں۔ میں نکلی موٹی اپنے ادبی پینڈے دی گل کیتی، بی میرا پہلا ناول ”کھیڈ مُقدراں دی“ جدوں چھپیا اودوں میری عمر اٹھاراں ورھے سی۔ تہانوں پتا اے کہ ایس عمرے بندہ کیہ لکھے گا۔ پر میرے پہلے ناول نے پاکستان رائٹرز گلڈ انعام جتیا، جیہدے کارن میرا ناں ادیباں وچ رل گیا۔ پھیر پنجابی کہانیاں دا پراگا ”دُکھ دھرتی دے“ چھپیا۔ اوہدے وچ پاکستان دے اُچے شاعراں تے ادیباں دیاں تقریراں تے لکھتاں کتاب دی مکھ دکھالی دے کٹھ وچ سُنن توں ملیاں، جیہدے اُتے مینوں وڈا مان اے۔ گلاں کردیاں جدوں میں اپنے آپ توں پنجابی بولی دا سیوک تے اوہدی پروموشن (Promotion) لئی اک لہر چلاون دی لوڑ تے زور دتا تے اوٹھے گجھ سجناں دے متھے اُتے تریڑاں پن لگ پیاں تے ایہہ گل بات اک کھٹی مٹھی بحث وچ بدل گئی۔ اک واری تاں میں سوچیا بی کدھرے میزبان ایہہ نہ سوچن لگ پوے کہ چنگا پردھان آیا اے کہ بے سوادى بن گئی۔ پر ایس مدے اُتے اک لکھاری، اک ادبی انجمن دے جنرل سیکریٹری تے اک پنجابی ہوون پاروں کئی وکھری سوچ دے پنجابیاں نال واہ پے ہیا سی۔ ایس لئی مینوں کسے وی سوال تے کسے وی اعتراض دا جواب دین وچ بھورا وی اوکھیا کی نہیں ہوئی۔ بحث دی مڈھلی

پدھر ایہہ سی کہ مینوں ففتی ففتی (Fifty Fifty) دی پوزیشن لگی جیہڑی کہ پنجابی دے حق یا مخالفت وچ پاکستانی پنجابیاں وچکار پیدا ہو چکی سی۔ رشید نیاز صاحب نے آکھیا بلکہ سوال کیتا۔

”جدوں ساڈا کم چلدا پیا اے تے پھیر کیہ لوڑ اے اک ہور مسئلہ کھڑا کرن دی اک نواں پنڳالین دی۔ اگے ہور تھوڑے مسئلے نیں۔ گزارہ چلاونا چاہیدا اے۔“

میں گذارش کیتی: ”کسے زمانے وچ بندہ کھی وچ رہندا سی، پر اج اوہدا مکان کہو جیہا اے۔ گزارہ چلاونا حیاتی دا مقصد نہیں۔ بے اپنے گھراں ٹوں سنوارنا، اپنیاں رشتیاں نوں پچھاننا، اپنیاں پنڈاں، شہراں، تحصیلاں، ضلعیاں تے صوبیاں ٹوں ترقی دوانا، اپنے لوکاں نال دل دی گل اپنی بولی راہیں کہن دا حق دوانا مسئلہ اے تے پھیر ایس مسئلے توں قربان جائیے۔“

تالیاں وجیاں تے ساڈے میزبان ڈھڈوں خوش ہوئے۔ میں ایہہ گل اوہناں دے مکھ توں پڑھ لئی سی۔ میں پھیر بنتی کیتی۔

”تہانوں پتا اے کجھ لوکاں لہنوں تعصب دا ناں دتا ہویا اے۔ بے اسیں پنجابی بولی ٹوں ترقی دین دی گل کراں گے تے متعصب اکھواواں گے۔ تسیں ایہہ لفظ سُن کے ڈر جاندا اے، جیہدے ”کجھے حقیقت دا کوئی وی نشان نہیں۔ ایس پراپیگنڈے نے اج دے پاکستانی پنجابی ٹوں اجیہا ڈکا لا دتا اے کہ کوئی کاڈھ نہیں کڈھدا، کوئی ریسرچ نہیں کردا، بس ایسے سُنئی سُنائی ٹوں دلیل بنا کے اگے چُچا دیندا اے۔ اپنی راہ وچ روکاں کھڑیاں کر لیندا اے۔ میں پہلوں گل کیتی اے کہ پیار اپنیاں نال ای ہوندا اے تے اپنیاں ٹوں ای کیتا جاندا اے تے اپنیاں وچوں ای لہدا اے۔ بھادویں اوہ اپنا محلہ ہووے، گراں ہووے، اپنی بولی ہووے جاں اپنا وسیب۔ ہور تے ہور ساڈے مذہب نے زکوٰۃ دا جیہدا تصور پیش کیتا اے، اوہدے وچ وی سبھ توں پہلاں تہاڈی زکوٰۃ دے حق دار تہاڈے غریب رشتہ دار پھیر محلے دار تے دوست نیں۔“

”گل ٹھیک اے پر پنجابی بدتمیز بولی اے۔“ پڑ وچوں اک ہور ججن بولے۔ میں سچ نال اے سمجھایا۔

”تمیز بولی وچ نہیں بندے وچ ہوندا اے۔ بولی تے ہر جذبے ٹوں اظہار کرن دا وسیلہ اے۔ پنجابی تے تمیزداراں وچ سبھ توں وڈی تمیزدار تے بدتمیزاں وچ بدتمیز وی اے۔ انسان دیاں سکھ نسلتاں بیانناں ای بولی دا کم ہوندا اے۔ دیکھو جی کئی پیشے، کئی کم کار تے کاروبار ایہو

جیسے نہیں کہ بندے ٹوں سردی گرمی دسنی پیندی اے جیویں اتھے ساڈے فورمین صاحب چودھری ریاض موجود نہیں، کیہ اوہ اپنی کمپنی وچ سُست یا کم چور ورکراں ٹوں کھریاں کھریاں نہیں سناوندے، کیہ اوہ اجیہاں لوکاں ٹوں آپ جناب کہہ کے کم چلاوندے نہیں؟ میں مذاق نال کول بیٹھے چودھری ریاض کولوں ایہو سوال پچھیا۔

”نہیں چل سکدا“ اوہناں جواب دتا۔ ”میرا کم تے صرف پنجابی نال ای چلدا اے جے میں پنجابی نہ بولدا تے مینوں ایہہ فورمینی کتھوں لکھنی سی؟“
 اتھے پڑ وچ بہتے بلی ہسن لگ پئے۔

”ایہہ عالمی بولی نہیں“ اک ہور صاحب بول پئے۔ ”ایہدے تے پڑھن لکھن والے تھوڑے نیں۔“

”جی کیوں نہیں عالمی بولی۔ کیہ ایہہ کینیڈا وچ جاں امریکہ وچ پنجابی لوک نہیں بولدے، کیہ عرب دیس جاں یو کے وچ پنجابی نہیں سمجھی جاندی۔ کیہ بالی ووڈ دیاں فلماں وچ پنجابی ڈائلاگ تے پنجابی گانے ”تبرک“ دے طور تے نہیں پائے جاندے۔ کیہ میں اتھے قطر وچ بیٹھا قطر دی آزادی دا جشن تہاڈے نال پنجابی بول کے نہیں منا رہیا۔“

ایس گل تے تھوڑے بھراہسے تے تاڑیاں وجیاں۔

”تسیں جے پڑھن دی کوشش نہیں کردے، کتاباں نہیں ویکھیاں، نہ ای خریدیاں نیں نہ ای لکھن والیاں دا حوصلہ ودھایا جے تے ایہدے وچ کے پٹھان کسے سندھی کسے بلوچی جاں کسے گورے دی غلطی نہیں، اوہ تے سارے اپنیاں بولیاں پڑھدے وی نیں لکھدے وی نیں۔ ایہہ صرف ساڈی سُستی اے۔ اتھے گھر دی گکڑی دال برابر اے۔ اپنے ٹوں لفٹ نہ کراون دا صدیاں پڑانا پاپ اے۔“

”ایہہ جیہڑے شاعر ادیب یا سرجن ہار دماغ دے بندے نیں، کسے وی ویسب دی وڈی پونجی ہوندے نیں، ایہو لوک رہتل تے ویسب دے آگو ہوندے نیں۔ ایہو اوس معاشرے دے ڈکھ درد تے خوشیاں غمیاں ٹوں محسوس کر سکدے نیں تے قدرت ایہناں کولوں اظہار کرواوندی اے۔ اوہ لوکائی وچ رہندے نیں تے اوہناں دیاں بھاواں تے لوڑاں ٹوں بیان دے نیں۔ جے کسے قوم جاں تہذیب دے ایہہ فطری آگو ساہنے نہیں آوندے، اوہناں دی پچھان سُجھان ای کوئی

نہیں تے سمجھ لوو، اوس رہتل ئوں جاں اوس وسیب ئوں کوئی سب سنگھ گیا اے۔ اوہ پورا معاشرہ ای گونگا تھتھا ہو گیا اے۔ اجیہے ماحول وچ تے لیڈر وی پیدا نہیں ہوندے، اجیہے لوک تے دوجیاں دے گھر جا کے بتیاں بالدے نیں تے اپنے گھراں وچ عُمر اں بدھے ہنیرے۔ ایہو لوک نہ تیناں وچ نہ تیرھاں وچ۔“

اک ججن بول پئے۔

”ایہہ تے سیاسی بیان اے، کدھرے تہاڈا تعلق کے سیاسی پارٹی نال تے نہیں اے؟“

”نہیں جناب! میں کے پارٹی دا ترجمان نہیں تے نہ ہونا لوڑداں، پر ایہہ گل ضرور کرناں کہ اجیہے لوک شاعر ادیب جاں سوجھوان آون والے زمانے ئوں چائن دیندے نیں۔ ایہو لوک معاشرے یاں قوماں دیاں بیہاں رکھدے نیں تے اوہناں دی تے اپنی ہوند دا ثبوت دیندے نیں۔ زمانے وچ نفرتاں تے کدورتاں ئوں مٹا کے اوہدی تھاں محبت، امن، بھائی چارے تے بھلائی دا سبق دیندے نیں۔ تئیں بابا فرید دا کلام ویکھ لوو، تئیں بکھے شاہ دی سوچ دا اندازہ لاؤ کہ اج صدیاں گزرن مگروں ایہو لوک زندہ سلامت نیں۔ ایہو زندگی اے تے ایہو سیاست اے کہ زندگی تے روشنی دا ساتھ چولی دامن وانگر ہووے۔ کوئی کہہ سکدا اے بکھے شاہ تے بابا فرید دے کلام وچوں جیہڑی لو پھٹدی اے، اوہ لوکائی دی بھلائی واسطے ناقص اے؟ پھیر کیوں نہ ایہناں ہستیاں دا پلا پھڑ کے ای سیاست کیتی جاوے۔“

ہُن اکھ دی ٹور وچار وٹاندرے توں ہٹ کے سچھ جگاوں دی حد تیک اپڑ آئی سی۔ حاضرین چنگے سُنن والیاں وانگ بیٹھے سن پر پھیر وی اک چُھدا جیہا سوال سُنن ئوں ملیا۔

”خیر ایہہ تے صحیح اے۔ ایہہ صدیاں پُرانیاں گلاں نیں۔ اج دا دور علم، سائنس تے کمپیوٹر دا دور اے۔ پچھانہہ کیوں لے چلے او۔“

”جی میں ایس مُدے ولے ای آ رہیا سی۔“ میں عرض کیتی ”تہانوں پتا اے کہ ساڈی تعلیم دی ریشو (Ratio) کیہ اے۔ گجھ ورھے پہلاں 100 بندیاں چوں ستاراں پڑھے لکھے سن، خیر ہُن ایس حسابوں دونا کر دیوتے گنتری کرو جو 34 فیصد بندے پڑھے لکھے ہو گئے نیں۔ ہُن ایہہ 34 فیصد بے اپنی ماں بولی وچ باقی دے 66 فیصد بندیاں ئوں سائنس دی زبان سمجھا دین، تے یقین کرو گجھ ورھیاں وچ تہاڈا سارا معاشرہ تہاڈی ساری قوم سیانی، سمجھدار تے پڑھی لکھی ہو

جاوے گی۔ بس شرط ایہہ اے کہ اپنیاں نال اپنیاں وانگ اکو جیہا ورتارا رکھن، درجہ بندی نہ ہووے، اکو جیہا تعلیمی نصاب ہووے۔ میں چھوٹی جیہی مثال پیش کرناں۔ کسے لیڈی ڈاکٹر دے کلینک وچ میں بیٹھاسی کہ اک وڈیری عمر دی زنانی بڑے مندے حالیں اندر آئی تے آکھن لگی، ”بچیا! میں مر چلی آں۔ میرے ڈھڈ پھڑاے، مینوں کولج ہو گئی اے۔“

مینوں اوہ ویلا یاد کر کے اج وی گجھ ہو جاندا اے۔ لیڈی ڈاکٹر نے اوس وچاری بڈھڑی زنانی نوں آکھیا سی، یہ ڈھڈ کیا ہوتا ہے۔ یہ پھڑ کیا ہوتا ہے؟ بے ساڈے سبھ توں ذمہ دار شعبے میڈیکل دا ایہہ حال اے پھیر میرے پنجاب دا تے میری پنجابی دا رب ای رکھا اے۔ سوچیا جاوے تے اوس لیڈی ڈاکٹر دا وی کیہ گناہ اے؟ جیہنوں دسیا ای نہیں گیا کہ ڈھڈ کیہ اے تے اوہدی پھڑ کیہ اے۔

یقین کرو اجیہے پنجابی ماں پو جان بچھ کے جاں انجھول ایس رواج دا شکار ہو گئے نیں۔ اوہناں نوں آپ تے چنگی اُردو آوندی نہیں، اُتوں اپنے بچیاں نال ایس طرحاں دی ٹٹی بھجی اُردو بول کے اوہناں نوں گونگا تھتھا کر دے پئے نیں، جیہدا نتیجہ ایہہ ہویا اے کہ بال سکولوں وی سن لگ پئے نیں۔ تہانوں پتا اے یونائٹڈ نیشن (United Nation) دا اک مُٹھ فیصلہ اے کہ بالاں دی مڈھلی تعلیم اوہناں دی ماں بولی وچ ای ہونی چاہیدی اے۔ ایس مگروں بال بھاویں جگ دیاں ساریاں بولیاں سکھ لوے، اوہنوں کوئی اوکھت نہیں ہووے گی۔ ایس لئی اسیں بڑے مان تے آدر نال پنجابی بولیں، پنجابی لکھیے ایہدے وچ پنے ہوون والی کوئی گل نہیں۔ ساہنوں کسے چیز دی تھوڑ نہیں۔ پنجاب نے تاں باہروں آون والے بھکھے دھاڑویاں دے ڈھڈ وی بھرے نیں تے اسیں اپنے آپ نوں وساری بیٹھے آں، اپنی ذات اتے ہوند دی نفی کرن لگ پینے آں۔

گل کردیاں کردیاں میں جذباتی ہو چلیاں ساں کہ اک آواز ہو آئی۔
 ”کدھرے تسیں اُردو دے خلاف تے نہیں؟ اتے پاکستان دی قومی زبان تے وار کر رہے او۔“

”نہیں جناب، اُردو ساڈی رابطے دی بولی اے تے نالے اپنی مخلوق اوہنوں بولدی اے تے جیہنوں اللہ دی مخلوق بول رہی اے، سمجھ رہی اے، اوہ پیاری بولی اے۔ ایہہ ساڈی لوڑ اے، پر ایہدا ایہہ مطلب نہیں کہ اسیں پنجابی دا خلیہ وگاڑ دیئے تے ایہنوں گھروں باہر کڈھ دیئے تے

ایہدے خلاف محاذ کھول لوئیے۔ ایہد حق تے سبھ توں وڈا اے۔ ایہہ کروڑاں پنجابیاں دی بولی اے۔ ایہہ سارے اُردو نہیں بول سگدے، ایس لئی ایہنوں بھرویں ترقی ملنی چاہیدی اے۔

ایہدے وچ بھتا سارا کم ہونا چاہیدا اے۔ لکھن پڑھن ایہدے وچ ہونا چاہیدا اے۔ کسے دی ایہہ جرأت نہیں ہونی چاہیدی کہ اوہ کہوے کہ تئیں تاں پنجابی بولدے او ایس لئی تئیں ان پڑھ او۔ ایس تاثر توں ختم ہونا چاہیدا اے بلکہ جیہڑا جتی ودھیا پنجابی لکھے پڑھے تے بولے اوہ بہتا پڑھیا لکھیا منیا جاوے، اوہنوں بہتی عزت لیھے۔ میں تہانوں دساں کہ پرل کانٹینینٹیل لاہور وچ میریاں کتاباں دی موندہ دکھالی دا کٹھ سی، اوتھے پنجاب اسمبلی دی ممبر تے مشہور ادیبہ بشری رحمن نے آکھیا سی (ایہہ گل اے جے وی میرے کول ویڈیو کیسٹ تے ریکارڈ اے) کہ میں پنجاب اسمبلی وچ اجازت منگی کہ جناب سپیکر صاحب ساہنوں پنجابی وچ تقریر کرن دی اجازت دیو، اوہناں فرمایا۔

”بیگم صاحبہ! آپ تو بہت اچھی اُردو لکھتی ہیں، بولتی ہیں، آپ کو کیا ضرورت ہے؟“

بشری بولی ”جناب سپیکر صاحب تہاڈی ایہہ گل سُن کے میں اینیاں کچھیاں وٹنی آں کہ تہانوں کیہ دساں“۔

بشری کہہ رہیاں سن کہ ہُن تئیں آپ دسو کہ ایس جذبے توں جاں ایس خیال توں جاں ایس اکھان توں کوئی ہور بولی کیوں ادا کر سگدی اے۔ ایہہ میری پنجابی ای اے کہ جیہدے وچ میں ایس طرحاں دی گل کر سکنی آں۔ کوئی مینوں کچھیاں وٹن دا ترجمہ لیا دیو۔ ایہو جیہی مثال اُردو ادیب احمد ندیم قاسمی دے اک افسانہ ”گنڈاسہ“ دی دتی جا سگدی اے۔ ایس افسانے وچ اک اجیہا پنجابی کریکٹر پیش کیتا گیا اے، جیہڑا صرف پنجابی وچ ای پیش کیتا جا سگدا سی۔ ایس لئی ایہہ افسانہ مدے دے حساب نال بڑا نویکلا پر اظہار دے حساب نال قاسمی صاحب ورگے ادیب دے گتیاں وچ بہہ گیا اے تے دیکھو جد ایسے کہانی تے پنجابی فلم ”وحشی جٹ“ بندی اے تے اوہ کریکٹر اینا یادگار بن جاندا اے کہ فن دی ٹیسی توں چھوہ لیندا اے۔ کہن دا مقصد ایہہ اے کہ ایہہ ممکن نہیں کہ پنجابی کلچر دی گل توں او سے چس نال کوئی ہور بولی پیش کر سکے۔ ایہہ اوس کلچر دا تے ست اے تے اوس بولی نال انصاف، تاں جے دوویں نال نال رہن۔“

مینوں گل کردیاں ایہہ احساس ہو گیا سی کہ ہُن بحث کرن والے گجھ تسلی وچ ہو گئے نیں۔

تھوڑا جتا ہو، اضافہ کرنا ضروری لگا۔

”تسیں کہندے او علامہ اقبال نے پنجابی وچ کیوں نہیں لکھیا۔ تہاڈی اطلاع واسطے عرض کراں کہ اک قدیم ادبی رسالے سارنگ وچ اوہناں دا انٹرویو چھپیا سی۔ علامہ اقبال نے کہیا سی کہ ایہہ میری مجبوری سی کہ میری تعلیم و تربیت اُردو وچ ہوئی۔ ایہہ وی ممکن اے جو بھلکے پنجابی بولی ٹوں وی کوئی گوئے ورگا بندہ مل جاوے، جیہنے اپنی جرمن زبان وچ کم کر کے ساری جرمن قوم دا سر اُچا کر دتا سی۔ تے نالے علامہ اقبال صاحب نے اوس ویلے دی منگ ٹوں ساہنے رکھیا کہ اک مقصد موجود سی۔ ایس گل توں اکھ نہیں چرائی جا سکدی کہ اوہ قبول تے مقبول وی تاں ہوئے سن کہ اوہناں دا مزاج اک پنجابی دا مزاج سی۔ فیض احمد فیض دا ناں لین دی لوڑ نہیں کیوں جے اوہناں نے کافی پنجابی نظماں لکھیاں تے ایہہ کہہ کے ہارمن لئی کہ جتھے وارث شاہ تے میاں محمد ورگے موجود نیں، اوتھے فیض دی کیہ مجال۔“

جاپدا سی جو ساہنے بیٹھے ہوئے شاعر ادیب قائل ہو گئے نیں۔ میں ایس گل بات ٹوں لمکانا نہیں سی چاہوندا، کہ اک ہو محترم بولے۔

”گلاں ساریاں صحیح نیں پر ساہنوں تے سرائیکی وچ کم کرنا آوندا اے۔ ساڈی شاعری وی ساری سرائیکی وچ اے۔ ساڈے کول شاعر وی ہن تے ہن قاری وی لہدے نیں۔ سرائیکی وچ لکھی ہوئی کتاب پڑھی وی جاندی اے۔ ساڈا اصل نقصان تے مرکزی پنجاب جاں لاہوری پنجابیاں نے کیتا اے۔ ایس پنجابی تے نہیں پر شائد سرائیکی ٹوں ترقی ضرور دیاں گے۔“

”جناب تسیں سرائیکی سناؤ۔ پنڈی والے پوٹھوہاری نوں آون دین۔ تسیں چنے مرضی ناں رکھ لوو۔ ہن تے سارے پنجابی ماں دے۔ سرائیکی ترقی کرے، پوٹھوہاری ترقی کرے تے لازماً پنجابی دا اک مرکزی لہجہ بتر کے ساہنے آوے گا۔ صرف لوڑا اے دیوا بالن دی۔ دیوے نال دیوے بالوتے ویکھو چانن ہووے گا۔ ایہہ ویلا قُر بانی منگدا اے۔ پنجابی صدیاں توں ایس دلیں دی بولی اے، لیہوں مارن والے آپوں مارے گئے۔ ایہہ صدیاں توں اے تے صدیاں تائیں رہوے گی۔ چھڑی ترخ اپنے رنگ وکھاوندی رہوے گی۔ ہن تے خیر نال سیٹلائٹ چینل آگئے نیں تے سبھ دی ایہہ کوشش اے کہ ودھ توں ودھ لوکائی تیکر اپروچ (Approach) ہووے۔ تسیں آپ دسو کہ اپنیاں ٹوں کیہ کرنا پوے گا۔ ایہناں ٹوں گودڑی وچ لعل لہنے پن گے تاں ای گل

بنے گی۔“

”تو جی اسیں تے گئے آں من۔ ٹساں واہوا چانن پایا اے ایس مُدے اُتے۔ ہُن کھاندے آں ڈنرتے ایس توں مگروں دوجی بیٹھک ہووے گی مشاعرے دی تے اج سارے شاعر چھڑا اپنا پنجابی کلام ای سُناون، تے تہاڈے کولوں پنجابی نثر دے پکھوں اک کہانی ضرور سُننی اے۔“ ایہہ گل رشید نیاز صاحب نے پروہنیاں ٹوں ڈنرول سینت کر دیاں آکھی۔

ڈنرتوں مگروں مشاعرہ ہو یا، شاید ایس گل بات دا اثر سی کہ صرف پنجابی نظماں، غزلاں تے سرائیکی شاعری سُنن ٹوں ملی۔ پھیر مینوں کہانی سُناون دی فرمائش کیتی گئی۔

اینا سوہنا کلام تے اپنی مثبت گل بات توں بعد ماحول اپنا چنگا ہو گیا سی کہ مینوں کہانی سُناون وچ وی بڑا چس آیا تے ایہدے وچ شک والی گل ای کوئی نہیں ہی اپنی بولی تے مٹھدی بولی وچ جتی چس آوندی اے کسے ہور وچ نہیں۔ ٹُن ویلے سبھ پنجابی اک دوجے نوں گھٹ گھٹ جھیاں پارہے سن۔ اسیں رشید نیاز دے گھروں نکلے تے ساڈے سنگ شوکت، حُسن ناز، محبوب قاضی صاحب، رشید نیاز، ممتاز راشد، زوار بخاری، قاضی اصغر شفیق اختر تے طاہر چودھری دا مٹھرا کلام تے ممتاز راشد دیاں کتاباں دا تحفہ وی سی۔

دوہ توں واپس شمال جاندیاں زوار، میں تے نال اوہناں دا اک نوکر وی سی۔ رات فجر ول سفر کر رہی سی۔ سڑکاں تے قطر دی ترقی دیاں سپیڈاں دے جلوے عام سن، میرے دل وچ ایہو سدھر جاگ رہی سی کہ کاش کدیں پنجابیاں ٹوں پنجاب تے اوہدی بولی دی ترقی لئی انج ای سپیڈاں لگ جاوون تے کروڑاں بندے اپنی بولی وچ لکھدیاں پڑھدیاں مان محسوس کرن۔

☆☆☆☆☆

ایہہ مضمون ساہنوں اک سندھی دوست نے گھلیا ہا۔ ایہہ مضمون 20 مئی 1955ء وچ اک سندھی سالنامے ”ہند واسی“ وچ چھپیا سی، جیہڑی فوٹو کاپی ساڈے ہتھ لگی اوہدے وچ لکھاری دا ناں نہیں سی دتا گیا۔ (جیہڑا کہ فوٹوسٹیٹ وچ ربوں رہ گیا اے)۔ تواریخی جھوٹھ جیہڑا کہ چراں توں بولیا جا رہیا اے کہ سکندر نے پورس نوں ہرا یا سی، ایہدے وچ ایس گل دا نکھیڑا کیتا گیا اے کہ اصل ہار کیس دی ہوئی سی۔ (ادارہ)

مُٹ سکندر ہاریا

عربی اکھان اے کہ ”کلام الملک، ملک الکلام“ مطلب حاکم جو وی آہندے ہن اوہنوں ای سچ جانا جاندا اے۔ انج ای انگریز حاکماں جیویں ساٹوں پڑھایو تے سمجھایو نہیں، بھاویں اوہ ساڈا گھروکی معاملہ ای کیوں نہ ہووے تاں وی ساہنوں پڑھت گھرت ہتھوں ایہہ مننا پوندا اے۔ اصل گل ایہہ اے کہ ساہنوں اپنے گھر دی سرت سار وی کوئی نہیں سی، ایس لئی اوہناں دا ای اک اک اکھر ربی نیا گیا۔ ایسے جھولے پٹھ ساہنوں دسیو نہیں کہ ”سکندر نے بھارت تے حملہ کیتا تے پورس نوں چتیا“۔

ایہہ سچ کرنا گوسچ اے۔ ایہدے تے ایس لیکھ راہیں چانن پایا جاسی تے نکھیڑا کرن دا جتن کراں گا کہ ’پورس چتیا جاں سکندر‘۔

سکندر نے بھارت تے حملہ کیوں کیتا تے پورس تیک اپڑن وچ اوہنوں کیتھیاں اوکڑاں نال واہ پیا۔ ایہہ سبھ گجھ لکھن دی اتھے لوڑ نہیں۔ ایہہ سبھ گجھ وستھار نال اپنی کتاب ”بھارت ورس“ وچ لکھیا ہویا اے۔ اتھے چھڑا کرنی دے میدان (جتھے یدھ ہویا) وچ جو کجھ ہویا، اوس دا ذکر کیتا جاسی، پر مختصر طور تے۔

جہلم دریا دے کنڈھے دی لڑائی تھیں پہلاں، اتر وچ سکندر نوں اک تگڑی مخالفت دا مقابلہ کرنا پیا، جیس کارن اوہنوں گھٹوگھٹ 9 مہینیاں تیک انھے واہ جنگ لڑنی پئی۔ مطلب جولائی 327 ق م توں لے کے مارچ 326 ق م تیک اوہنوں اکا اگانہہ پیر پٹن دی جرأت نہ ہوئی۔ ایہناں جنگاں دے باوجود اوہ اتھوں دے آزاد سورمیاں توں نہ پوری طرحاں جت سکیا تے نہ ای ایہناں علاقیاں اُتے قبضہ کر سکیا۔ سکندر نے سندھ دریا دے اتری کنڈھے دے راجا انبھئی دی مدد نال اپنی وڈی فوج سمیت سندھ دریا بناں کسے اوکھ دے پار کر لیا۔ راجا انبھئی اپنے گوانڈھی راجا پورس نال کھار رکھدا سی، ایسے لئی اوہنے سکندر نال دوستی دا ہتھ ودھایا سی۔

ایدھر پورس دی سکندر دے آون توں پہلاں اپنے گوانڈھی، ابھیسار دے راجے نال مترتا سی۔ ایہناں دوہاں رل کے نیڑے تیڑے دے علاقیاں اُتے مل مارنی شروع کیتی سی۔ سکندر دے آون ویلے ابھیسار دا راجا ایس اوکڑ چ آ پھاتا کہ کیتھیاں ساتھ دیوے۔ ایہہ مشکل ہوندیاں وی اوہنے سندھ دے لہندے کنڈھے اُتے وسدے راجا اشوتل نال مترتا بنائی تے سکندر دے خلاف اشوکا دی مدد لئی اپنی فوج گھلی، تے سندھ دے لہندے کنڈھیوں نے بندیاں نوں پناہ دتی۔ سکندر دے سندھ پار کرن تے اوہنوں سوغاتاں گھلیاں تے ایہدے نال ایہہ وی کیتا کہ اوہدا گھلیا ہرکارا وی بندی وان کر چھوڑیا تے پورس نال جا رن دی تیاری کرن لگا۔ سکندر نوں ایہدی دوپاسی چال دا پتا لگ گیا۔ ایس توں پہلاں کہ اوہ پورس نال جا ملدا، سکندر تے انبھئی نے ٹرت اپنیاں فوجاں جہلم دے کنڈھے (جتھے لڑائی ہوونی ہائی) پورس موہرے لیا کھلاریاں تے انج پورس کلا ہو گیا۔

ہُن آوندے ہاں لڑائی دے میدان ول:

سکندر دی فوج، پورس دی فوج توں چوکی ودھیری سی۔ پلوتارک (Plutarch) لکھدا اے: ”سکندر 120000 پیادے تے 15000 گھوڑ سواراں نال آیا“ ایس توں دکھ جہلم والی جنگ وچ

ٹیکسلا دی فوج وی شامل سی۔ پلوٹارک دے آکھن موجب پورس کول چھڑے 20000 پیادے تے 2000 گھوڑ سوار سن۔ پر ایرین دا آکھنا اے کہ پورس کول 4000 گھوڑ سوار، 3000 رتھ، 200 ہاتھی تے 3000 پیادے سن۔ ایہدے ہوندیاں ہویاں وی پورس، سکندر دا طاقتور دشمن سی۔ مڈھ توں ای سکندر نوں جہلم دایدھ بڑا اوکھا جاپیا سی۔ پورس دی شاندار ڈھنگ نال تیار کیتی فوج دے مقابلے وچ جہلم دریا پار کر کے پورس اُتے حملہ کرنا سکندر لئی اُکا ناممکن ہو گیا۔

کرٹیس لکھدا اے۔ ”سکندر دی گجھ فوج دریا وچالے اک بریتے اُتے آکھلوتی پر ایہوں پورس دے سپاہیاں آگھیریا تے پتا نہیں ایس بریتے تیک کنج اڑے۔ ایہناں یونانی فوج اُتے حملہ کر کے ایہدا بی مار دتا، جیہناں بھجن نسن دا جتن کیتا اوہ دریا دیاں تکھیاں چھلاں دے ٹیٹے چڑھ گئے۔ پورس نے کنڈھے کھڑ کے ایس سارے یدھ نوں تکیا تے اوہدا حوصلہ ہور وی ودھیا۔“

اتھے ایہہ یاد رکھنا چاہیدا اے کہ سکندر نے جہلم دریا جولائی دے مہینے پار کیتا سی۔ اوس ویلے اتھے برساتاں دا زور ہوندا اے تے دریا پورے جوہناں اُتے ہوندے نیں۔ اک رات جدوں ہڑھ دا زور سی، سکندر نے پورس توں اکھ بچا کے دریا پار کر لیا۔ پر پہرہ دیندی ٹولی نال جیہدا آگو پورس دا پتر سی، ٹاکرہ ہو گیا۔ ایس ٹاکرے وچ پورس دا پتر تے ماریا گیا پر اوہدے ہتھوں سکندر دا پالک گھوڑا وی ماریا گیا۔ ایسے ٹولی وچوں کسے بھج کے پورس نوں خبر جا دتی کہ دشمن برتے اڑ آیا اے۔ پورس دے پتر دی لڑائی دا حال ایرین انج بیاندا اے، ”کئی دناں دی اڈیک مگروں اک ہنھیری رات سکندر نے دریا پار کیتا۔ اوہ راج کمار ہتھوں پھٹو ہویا تے اوہدا گھوڑا بکا پھلس (Boukephala) وی ماریا گیا۔“

جسٹن لڑائی دا حال انج لکھدا اے، ”لڑائی شروع ہوون تے پورس نے اپنی فوج نوں حملہ کرن دا آکھیا تے سکندر نوں ساہنے آکے لڑن لئی ونگاریا۔ پر پہلے ای ہلے وچ اوہدا گھوڑا ماریا گیا تے اوہ آپ بھوئیں تے آڈگا۔ پر اوہدے سپاہیاں اوہنوں بچا لیا، جیہڑے تڑت اوہدی امداد لئی اڑ پئے سن۔“

لڑائی جیویں شروع ہوئی سی، ایہدیاں گھٹناواں دس پاوندیاں نیں کہ لڑائی ڈیگر ویلے تیک ہوندی رہی تے پورس دے ہاتھیاں یونانی فوج دا ناس ماریا جیویں کرٹیس لکھدا اے ”سبھ توں

خوفناک نظارہ تاں ایہہ سی کہ ہاتھی سُنڈھ نال دشمن فوج نُوں لوھیٹ کے چکدے تے مہاوت نُوں سوئپ دیندے۔ مہاوت اِکو وار وچ اوہناں دی دھون جُٹیوں دکھ کر چھڈا سی۔ یونانی سپاہی ڈردے ہاتھیاں مُوہرے نہ آوندے تے اپنے آپ نُوں بچاندے ہوئے نس کھلوندے۔ انج لڑائی چلدی رہی تے سارا دن پورا ہو گیا۔ ڈایو ڈورس وی لکھدا اے ”ہاتھی اپنے وڈے وجود تے طاقت کارن بڑے فائدے مند ثابت ہوئے۔ اوہ دشمن نُوں پیراں پٹھ مدھول کے مار دے رہے۔ پہلاں ایہہ ہاتھی اپنی سُنڈھ نال لوھیٹ کے اُتانہہ چکدے تے پھیر زور نال بھونیں تے مار دے۔ خبرے کئے ای سپاہی ایہناں اپنے دن داں نال ای چتھ چھڈے۔“ ایرین موجب ”اُچے قد اں والے ہاتھیاں پیادے سپاہیاں اُتے حملہ کیتا۔ اوہ جدھر وی جاندے یونانی فوج نُوں مدھدے ہوئے اگے ودھدے جاندے۔“

اتھے پورس دی فوج ہتھوں ہوئی دشمن دی تباہی چھڈ کے چھڑا ہاتھیاں ہتھوں ہوئے مدھول بارے، یونانی فوج دے اِتہاسکاراں دے دتے ویروے دے ہوندیاں کنی حیرت والی گل اے کہ ایرین، جیہڑا سکندر دے توارنخ دان اں وچ ڈاڈھا سیانا جانیا جاند اسی، لکھدا اے، ”جہلم (یعنی کرنی دے میدان) دی لڑائی وچ یونانی فوج دے صرف 80 پیادے تے 230 گھوڑ سوار مرنے“ تے پورس دی فوج لئی لکھدا اے کہ ”ایہدے 20000 پیادے تے 3000 گھوڑ سوار مارے گئے۔ سارے رتھاں دا چوکھا نقصان ہو یا۔“

جد کہ ایہو ای لکھاری پہلاں آپ ای لکھدا اے کہ ”پورس دے ہاتھی جیس بنے وی جاندے یونانی فوج نُوں مدھولی جاندے۔“ انج دے دوہرے بیاناں کارن سکندر دی بہادری دیاں گُوڑیاں سچیاں داستاناں بنیاں نیں۔ بدیسی نشے وچ ایہناں ای گلاں نُوں ٹھیک منیا گیا اے۔ اک اِتہاس کار نے ٹھیک لکھیا اے کہ، ”جہلم دی لڑائی وچ سکندر دی فوجی تباہی اُتے بڑی ہُشیاری نال پردہ پایا گیا اے۔“ (1)

توارنخ وچ جہلم دے یدھ وچ سکندر دی چھڑی تباہی نُوں ای نہیں لکایا گیا سگوں لڑائی دے آخری فیصلے دا حال وی ٹھیک نہیں لکھیا گیا۔ جیویں لکھیا گیا اے ”جدوں اوہدے ہاتھی پھرنے ہوئے تاں اوہناں اپنی ہی فوج نُوں مدھ چھڈیا تے اخیر وچ اوہناں نُوں دُنیاں دے وگ ہار لڑائی دے میدان وچوں ہک کے باہر کڈھ دتا گیا۔“

اصل وچ ایہہ گل اُکا ای گُوڑاے۔ بے اسیں ایس گل ٹوں سچ من ای لئیے تاں ایہدا مطلب اے جو پورس دے ہاتھی لڑائی وچ ناکام ہوئے ہاتھیاں دے ڈرن تے ترہین ہتھوں پورس دی اپنی ہی فوج دی تباہی ہوئی۔ پر انج نہیں ہويا۔ اوس ویلے دے میسیڈونیا تے یونانی حاکم جیہڑے سکندر دے مرن پچھوں ایشیا وچ اپنا راج قائم کرن لئی آپس وچ لڑے، اوہ وی ہاتھیاں دی فوج توں بہت پریشان سن۔ ایہتھوں صاف ظاہر ہوندا اے جو ہاتھیاں دی فوج نے کامیاب لڑائی کیتی۔ یونانی فوجی افسراں خاص طور سیلیوکس اُتے ایہدا بڑا چنگا اثر ہويا۔ سیلیوکس ٹوں تاں آپ ہاتھیاں دے خلاف جنگ کرنی پئی جدوں اوہ سیریا دا حاکم بنیا۔ ایس لڑائی وچ ورتے گئے ہاتھی حاصل کرن لئی تاں اوس گڈروشیا وغیرہ ریاستاں ٹوں وی قربان کر چھڈیا تے ہاتھی ٹوں ای ایہنے اپنا خاندانی نشان (Royal Emblem) بنایا۔ ایہدے ہوندیاں وی بے من لئیے کہ جہلم دی لڑائی وچ ہک واری ہاتھی بوندل کے پچھانہہ پرتے پر اوہ پورس دے آلے دوالے آکے کھلو گئے سن۔ پورس نے لڑائی لئی اوہناں دی اگواہی کیتی تے دشمن دی فوج دا ناس ماریا، جیویں کہ ڈایوڈورس لکھدا اے ”پورس جیہڑا آپ سبھ توں طاقتور ہاتھی تے سوار سی، ایس گھٹنا ٹوں ویہندیاں اپنے 40 ہاتھی جیہڑے کہ اوہدے وں وچ سن، کٹھے کر کے دشمن تے ٹٹ پیا تے دشمن فوج دا بُرا حال کیتا“۔

پورس تے سکندر دی ایس لڑائی بابت ایہتھو پک (Ethiopic) باب وچ شاید ایہہ سچائی محفوظ اے کہ سکندر پورس توں بچت نہیں سکيا۔

”پورس دے خلاف لڑائی وچ سکندر دے ڈھیر گھوڑ سوار مارے گئے۔ ایس لئی اوہدی فوج دکھی ہو کے کتیاں ہار چیکن چھاڑن لگی۔ سکندر دے کئی فوجیاں نے اپنے ہتھیار سٹ کے پورس دی فوج نال رلنا چاہیا۔ سکندر ٹوں جیہڑا آپ ای مصیبت وچ سی، ایہہ پتا لگا تاں اوہنے لڑائی روکن دا حکم دتا تے انج ورلاپ کرن لگا۔ ”اوہ بھارتی سمرات پورس! مینوں معاف کر۔ میں تیری بہادری تے طاقت ٹوں جان گیاں۔ ہور تکلیف نہیں برداشت ہوندى۔ میرا دل ڈاڈھا دکھی اے۔ میں ایسے ویلے اپنی حیاتی مکاونی چاہنا پر میں نہیں چاہوندا کہ ایہہ سبھ لوک جیہڑے میرے نال اتھے آئے نیں برباد ہو جان، کیوں جو میں ای اوہ بندہ آں جیہڑا ایہناں ٹوں اتھے موت دے مونہہ وچ لے کے آیاں۔ ایہہ اک راجے واسطے اُکا واجب نہیں کہ اوہ اپنے سپاہیاں ٹوں موت دے

پُرانے یورپی تواریخ داناں دے لکھن موجب، سکندر نے جہلم دے یدھ دے اخیر وچ پورس نال مترتا قائم رکھن دی کوشش کیتی، پر اُتے دتے ایتھو پک دے بیان وچ وی تاں سکندر نے ای صلح دی کوشش کیتی سی۔ ایرین توں ایہہ جانکاری ملدی اے جو سکندر نے پہلاں تکششلا دے راجے نُون صلح دا پیغام دے کے گھلیا، پر پورس اپنے پرانے دشمن نُون اودوں ای مُکا چھڈنا چاہوندا سی جے اوہ اوتھوں بھج نہ جاندا۔

کرٹیس دے کہن موجب صلح دا پیغام لے کے جان والا تکششلا دا راجا نہیں سی۔ اوہدا بھرا سی، جیہنوں پورس نے مار دتا سی۔ ایرین دے کہن موجب ”پورس نال صلح کرن دی ایس ناکام کوشش توں بعد سکندر نے پورس نُون پیغام تے پیغام گھلے۔ آخر مروّس نُون گھلیا جو اک بھارتی سی۔ کیوں جو سکندر نُون پتا سی کہ ایہہ بندہ پورس دا پرانا دوست اے“ ایرین دے ایس بیان توں پورس دے ہارن دا نہیں سگوں ایہہ سچ ظاہر ہوندا اے کہ سکندر پورس نال صلح کرن لئی بڑا پریشان سی۔

انج جے اسیں جہلم دے یدھ دا لیکھا کریے، جیہڑا چھمی لیکھکاں اک پکھی کیتا اے تاں ایہہ پوری طرحاں ثابت ہوندا اے جو پورس ای ایس جنگ دا جیٹو سی جیویں اُتے بیان کیتا گیا اے جو صلح واسطے سکندر ای عرضدار بنیا سی۔ انج ایہہ وی اے جو لڑائی پوری طرحاں ختم ہون توں پہلاں ای سکندر نُون صلح لئی ہتھ پیر مارنے پئے۔ کیوں جو اوہ سمجھ گیا سی کہ جے جنگ جاری رہی تاں اوہ ماریا جاوے گا۔ ایس لئی پراچین آریہ کھتری دھرم تے اٹل رہن والے سورے پورس نے پرت کے سکندر اُتے حملہ نہ کیتا تے انج ایہناں دوہاں وچ صلح ہو گئی۔ ایس لڑائی توں بعد سکندر نے (میں اپنی کتاب ”بھارت ورش“ وچ لکھیا اے) پورس دے راج دے نیڑے تیزے دے علاقیاں نُون فتح کرن لئی اوہدی مدد کیتی۔

پر یورپی تواریخ داناں سکندر دے بھارتی حملے دیاں کہانیاں وچ سکندر دے جہلم یدھ وچ ہار اُتے پردہ گھستن دی کوشش کیتی اے۔ اتے ایسے کارن ایہہ جعلسازی کیتی اے جو سکندر نے پورس دی بہادری دے اثر پٹھ آ کے اوہنوں اپنا متر (Allied) بنا کے اوہدا راج موڑ دتا۔ پڑھن ہاراں نُون پتا ہونا چاہیدا اے کہ سکندر ایڈا وی رحمدل نہیں سی۔ اوہ اپنے مخالفان دے معاملے وچ

بڑا کٹھور سی۔ اوہدے لئی بیکٹیریا دے پاری گورنر بیسوس (Besos) نال کیجے دھکے ٹوں موہرے رکھیا جاسکدا اے۔ بیسوس اپنے دی آزادی لئی اخیر تیک بڑی دلیری نال لڑدا رہیا۔ ایرین نے لکھیا اے: ”جیس ویلے اوہنوں پھڑ کے سکندر دے ساہمنے لیاندا گیا تاں سکندر نے اوہنوں کوڑے مروائے تے بعد وچ اوہدے نک تے کن کٹوا چھڈے۔“ دوہے گورنراں نال وی جیہناں بیسوس دی مدد کیتی، انج دا ای ویہار کیتا۔ ایس توں علاوہ کیلتھنیز جیہڑا کہ ایہدے گرو ارسطو (Aristotle) دا بھتیجا سی، اوہنے سکندر دے ایس دھرو دے خلاف آواز چکی، اوہنوں وی سکندر نے گرفتار کر کے مروا چھڈیا۔ کیلتھس جیہڑا کہ سکندر دی دائی (جیہنوں ایہہ ماں سماں سمجھدا سی) دا بھرا سی، اوہنوں اپنے ہتھیں قتل کیتا۔ اوہدا قصور صرف اینا سی کہ اوہنے سکندر دے پیو فلپ دے کارنامیاں دی بہتی تعریف کیتی۔ اک جنگ وچ تاں اوہنے سکندر دی جان وی بچائی سی۔ اپنے پیو دے وفادار فوجی سردار پارمینس دا قتل وی سکندر دے ای لڑ لگدا اے۔ ہنیرے دا فائدہ چک کے بھارتی سنگن (جیہنوں سکندر نے معاف وی کر دتا سی تے جان دی اجازت وی دے دتی سی) ٹوں قتل کرن تے پلوٹارک نے آپ وی ایہدی ایس نیچ حرکت دی سخت بندیا کیتی تے لکھیا اے۔

This rests as a foul blot on his martial fame.....

انج سکندر دی ساری طوفانی یدھ یا ترا، بستیاں دی بربادی، زنانیاں تے بالاں دے خون نال بھری ہوئی اے۔ مثال دے طور تے سندھ وچ وی اوہنے انج ای کیتا۔ اجیہے بندے تھیں ایہہ آس رکھنی کہ اوہ اک سورے دی قدر کرے گا تے اوہدا راج اوہنوں موڑ دیوے گا، وڈا بھلیکھا اے۔ سکندر دی مہانتا دکھاوون لئی اک دوجا کوڑ وی گھڑیا تے لکھیا گیا اے کہ جہلم والی لڑائی مگروں سکندر نے اک وڈا علاقہ پورس ٹوں تحفے دے طور تے دتا۔ پر اصل گل انج اے: پورس اک طاقتور تے اُچے ارادیاں والا راجا سی۔ اوہ اپنے راج دا گھیر موکلا کرنا چاہوندا سی۔ اوہنے سکندر دے آون توں پہلاں ای ابھیسار دے راجا ٹوں اپنے نال ملا کے اپنے راج دا گھیر وڈا کیتا۔ سکندر دے اچن چیت آون کر کے، اوہنے اپنے سارے کم چھڈ کے سکندر ول مونہہ کیتا۔ سکندر نال نبٹھن مگروں پورس نے اپنے ایس ارادے ٹوں پوریاں کیتا تے اوہدا راج ویاس (بیاس) ندی تیک پھیل گیا۔

ایہناں ساریاں گلاں دے ذکر مگروں ایہہ سمجھنا اوکھا نہیں کہ اصل وچ ”پورس جتیا سی تے
سکندر ہاریا سی“۔

(سالنامہ ہندو اسی، 29 مئی 1955)

حوالے:

(1) Cambridge Ancient History, Pt. 4 p 40

(2) The life and exploits of Alexander, from ethiopic text

edit by, E.A Wallis Budge P/1321

پنج پیر

جیہڑے خلق دی گھال نموشی جگ جگ جائے نیں
 جیہڑے رنگ رنگ بانے لا کے ملکھو ملکھ پھرن
 جیہناں بول بیڑی وچ بہہ کے گاہیاں پنج نیکیں
 جیہناں جیہہ رڑی وچ ساڈی اکھراں دے پتے کیرے
 جیہناں دُھکھنی رات نِساری دینہہ دی کر گوڈی
 جیہڑے گھٹ ورتا گئے سانجھا بھیت اروڑی چوں
 جیہڑے جاگ ہونی دی لا گئے کل دی رڑکی ٹوں
 جیہناں گنڈھ نالے پرنا لے دل دریا کیتے
 جیہڑے تخت فقیری تختہ دے گئے اڑیاں ٹوں
 اوہ فرید دمودر ناک اوہ گرداس حسین
 اوہ باہو اوہ بلُھا وارث بر خوددار نجابت
 اوہ محمد قادر یار اوہ سچل غلام فرید
 خالق خلق رلا گئے ہک کر ارض سماء
 ہن جنی کھنی ٹوں آ کھن انہد ناد سنا

نظم

جیہناں جانا ہا اوہ تے ٹر گئے
چاڑھ کے جندرے تیر میر دے
لا گئے خلق نوں بھکھ دُکھ دی کوٹھی
یو ہڑ وی آونا نہیں
لائیاں جد نہ پگیاں سائیاں ڈب گئیاں
میلا پاونا نہیں
تسے کیوں کھڑکائیے پڑتے اوہناں دے
اک دوجی نوں جوڑ جگاڑ نہ لائیے؟
نویاں اکھراں دے

☆☆☆☆☆

لگی والیاں

ایہہ نہیں ویہن سدا نیں
گھتو گھول گھچولا
ایہناں ہن کڈھنا اے
ایہہ آپ سمندر واء نیں
پتیا اڈ رلنائے
ورھ جانائے ان پوہیا
وت ہڑھ چڑھنا اے
پٹ کھرنائے جس گند کرخانہ تہاڈا

☆☆☆☆☆

الکھ

لکھیا سو جو پڑھیاں ٹوں سمجھ نہ آوے
سوکھیاں واتے اوکھا ہووے
اوکھیاں واتے سوکھا
پورے چھڈن اُدھورا کر کے
کرن اُدھورے پورا
لکھیا سو جو مٹ گیا لکھیاں
لوئے نہ پڑھیا جاوے

☆☆☆☆☆

شکار دی سیاست تے اک ویب سائٹ چوں
پلیاں خبرے کدوں توں ساڈے آیاں نیں
چکھوں شکاری ہوئیاں
سو منگ کھاوَن تے کھوہ کھاوَن وچ کتتی نیڑ ہے کتتی دُوری
ایہہ نت کھیڈ ویکھاوَن
کھاوا ہووے تاں سبج سرور سماوَن ساتھوں وکھرا اے
ہاں ستیاں پیاں ہوا وی لنگھے کولوں گن بھواوَن
بنیاں تے آہو ساہمنے ہور اوازاں کڈھ ڈراوَن
بھوگ ٹوں جنگ تے جنگ ٹوں بھوگ بناوَن
گجھ ساڈائے گجھ اوہناں دا
سو ایہہ زوار کوئی سوکھا نہیں
جو پلیاں کولوں پڑھیاے اسیں کہ پلیاں اسیں پڑھایاں نیں

☆☆☆☆☆

اپولو مندر ڈڈم

(ٹرکی دے شہر ازمیر کول ڈڈم وچ 22 جولائی 2006ء نوں لکھاریاں دے ہوئے عالمی جوڑ میلے ویلے لکھی)

جگدا سی سنجھ دا تارہ
 اپولو مندر دے امبر، تے
 تنیا چندو آ
 اُچے اُچے پتھر تھماں چکيا
 دُور درازوں آن جُوے سن
 لکھاری شبد ہجاری پریم بھکاری
 مندر دے کھنڈراں دے اندر
 عرض گزاری گائی آرتی دھیان دھرایا
 جن گم نام کرتیاں جان گوائی
 جوڑ جوڑ کے پتھر پتھر ورھیاں بدھی
 تین سال ہزاراں پہلاں
 لکھاری شبد ہجاری کیتی رچنا
 ہر کوتا مندر ہے
 ہر کوی ہے کرتی
 کردا رچنا جوڑ جوڑ کے اکھراکھرا
 ایہہ کوتا دا مندر بن باری بے در ہے
 گھلدا دسو دشاواں
 جیسی دی آسمان ہی چھت ہے
 سارا ویلا رہی چوکدی نکوی چویا

دو پنچھی اُڑدے دیکھن درس نظارہ
 کھنھ کھنھاں نوں چھوہندے پُمدے
 ایہہ سبھ گجھ دیکھ دیکھ کے
 ہور وی لشکن لگا
 سنجھ داتارہ

بھارتی فلسفے وچ چار نہیں، دس سمتاں نمایاں جاندیاں ہن۔ اپولو یونانیاں دا سورج تے دانائی دا یوتا ہے

رب دیاں گھڑیاں دا عجائب گھر

گھڑیاں پئے سن گھر عجوبے اندر
 موئے سمیں دے بنجر
 صدیاں پہلاں وچیا کردے چڑھے کلیسے
 پنڈ دروجے گھنٹی گھروچ
 کردے خبراں
 جاگدے رہنا رب دے بند یو
 بھلنا ناہیں ہر ویلا ہے سمرن ویلا

یسوع دوارے
 چابی دیندے بھگت جن رل کے
 دوہرے ہوکے
 جیوں ہتھے کترے ٹوکا
 ٹنگ ٹنگ سدا پل پل چھن چھن
 ڈھپ تے جل تھل ریت گھڑی نہ جد گل بنی نہ

بندے گڈیا لو ہاتا نبا پائی گراری کس کمائی
ہلن لگی جیوں پارہ کبے دل دھڑکے ہے

گھڑیاں کیہ سن
لگدا سی جیوں منجے ڈٹھے
سیر و پاوے دے وچ بھسیا
پاوا سیر و دے وچ
دندا دندے دے وچ اڑیا
وقت نہ کھڑہیا
بھر گئے دندے

گناہیں بھریا
دانا بینا دان شور
بیٹھا راون بندہ
بتھ کے کال پاوے دے نال
کال خڑا کے سنگل نسا
گیڑے کڈھدا رام دی لیلیا
پنڈا کالا موڈھے بھالا لہو دا رنگیا
خلقت ویہندی چپ کر کے کچھ ڈر کے وی

چارے پاسے گھڑیاں پیاں
چردا کھڑا کما د ویلنا
نت نہیڑی جاندا بندہ
اک نہ اڈھا تن ویلنے
چیتے آیا چلے گھلاڑی باندر بیٹھا گئے لاوندا
بن کے بیبا گھردا کاما

ہسندے ہسندے گڈیاں چڈیاں گھڑیاں تک کے
دیر ہوئی گھراں نوں چٹے گھڑی نہ، بجھے
سوں گئے گلاں کردے کردے
گنگاں اتوں لاه کر گھڑیاں

ڈنمارک دے شہر آرہوس دے گا ملیویو (یعنی پُرانا پنڈ) وچ چرچ دے گھڑیالاں دا عجائب گھر ہے

توں ایدھردا، میں اودھردا

آ مترا گلوکڑی پائیے، وجدے دو دو ڈھول پئے
 سون گٹھالی پیار تپائیے، سانجھے کھوپیں ڈول پئے
 دو دیاں دا رنگ بسنتی، ونڈیے پھلاں تانیں ہو
 مُر مِلاپ دے پتل بوہڑیں، مہکی رت نمانی ہو

میں اودھر دا توں ایدھر دا، آ مُر آئیے جائیے جی
 ہریالی تے خوش حالی دے گیت پھشتیں گائیے جی
 اج ہر بلی اپنا لگدا اے، حد شریکا چاری ہو
 سپ نیولا اک ہو بیٹھے، جھاکے بیٹھ مداری ہو

رج کمائیے، رج رج کھائیے، جتنا پڑھی لکھی ہووے
 کھیل آتھیں ہوئے پُرانے نویں سویر کھلی ہووے
 آ محرماں سوہاں کھائیے چک کسے دی نہ آئیے ہو
 ہتھیں چھاواں کریئے ونڈیے، چوری یاری نہ لائیے ہو

بساں گڈیاں آنا جانا، میل دلاں دے ہوندے رہن
 سمھیا چارک اس دیہاڑے کھیل تماشے ہوندے رہن
 دُکھ مصیبت قدرت دتے، رل مل اسیں مُکائیے ہو
 اڑے پڑے اک دوجے دی بانہہ پھڑ پار لنگھائیے ہو

مٹے ہنھیرا وگے چانا اڈے رنگ سہوری ہو
چھڈ لڑائی جھگڑے کھائیے لے دادی توں چوری ہو
کنڈے سولاں نرم پے گئے پت پے گئے سکیاں نوں
ٹھنڈی مٹھی ڈھپ کھڑی اے، کہہ دے بلی ستیاں نوں

غزلاں

رکھ	رکھوالی	دی	اکھاں
رکھ	کالی	بھاویں	عینک
اے	ہمیری	رات	جیویں
رکھ	بالی	دا دیوا	دل
دے	نچن	راون	اُتوں
رکھ	دوالی	رام	وچوں
کرودھ	کام	گلا،	غصہ
رکھ	پالی	سپ نہ	اینے
لا	یاری	نال	اٹو
رکھ	چالھی	پینتی	دشمن
نوں	گلاں	دیاں	چتاں
رکھ	ٹالی	باتیں	گلئیں
پنجی	آ	منزل	مضطر!
رکھ	پنجالی	کھول	جوڑی

ٹردا	جاویں	سدھے	ہتھ
سو	سیانے	اگو	مت
شالا	ایویں	وِس	نہ
تیری	میری	اگو	رت
تجے	کھے	ویری	تیرے
ویری	تیرے	پنج	نہ
دھکا	کھا	کے	سدھا
ٹپے	نوں	راس	آ گئی
ساہوریاں	توں	سدا	آیا
اٹھ	دھیئے	ہن	سوت نہ
چت	نہ	چیتے	وانگ
سکے	امبر	ڈگی	چھت
اوتھاں	والے	لاہ	کے
ہریاں	ٹاہنیاں،	کچے	پت
دنیا	ہنجو	رووے	مضطر!
میں	روواں	اُبلدی	رت

☆☆☆☆☆

چناں! وے تیری چاننی، تاریا! وے تیری لو
چن پکاوے روٹیاں تے تارا لوے کنسو

اسیں سائے شگر دوپہر دے، ساہنوں کندھاں لیا لکو
ساہنوں جتھے آکھیا یار نے اسیں اوتھے رہے کھڑو

میں کراں تے کلی کیہ کراں؟ کدے ہس پواں کدے رو
کدے چرخہ اٹھ کے ڈاہ لواں، کدے چکی دیواں جھوہ

اج لہراں کھاون پیندیاں، اج بھکھا گھسن گھیر
توں بیڑی ٹھیل مہانیاں! جو رب کرے سو ہو

اسیں ہس ہس عمر لنگھا لئی، تینوں شک نہ دتا پین
جو زخم سی تیرے ہجر دے اوہ تیتھوں لئے لکو

سوچاں دے تنبو تان کے اسیں ویلا لیا لنگھا
یاداں دے دھاگے کت کے اسیں ہنجو لئے پرو

سمھناں دے سانجھے رانجھناں! توں جاویں کبھڑے راہ
ترا عاشق گل جہان اے، ترے عاشق اک نہ دو

میں سورج ادھی رات دا، مرے برفاں چار چوہیر
مری اگ تاں اگے بچھ گئی، میرا نور نہ میتھوں کھوہ

کل تاریاں پٹھ کھڑو کے میں مضطر! ادھی رات
جد کھڑکی کھولی وقت دی، آئی صدیاں دی خشبو

☆☆☆☆☆

غزلاں

پیا مل نہیں میرا تے کیہ ہویا، قدر اوسدی کیوں نہ پائی لوکاں
میٹ میٹ کے اکھیاں چن ولوں انھیاں ہون دی حد مکائی لوکاں

بھاویں عمر بھر چٹڑے دینہہ وانگوں نیکی میری اے اکھیں مکائی لوکاں
پر اوہدے مقابلے وچ میری، دینی فیر وی نہیں صفائی لوکاں

گٹھے لگ کے کٹ لے بھیر دے دینہہ، دتا اذن نہ شوہدی نوں کائی لوکاں
راتیں پرھیا دے وچ صلاح کر کے، کڈھ چھڈی اے پنڈوں سچائی لوکاں

پھنڈ پھنڈ کے چند نوں پھنڈ وانگوں، کیتی دھائیاں دے وانگ پھنڈائی لوکاں
مارمار کے ٹھیڈڑے ہٹ ہٹ کے، مینوں چین دی جاچ سکھائی لوکاں

گلی گلی دے وچ خشبو وانگوں ایہہ گل چا کیویں دھائی لوکاں
جیہدے ساہواں دے نال پیا ساہ لیناں ویکھ لئی اوہ چیز ہوائی لوکاں

عشق اڑبھ گمٹے دی پکھ پاروں چگھ چھڈی اے میری دانائی لوکاں
میرے نال نہ کرن اوہ گل سیانی سمجھ لیا اے مینوں سودائی لوکاں

ڈب ڈب تخلیق دے نشے اندر لور لُدا رہیاں بخاریا! میں
چھاپ چھاپ کے لکھتاں میریاں نوں کیتی رج کے جیویں کمائی لوکاں

☆☆☆☆☆

حسن اکھیاں وچ پیا ہضم کرناں، ہو یا سُن میں حیرت دے نال نہیں جی
سے رنگ سمیٹ کے وچ نیناں، اے رجیا میرا خیال نہیں جی

میرے متھے تے وجیاں اینج لیکاں، جیویں تختی تے لکھدے بال نہیں جی
جیہو جیہا پے ویکھدے ہو باہروں، میرا اندروں ایہو جیہا حال نہیں جی!

رہناں پشاں دو پیر میں جگ کولوں، اگے لنگھدا مار کے چھال نہیں جی
پتا نہیں کیوں لوکڑے ویر پے گئے، میں کدے دکھایا کمال نہیں جی

وگ پڑاں دا آپے ای چارنے آں، اساں رکھیا کوئی بھیال نہیں جی
خیر نال اے ایہہ سارا ای اپنا اے، کسے ہیر سیال دا مال نہیں جی

وچوں گل دیوں نکلے گل جیویں، وچوں نہر دیوں نکلدا کھال نہیں جی
چو لوؤ حیاتی دا نُور جیویں، دوہنا بھری دا ڈوکیاں نال نہیں جی

کیتا قید سمندر ٹوں وچ گوزے، آکھ دینا تے کوئی محال نہیں جی
پُچھ بھر کے چوی جیوں سمجھدی اے، پانی نئیں چ رہیا روال نہیں جی

وانگ بُت دے گسکدا بولدا نہیں، لگی ہوئی جیوں الفی بکھیاں تے
اوتھے کھڑا ہے اج تنویر خورے، جتھے بولن دی ہوندی مجال نہیں جی

نظم

کڈھو	ڈورے	دے	اکھ	ساڈی
کڈھو	مورے	دے	چپھ	ساڈی
کڈھو	دورے	اندروں		ساڈے
چکھے	دے	کن	پا کے	چھتیاں
کڈھو	گھورے	وی	دے	ہتھاں
کڈھو	پورے	وی	دے	پوراں
کڈھو	ہلکورے	دے		اُنگلاں
کے	بخھ	قلمیاں	اُتے	پیراں
کڈھو	کورے	ساڑو،		کاغذ
سٹو	کھکھر	اُتے	دے	گنڈ
کڈھو	کھورے	وی	دے	سپاں
کڈھو	تورے	ہُن	دے	فوجاں
ساہنوں	کے	بخھ	اُتے	کَلّے
کڈھو	کورے	اساتھوں		کفن

نظم

خبرے
ہونی کیہ اے۔۔۔
کیوں ہندی اے
بس
ہو جاندی اے
تے ہو کے ای رہندی اے
بندہ کھڑا کھلوتا
تکدارہ جاندا اے
سوچیں پے جاندا اے
انج ہونداتے کیہ ہوندا
انج ہونداتے فیر کیہ ہوندا۔۔۔۔
سوچاں اندر ڈبدا تر دا رہندا اے
تے ہونی ہو جاندی اے!

☆☆☆☆☆

نظم

سُنجیاں گلیاں دے وچ کدھرے
کدیں کدائیں
سُن جان دے نیں
گُجھ گواچے ہا سے۔۔۔۔

غزلاں

میں خاک ہاں، ہوا ہاں، پانی ہاں، نار ہاں
اسماناں تے زمین وچ ازلاں دا پیار ہاں

پانی دی تہہ دے وچ نہ مینوں تلاش کر
میں تاریاں توں دُور ہاں، سُورج توں پار ہاں

میرے چار پھیرے پھردے چراغاں دے وانگ لوک
میں زندگی دے شہر وچ پھردا مزار ہاں

ہر بول کوڑا نکلدا میری زبان چوں
میں نفرتاں دا ماریا غم دا شکار ہاں

لگدا اے تینوں دُکھ دیاں دُھپاں نے ساڑیا
میرے نہ سائے بیٹھیں میں اُری دیوار ہاں

ہر پاسیوں یزیدی فوجاں نے گھیریا
ویلے دی کربلا دا میں کلا سوار ہاں

کٹیا میری زبان توں ویلے دے حاکماں
میں خلش تیرے شہر وچ گونگی پکار ہاں

ہک نال چیراں ست سمندر، ہتھ پتال نون لاواں
تارے گڈاں دھرتی اُتے، پینگھ امبراں تے پاواں

گھپ ہنیرے کھا جاں سارے جے وس ہووے میرے
دھرتی نون و نون کراں میں، سورج متھے لاواں

اُدھاں والے پہاڑاں وچوں، رستے نون بناندے
اوہ نہیں منزل اُتے بجدے، جیہڑے پچھدے راہواں

اسماں ول تگن والے، دھرتی نون بھل جاندے
ہتھیں گجھ نہیں کردے، ایویں منگدے رہن دُعاواں

اپنے اپنے ظرف دی گل اے، فرق دے ورتارا
پہاڑ نہ کھسکے اپنی تھاں تون رُخ بدلے دریاواں

مدت پچھوں جد میں جا کے، اپنے پنڈ نون تکیا
بندے اوپرے اوپرے لگے، جاؤ لکیاں تھاواں

ساتھ نبھایا خلش جی میرا، بال پنے دیاں یاداں
سانجھ نبھائی اج تک جسران، رُکھاں نال ہواواں

☆☆☆☆☆

آپ بیتی

اساں	پیڑ	سہی،	تدبیر	سہی
اساں	خالق	دی	تقدیر	سہی
اساں	سورج	دی	رُشنائی	وج
ظلمت	دی	ہر	تعزیر	سہی
چھڈ	چھڈے	نیندر	دے	سُفنے
جگراتے	دی	شمشیر		سہی
اساں	حرف	دی	سُولی	تے چڑھ کے
جلّاداں	دی	تکبیر		سہی
جیہڑے	خواب	کتاباں	دیکھے	سن
اوہناں	خواباں	دی	تعبیر	سہی
جیہڑے	پاپ	کمائے	نیناں	نیں
گردن	اوس	دی	تقصیر	سہی
مسعود	جے	رب	نہیں	سکيا
من	ملحد	دی	تجويز	سہی

☆☆☆☆☆

مکے دا ماجرا

جتھے اوس دا واس ہے
اوہ منظر سی نور دا

نہ اوتھے پو مہدی
نہ اوتھے چن چمکدا
نہ اوتھے ڈھپ چڑھدی
نہ ہی سورج کڑکدا
نہ اوتھے چن چودھویں
نہ اوتھے دن ڈبدا

کس نوں دساں سوہنیا!
ایہہ مکے دا ماجرا

	ذکر			
اے	عنبر	یار،	کستوری	مر
اے	منک	لٹک	فغفوری	جیہدی
دی	چپ	دبکا	دریاواں	اوبدا
دی	مٹھیاں	بولی	تھاواں	اوبدی
دی	مست	نرمی	ہواواں	اوبدی
دی	شوکت	سطوت،	شاہواں	اوبدی
اے	وچ	سنگت	مخموری	اوبدی
اے	عنبر	یار	کستوری	مر
وچ	گڈ کے	ہنجو	کڑ	اوبدے
دی	اگائی	جھیل	چندن	اک
نیں	چمک	موتی	وکھاندے	دُر،
دی	چمن دے	بدن	گندن	اوبدے
اے	جنڈڑی	بن	مہجوری	اوبدے
اے	عنبر	یار	کستوری	مر
مٹلواواں	دے	ذکر	موتی	میں
ورتاواں	دا	عشق	سونا	میں
کے	بغچے	حال	وچ بیہ	حق
اکھواواں	نمانا			مسعود
اے	مری	ذکر	مزدوری	ایہہ
اے	عنبر	یار	کستوری	مر

☆☆☆☆☆

بٹ صاحب

”تینوں ایس رات دے کھانے لئی آونا ہی پوے گا“ سلمان نے کہیا۔ ”آخر کار بٹ

صاحب تیرے اعزاز وچ تاں ایہہ دعوت دے رہے ہن۔“

میں اپنے دوست سلمان ٹوں بہت سمجھاؤن دی کوشش کیتی بی میرا کسے ٹوں وی ملن

دا من نہیں۔ خاص کر اوہناں لوکاں ٹوں، جیہناں ٹوں میں پہلاں کدے نہیں ساں ملیا۔ پر سلمان نے ضد پھڑی ہوئی سی اتے مینوں اوس نال بٹ صاحب دی دعوت تے چلن دا وعدہ کرنا پیا۔

میں جرمنی اپڑ کے سلمان نال رہ رہیا ساں۔ صلاح ایہہ سی بی نوکری ملن مگروں سلمان

میرے لئی اک گھر لہمن وچ مدد کرے گا۔ اوہنیں دینیں، ستر دے دہا کے دے انت وچ کالے

وڈیشیاں لئی اے اک مشکل کم سی۔ شہر دیاں کندھاں اُتے ”اُسلینڈر روس (وڈیشیو، باہر نکلو)

دے اشتہار تھاں تھاں نظریں آوندے سن۔ سلمان ٹوں پچھلے کرائے دار ٹوں اوس دے سٹوڈیو لئی

’دوستانے‘ وجوں اک موٹی رقم دینی پئی سی۔

مینوں سلمان دا پنڈ بہت پسند آیا۔ ایس دے چارے پاسے میلاں تک کھیت تے جنگل

پھیلے ہوئے سی تے وچ کتے کتے جھیلاں، تلاء تے سیرگاہاں سن۔ پنڈ وچ تقریباً ہر کوئی سلمان ٹوں

جاندا سی، خاص کر کے پنڈ دیاں بزرگ عورتاں وچ اوہ کافی مشہور سی۔ اوس دی مکان مالکن،

مسر ہپٹمین، (جو کہ اک ریٹائرڈ وڈھوا سی) نے سلمان دی جان پچھان اپنیاں ساریاں سہیلیاں نال

کافی تے سٹیک محفلاں دے دوران کروائی سی۔ میں سلمان دے ایس بزرگ عورت ٹیٹورک، راہیں

پنڈ وچ اپنے لئی تھاں بناون دی کوشش کرنا چاہوندا ساں۔

دن ویلے میں لوکل گڈی پھڑ کے چالھی منٹ کھیتاں تے جنگل دے نظارے
 ویکھدا۔ شہر اپڑ کے دفتر روزگار جاندا۔ دفتر روزگار وچ مس زمرمن نوکریاں دے مطابق میریاں
 یوگتاواں نوں میل کے دیکھدی۔ ایس ادھکھر عمر دی نیک دل جرمن عورت کول مینوں سلمان ہی
 لے کے آیا سی۔ دو ہفتیاں بعد مینوں پک ہو گیا کہ جاں تاں مس زمرمن اپنی رحم دل سی کہ اوہ
 مینوں گھٹ تنخواہ دی نوکری نہیں دینا چاہندی سی، تے جاں اوس نوں ایہہ یقین ہو گیا سی کہ میں
 عمارتاں بھٹن، پیٹرکٹن جاں تاراں وچھاون ورگے کماں وچ اک دن توں وڈھ نہیں ٹک سکاں
 گا۔

”مسٹر سید“۔ اوہ ہر روز سویرے مینوں کہندی، ”تسیں بھاشا سکول جاؤ، میں تہاڈی مدد
 کرنا چاہندی ہاں، پر پہلاں تہانوں ساڈی بولی سکھنی چاہیدی ہے۔“

میرا اگلا پڑاؤ اتھوں دی لائبریری ہو یا کردی سی، جیہڑی روزگار دفتر توں تھوڑی دُور شہر
 دے وچوں ہوندا ہونیاں، اوس دو سو سال پُرانے اوپرا ہاؤس توں پرے سی، جتھے گوئے دیاں
 ہیروئناں نے اوس دے ناٹکاں وچ کم کیتا سی۔ اک ہور چھوٹے رستے راہیں میں پُرانے شہر، جیس
 دے دوالے کدے اک گندھ ہو یا کردی سی جتھے چودھویں صدی دا پُرانا تے ویشال گوتھک گر جا
 گھراج وی کھڑا سی، دے وچوں ہوندا ہو یا لائبریری بھلیو تھیک پہنچ جانداں ساں۔ بڑھوار تے شنی
 اتوار اتھے بازار لگدا سی۔ ایہہ لائبریری باہری دُنیا نال میرا اگو اک سانگا سی تے ایس ٹھنڈے پر
 سوہنے اتری شہر وچ میری پناہگاہ وی سی۔ کسے ویلے اتھے انگریز بادشاہاں نے راج کیتا سی۔
 اتھے میں انگریزی اخبار ہیر لڈ ٹریبون، تے کوتاواں پڑھدا۔ اپنی زندگی بارے سوچدا جاں
 لائبریری وچ لوکاں نوں ویکھدا رہندا۔

شام نوں میں پیدل ہی شہر وچلے وڈے سٹیشن تے گھر واپس جا رہے سلمان نوں ملن
 چلا جاندا۔ کئی وار ایس کافی تے ناشتہ لین لئی سٹیشن دی مشہور ”شٹیل اینس، کوک میل، تے
 رُکدے، جیہڑی دُنیا دے ہر طرحاں دے لوکاں، ایریٹریا، ہندوستان، بنگلادیش تے پاکستان دے
 سیاسی پناہگیراں، ٹرکی تے یوگوسلاویا دے عارضی کامیاں، پڑھیاراں، دلالاں، نشیاں دے وپاریاں
 تے عیش کرن لئی گھروں بھجیاں جوان جرمن گڈیاں دی اک من پسند تھاں سی۔ عام طور تے ایہہ
 گڈیاں انت وچ سٹیشن چکھے ویشوا علاقے جا اپڑیاں سن۔ میں بٹ صاحب نوں پہلی وار ”شٹیل
 اینس، وچ ہی ملیا ساں۔ اتھے بہت سارے پاکستانی تے ہندوستانی، جیہناں وچ پھتے سکھ سی۔

اک میز دے دوالے بیٹھے سن۔ میں ایہناں ہم وطنوں توں کترا رہیا ساں، پر سلمان جیکر ٹھان لوے تاں دوستیاں نبھاون توں اوس ٹوں کوئی نہیں سی روک سکدا۔ اپنی عمر کر کے تے ایس دیش وچ کافی دیر توں رہن کارن اوہ ہر کسے دا وڈا بھرا سی، جو ہر ویلے ہر کسے ٹوں ہر گل تے صلاح مشورہ دین ٹوں تیار رہندا سی۔ بھاویں اوہ کھانا بناون دا طریقہ ہووے جاں نوکری لہٹن دی جگت، جاں پھیر کہ ایہو جیہی جرمن گڑی کیویں مل سکدی ہے جو ٹہاڈے لئی ایس دیش وچ پکے طور تے وٹن لئی راہ کھول سکے۔

”سلمان بھائی!“ کالا کوٹ پائی، ماتا دے داغاں نال بھرے چہرے والا اک بندہ ساہنوں ویکھ اُچی ساری بولیا، ”ہن تیرے مہمان آگئے ہن تاں ہی توں ساڈے نال دُعا سلام کرنا ہی چھڈ دتا ہے۔“

ظاہر سی اوہ میرے بارے کہہ رہیا سی۔

”ایہہ بٹ صاحب ہن۔ ایہہ وی لاہور توں ہن۔“ سلمان نے اوس گروپ ول جاندیاں تے اپنے نال مینوں وی کھچدیاں میرے کن وچ کہیا۔

جان پچھان ہون مگروں ہر کوئی مینوں اپنے گھر بلاونا چاہوندا سی، پر بٹ نے ساری بحث ٹوں ایہہ اعلان کر کے مُکا دتا کہ سلمان بھائی تے اوہناں دا ’دیانتدار‘ مہمان آوندے شجر وار اوہناں دے گھر کھانا کھا رہے ہن۔ میں ایس زبردستی دے دعوت نامے توں مٹھنکارا پاون دی کوشش کیتی۔ پر سلمان نے میرے ول ویکھ کے نہ وچ دھون ہلائی۔ اوس نے ایہہ اپنے ظاہر طور تے کیجا کہ بٹ صاحب سمیت سبھ نے ایس نوں نوٹ کر لیا۔

”تسیں کسے وی حالت وچ ایس دعوت توں انکار نہیں کر سکدے“ بٹ صاحب نے کہیا، ”کیونکہ ایہہ انکار سلمان بھائی دا ہووے گا ساڈا نہیں تے کوئی وی ایس گل ٹوں پسند نہیں کرے گا، خاص کر کے میں۔“

میں بٹ دے بلھاں تے اک گھٹیا مُسکراہٹ ویکھی۔ اوس دیاں نکلیاں اکھاں اوس دے داغاں بھرے چہرے تے بڑیاں بھیریاں لگ رہیاں سن۔

جیس ہفتے دے دن ایس بٹ گھرے جانا سی، اوس دن برف باری ہو گئی۔ اوس موسم دی پہلی برف باری۔ کرمس صرف اک ہفتہ دُور سی ایس لئی جدوں شام ویلے ایس شہر پہنچے، ساریاں دُکاناں ابے گھلیاں سن۔ بٹ ساہمنے والے سٹیشن توں تھوڑی دُور، ویشوا علاقے دے

نیڑے رہندا سی۔ اوس دے مکان دی ڈاواں ڈول پوڑی چڑھدیاں سلمان نے مینوں دیا کہ گرمیاں وچ بٹ دی باری چوں اپنے چھجیاں تے جھولدیاں ویٹواواں صاف نظر آوندیاں ہن۔ اندر تنگ جیسے کمرے وچ پیاز، مسالے تے تے کھانے دی بو مار دے بٹ صاحب نگرے بنی رسوئی وچ سٹوو کول کھڑے سن۔ سٹوو دا چھوٹا میز سگرٹ دے ٹکڑیاں، بیئر دیاں خالی بوتلاں تے اوس مرنے دے کھنباں دے نکلے موٹے ٹکڑیاں نال بھریا ہویا سی، جو شاید ایس وقت اوس چھوٹے جیسے سٹوو اُتے بڑے خطرناک طریقے نال رکھے ہوئے پیلے وچ پک رہیا سی۔

اوتھے پہلاں ہی اڈھی درجن دے قریب لوک کمرے دے وچکار پھسے ہوئے میز دے دوالے بیٹھے گلاں کر رہے سن، جیہناں وچ کجھ پہلاں ہی سٹیشن تے ملن کارن واقف سن۔ میز اُتے جانی وا کر دی اڈھی بوتل پئی سی۔ ٹی وی اُتے پئے سٹیرویو تے ہندوستانی پاپ سنگیت بہت اچھی وچ رہیا سی۔

”سلمان بھائی“ شور دے وچوں بٹ صاحب چیکے۔ ”مینوں تہاڈی صلاح چاہیدی ہے۔ کیہ میں پدینا ہئے ہی پا دیاں کہ تھوڑا جیہا ہور رجھ لین دیاں؟ سید صاحب بس تھوڑی دیر مینوں معافی دیو۔“ اوہناں نے مینوں کہیا۔ جد کہ سلمان نے اوہناں دے ہتھوں کڑچھی پھڑکے تری دا لون ویکھیا۔ ”اوائے پلے، سید صاحب لئی ڈرنک بنا۔ اوہ ہی، فالتو دیاں چھڈو تے سید صاحب ٹوں سٹو۔ ایہہ پڑھے لکھے بندے نیں، کوئی چج دی گل ہی سکھو گے۔“

ایہہ شاید میری اوس گروپ نال جان پچھان سی۔ پر میرے لئی ایہہ اک اشارہ سی کہ جد تیک بٹ تے سلمان کھانے دا کم پورا نہ کر لین میں پارٹی دا دل لگائی رکھاں۔ اوہ نوجوان جیس دا نام بلا سی، مینوں بعد وچ پتا لگا کہ اوہ وی لاہورتوں سی۔ اوس دا اصلی ناں اقبال احمد سی تے اوہ اک دیہاڑی تے کم کردا سی۔ اقبال نے پنجاب یونیورسٹی، لاہورتوں پبلسکل سائنس وچ ایم اے کیٹی ہوئی سی۔ سارے اوس ٹوں بلا ’گجر‘ مطلب کہ بلا ’دودھی‘ کہندے سن، جو کہ اوس ٹوں وی چنگا لگدا سی۔ سلمان مطابق ایہہ شاید اوس دی شہادت والی مانسکتا نال وی میل کھاندا سی۔ ہور بابی سنگھ تے اوس دا ہانی ٹونی سنگھ سی۔ بابی سنگھ ساریاں نالوں وڈی عمر دا سی۔ اوہ اصل وچ بہت سال پہلاں جرمنی دھات و دیا پڑھن آیا سی۔ اوس دا اک بہت پُرانا سُفنا ہندوستان واپس جا کے جمشید پور دی مشہور مرسدیز بینز فیکٹری وچ کم کرن دا سی۔

ستر دے دہاکے دے مڈھ وچ ’اندر اایمر جنسی‘ دوران اوس نے سیاسی پناہ لئی عرضی

دے دتی۔ سکول چھڈ دیتا تے 'کڑپس' کمپنی وِچ اِک ٹیکنیشن جھوں نوکری کر لئی۔ اوس دی جرمن بھاشا بہت دُرست سی تے اوہ اوہناں لوکاں لئی اِک غیر سرکاری ترجمان بن گیا، جیہناں توں مکان کرائے تے لین لئی، جاں خطرناک سُر کارن سیاسی پناہ دے ویزے وِچ وادھے لئی عرضی لکھواونی ہوندی سی جاں ویاہ دے دفتر وِچ گواہی بھرنی ہوندی سی۔ اوس دا ہانی ٹونی سنگھ اِک ٹکڑا رحم دل تے نیک انسان سی، جو اِک خوبصورت بُھورے والاں والی جرمن زنانی نال ویاہیا ہویا سی، جیہں توں میں بعد وِچ ملیا وی ساں۔ دوویں بابی سنگھ تے ٹونی سنگھ لے وال، پگ تے داڑھی والے کیس دھاری سکھ سن۔ بابی دے وال عورتاں وانگ کمر تک لمبے تے ریشمی سن پر 'چھوٹے ٹونی' دے اِنج نہیں سن۔ اوہ بابی تے ٹونی وانگ نہیں سی بلکہ 'مونا' سکھ سی۔ اوہ کسے پکھوں 'چھوٹا' نہیں سی۔ ٹونی سنگھ وانگ اوہ وی چھ فٹ توں زیادہ لَمّا پر بھرویں سریر والا سی، جدکہ ٹونی سنگھ اپنی توند نال تن سو پونڈ دے لگ بھگ سی۔ چھوٹا ٹونی عورتاں وِچ کافی مشہور سی۔ اوس دی عمر پنچھی دے آس پاس سی۔ اوس دے چہرے تے اِک بدمعاش وحشی پن سی۔ اوہ اوپرا ہاؤس دے نال والے ہوٹل وِچ کم کردا سی۔ سلمان نے مینوں بعد وِچ دسیا کہ ہوٹل دے مالک نے چھوٹے ٹونی توں ہوٹل دی رسوئی دا اِنچارج بنایا ہویا سی تے جرمن خانسامے اُتے صرف دن دے کھانے دی مینیو دی ہی ذمہ واری سی۔ چھوٹا ٹونی بڑا گالھڑی سی تے اوہ ہوٹل، جیہں دا کہ اوہ اِک طرحاں مالک ہی سی، وِچ آون والیاں امیر عورتاں نال اپنے تجربیاں بارے گلاں کردیاں نہیں سی تھکدا۔ لوک اوس بارے بس اونا ہی جاندے سن، چتا گو اوہ آپ دسدا سی۔ ایہہ وی اوس دے موڈ مطابق بدلدا رہندا سی۔ سلمان توں لگدا سی کہ اوہ اِجے وی ایس مُلک وِچ غیر قانونی طور تے رہ رہیا سی۔

چھوٹے ٹونی وانگ بٹ صاحب وی ایس مُلک وِچ کئی سالاں توں وکھ وکھ ہوٹلاں وِچ خانسامے وجھوں کم کر کے، غیر قانونی طور تے ہی رہ رہے سن۔ دوویں جنے کئی سال ہیمبرگ وِچ اِکٹھے رہے سن۔ دوویں کافی دیر اوتھوں دے اِک نازی پُلِس دے سابقہ افسر دے ہوٹل وِچ رہ کے کم کردے رہے سن۔ بٹ صاحب نے مینوں بعد وِچ دسیا کہ اوہناں دوہاں نے کافی پیسہ کمایا سی۔ رہن دا کوئی خرچہ نہیں سی۔ اوس شہر وِچ نویں تے غیر قانونی ہون کر کے اوہ اپنے کمرے توں باہر بہت گھٹ نکلدے سن۔ کدے کدے ہوٹل دا مالک اوہناں توں 'سپیلینک' کسینو وِچ لے جاندا سی۔ ایس ایہو جیہیاں تھاواں تے اپنے آپ نہیں جاسکدے ساں کیوں اتھے شناختی کارڈ

چیک کیتے جانڈے سی، جیہڑے کہ ساڈے کول نہیں سن۔ پر ساڈا باس کلوس شہر دے ہر رسوخ والے بندے نوں جاندا سی۔ ایس لئی کسینو وِچ ساڈے توں کوئی شناختی کارڈ نہیں سی منگدا۔ کلوس نال پنج سال دی نوکری دوران ایس شاید اک درجن وار شہر وِچ گئے ہوواں گے۔ اک ہور بندہ یونس سی، جو کہ شکل توں سخت سی پر بڑا وِہارک سی۔ اوس دا چھوٹے ٹوٹی نال اک لمبا جھگڑا چل رہیا سی۔ اوہ دوویں ہی عورتاں دے شوقینی جانا پسند کردے سن۔ چھوٹا ٹوٹی بڑا مینا تے چالاک سی۔ یونس نے مینوں بعد وِچ دیا کہ چھوٹے ٹوٹی نے اوس دیاں بیٹ ساریاں گرل فرینڈز کھوہ لئیاں سن۔

ہر وار جدوں میں اپنی دوست نوں اوس نال ملایا، اِنجے ہویا۔ اخیر وِچ، خان سی۔ خان پاکستان افغانستان سرحد دے قبائلی علاقے توں سی، جو کہ پنجاب دے دہاکے دے اخیر وِچ جرمنی آیا سی۔ اتھے اوس نے جرمن عورت نال ویاہ کروا لیا سی۔ ہُن اوہ اپنی اِگو اک دھی دے بچیاں دا خوش قسمت نانا سی۔ اوہ اک پہاڑی پنڈ وِچ رہندا سی جو شہر توں سوگو، کلو میٹر دُور سی۔ خان اک خاندانی جرمن وانگ دکھداتے گل بات کردا سی۔ پنڈ وِچ اوس دا اک وڈا فارم ہاؤس تے اک پکی جاگیر جانداسی۔ اوہ اک کامیاب کارملینک سی۔ پُرانیاں کاراں خرید کے اوہناں نوں نوں کرنا اوس دا شوق سی۔ عام طور تے اوہ ایہہ کاراں اپنے دوستاں نوں معمولی قیمت تے وِچ دیندا سی۔ سٹھ سالوں دی عمر وِچ وی اوہ بڑا زندہ دل سی۔

اڈھی رات دے قریب کھانے دا اعلان ہویا۔ ہر کسے نے سائینڈ بورڈ توں پلیٹ چُک کے سٹووتے رُجھ رہے پتیلے ول قدم ودھائے۔ پلے گجر نوں ٹرکی نان کٹن دا کم دتا گیا۔ ہُن تک مینوں قریب قریب ہر کسے دی زندگی دی کہانی پتا لگ چُکی سی۔ جونئی وا کرنے مینوں اوتھے سوکھے ہون وِچ مدد کیتی۔ جد کہ مینوں ایہہ برانڈ پسند نہیں سی۔ کیونکہ میرے لئی ایہہ نویں کمائے پیسے تے بھیرے شوق دا پرتیک سی۔

”میں ساری شام کھانا بناوندا رہ گیا تے ایہناں دے مؤنہوں اک لفظ وی نہیں پھٹیا۔“
بٹ صاحب دی اُچی آواز سُنائی دتی۔

میں دھیان نہیں سی دتا کہ اوہ کھانا نہیں کھا رہیا سی۔ شراب دے نشے کارن اوس دیاں اکھاں لال ہو گئیاں سن۔ اوس دی زہر بھری آواز توں میں ٹھنبر گیا۔ کیوں جو اپنی نفرت بھری آواز میں کدے نہیں سُنئی سی۔ بٹ صاحب نے میرے چہرے تے حیرانی دیکھ کے کہیا۔

”پلیز سید صاحب، تسیں کھاندے رہو، میں جاندا ہاں کہ تسیں چنگے کھانے تے ایہناں ان پڑھ جاہلاں دی جُنڈ لی دے روز دے گھٹیا کھانے دا فرق دس سکہ دے ہو۔ تسیں سلمان بھائی دے دوست ہو۔ اوہ سواد، مسالیاں بارے چنگی طرحاں سمجھدا ہے کہ کیویں اک خانسامہ وکھ وکھ مسالیاں ٹوں ساواں رگھدا ہے۔ اوس ٹوں سبھ پتا ہے پر ایہہ لوک!“

اوس نے فقرہ ادھورا چھڈ دتا تے اپنے لئی وِسکی دا اک ہور گلاس بھر لیا۔

کسے نے وی اوس دی ایس بھڑکویں گل ول دھیان نہیں دتا۔ مگروں مینوں پتا لگا کہ بٹ ٹوں ایس طرحاں اچانک اُچی بولنا بڑا چنگا لگدا سی۔ ٹونی نے بعدوں مینوں دسیا۔

”اوس دے جوالا مکھی ہمیشہ ہی اتنے اچانک، غصے بھرے، ڈرا دین والے تے اچن چیت ہوندے ہن کہ جیہڑے لوک ایس ٹوں نہیں جاندے، ایس دی آواز دی طاقت ٹوں دیکھ کے خاموش ہو جاندے ہن۔ پر ایس دا کارن بٹ دا ایس دیش وِچ سالاں توں غیر قانونی طور تے رہن دا ڈرتے غیر محفوظ ہون دی بھاونا لگدا ہے۔“

”بٹ ول دھیان نہ دینا، ایہہ تاں عُدائی ہے۔“ چھوٹے ٹونی نے کہا۔

پھیر اوس نے بٹ صاحب ٹوں مخاطب ہو کے کہا۔ ”اوائے، جے اج رات میزبان ہیں تاں ہور وِسکی لیا۔“ مینوں لگا اک وار پھیر بٹ بھڑکے گا۔

”منجے پٹھاں پئی ہے، آپے کڈھ لے۔“ بٹ صاحب نے جواب دتا۔

مینوں لکيا کہ چھوٹے ٹونی نال بٹ دا اک خاص، پیچیدہ رشتہ سی، جیسی ٹوں میں سمجھ تاں نہیں سکيا، پر جیسی نے میری اُتسکتا ضرور ودھا دتی سی۔ ہُن اڈھی رات ہو چکی سی تے میں گھر جانا چاہوندا سی۔ سلمان اڈیک چ سی کہ میں سبھ توں وداع لے لواں۔ سلمان ٹوں رولا رپا پسند نہیں سی۔ لڑائی جھگڑا تاں دیکھنا وی ناپسند سی۔

”بٹ صاحب، ساہنوں دعوت تے سَدن لئی بہت مہربانی۔“

میں اوس دا شکریہ ادا کیتا ہی سی کہ بٹ نے مینوں وچوں ٹوک دتا۔

”تسیں مٹھا کھاہدے بغیر نہیں جاسکدے۔ مسز بٹ بس آون ہی والی ہے۔ اوس دی ڈیوٹی ادھی رات ٹوں مکدی ہے تے گھر پہنچن وِچ ڈیڑھ گھنٹہ لگ جاندا ہے۔ اوائے پلے، آہ مینوں گڈیاں دا ٹائم ٹیبل پھرائیں۔“

میں سلمان ول دیکھیا۔ ”پر بٹ صاحب، تسیں مسز بٹ ٹوں ایس وقت بلایا اے؟“

ایس وقت تاں اوہ بہت تھکی ہووے گی۔ میرا خیال ہے ساہنوں چلنا چاہیدا ہے۔ پھیر کدی آ جاواں گے۔“

سلمان نے بٹ صاحب ٹوں سمجھاون دی کوشش کیتی۔

”سلمان بھائی، پلیز رُک جاؤ۔ میری بہتی ہے۔ مسز بٹ بہت زیادہ زراش ہووے

گی۔ اوس ٹوں تیرے دوست نال ملن دی بہت اچھا سی۔“

میں اِک سُجھاؤ دتا۔ ”میرا خیال ہے کہ اینا بھر پور کھانا کھان توں بعد ساہنوں سبھ ٹوں

سیر دی لوڑ ہے۔ اسیں سٹیشن تک سیر کردے جاندے ہاں، مسز بٹ ٹوں مل کے اسیں اوتھوں ہی

نکل چلاں گے۔“

لگدا سی اِک شام وِچ ہی مینوں بٹ ٹوں خوش کر کے نہرنا آ گیا سی۔

باہر ٹھنڈی ہوا بڑی خوشگوار سی۔ سٹیشن دے دُوجے پاسے شہر دا بازار سی۔ ڈگدی برف

وِچ ایہہ بہت خوبصورت لگ رہیا سی۔ مینوں جرمن لوکاں دا کرسمس لئی اپنے شہراں ٹوں سجاون دا

طریقہ بہت پسند آیا۔ مسز بٹ اِک چٹے والاں والی، مدھری تے بھاری عورت نکلی۔ ساہنوں سبھ

ٹوں سٹیشن تے پہنچے دیکھ کے اوہ بہت نِشس ہوئی۔ تے جدوں اوس ٹوں بٹ توں پتا لگا کہ سٹیشن

تے جا کے اوس ٹوں ملن دا سُجھاؤ میرا سی، اوس نے مینوں جنھی پالی۔ کیوں کہ مسز بٹ بارے

مینوں دیر شام ٹوں ہی پتا لگا سی، ایس لئی میں اوس بارے بیٹا کجھ نہیں جاندا ساں۔ میرا خیال سی

کہ بٹ دا ویاہ نہیں ہو یا سی۔ بعدوں گھر پہنچ کے، اپنے بستریاں وِچ نگھے ہون بعد، جیس توں

پہلاں میں اپنا روز دا بھاشن وی دتا کہ میں زمین اُتے اپنے سلپنگ بیگ وِچ ٹھیک رہاں گا،

سلمان نے مینوں دسیا کہ اوہ بٹ دی بیوی نہیں ہے، پر اوس ٹوں اپنے آپ ٹوں اِنج اکھواونا چنگا

لگدا سی۔ بٹ اوس ٹوں اِک بار وِچ ملیا سی، جتھے ایہہ بڑے سال پہلاں کم کردی سی۔ ایہہ بار

شہر دے باہر ویشوا گھر دا ہی اِک حصہ سی۔ بٹ اوتھے بہت جاندا ہوندا سی۔ اوس وقت مسز بٹ

بار وِچ کم نہیں کردی سی، سگوں اوتھے کم والے دُسن، وِچوں اِک سی۔ اوہ اِک بہت چنگی عورت

ہے تے شاید اِکو اِک انسان ہے جو بٹ دا سچ مچ خیال رکھدی ہے۔

بٹ دے گھر اوس دی اِک بیوی ہے۔ اوس دے بچے وڈے ہو گئے ہن تے ہُن شاید

اوس دی دھی دا ویاہ ہون والا ہے۔ بٹ دا ٹبر چاہوندا ہے کہ اوہ ویاہ وِچ بھارا داج دیوے۔ میں

سُنیا ہے کہ چھوٹا ٹوٹی، بٹ ٹوں اپنے ہوٹل وِچ کم تے رکھوا رہیا ہے۔ اوہ چاہوندا ہے کہ بٹ

اوس دے نال ہی ہوٹل دے اُپر والے کمرے وِچ رہن لگ جاوے۔ کم تاں بہت مُشکل ہے سولھاں توں اٹھارھاں گھنٹے دیہاڑی دا کم ہے۔ ہوٹل دا مالک اوس توں وِڈھی وی دیندا رہندا ہے۔ مسز بٹ توں چھوٹا ٹوئی بالنگل نہیں پسند۔ کجھ مہینے پہلاں، جدوں بٹ نے چھوٹے ٹوئی نال کم کرن لئی ہاں کیتی، اگلے ہی دن اوہ بٹ توں میرے کول لے کے آئی۔ اوہ چاہندی سی کہ میں بٹ توں سمجھاواں کہ اوہ واپس اوس نرک وِچ نہ پوے جیہڑا کہ اوس نے شروع وِچ غیر قانونی ہون کر کے تے دکھ دکھ ہوٹلاں وِچ کم کر کے تے رہ کے بھگتیا سی۔ تینوں پتا اے اوہ تاں اوس نال ویاہ کرواونا چاہندی سی تاں جو ایہہ پکی رہائش لئی عرضی پاسکے، پر ایس نے ویاہ توں نہ کر دتی۔ ایہہ مسز بٹ ہی سی، جیس نے ایس توں پناہ لئی عرضی دین توں کہیا سی۔ ہُن ایس توں کسے توں لگن دی لوڑ نہیں ہے۔ گھٹو گھٹ اودوں تک، جد تک ایس دی پناہ دی عرضی دا فیصلہ نہیں ہو جاندا۔

نواں سال بر فیلے طوفان نال چڑھیا۔ میں مسز زمرن دی صلاح من کے بھاشا سکول وِچ داخلہ لے لیا۔ سلمان دی اک دوست توں میں پسند آ گیا تے اوس نے مینوں اپنے وڈے سارے گھر وِچ معمولی کرائے تے کمرہ دے دتا۔

”ایہہ میں تیرے ساتھ لئی دے رہی ہاں، پیسے لئی نہیں“۔ مسز شنائیدر نے مینوں کہیا۔ اوہ وی سلمان دیاں ہور دوست گڑیاں ہار اک ودھوا سی۔ اوس دا کھسم دس سال پہلاں مر گیا سی۔ چچھے اوس دے بڈھاپے لئی کافی کجھ چھڈ گیا سی۔ ایہہ گھر پنڈ دے اخیر وِچ سی۔ ایس دا پچھلا ویزھا جنگل وِچ کھلدا سی۔ ایہہ اک پینڈو پر خوش نما گھر سی، جیس نے کدے چنگے دن ویکھے سن تے جواج وی مسز شنائیدر دے بچیاں، تن دھیاں۔ تے دو پتراں دیاں یاداں نال بھریا پیا سی، جو ہُن دوجے شہراں وِچ رہندے سن۔ مسز شنائیدر نے مینوں اپنے ٹبر بارے بہت ساریاں کہانیاں سُنائیاں۔ اوس توں اپنے پر یوار تے بہت مان سی۔ پر اوس دے گھر وِچ اپنی چھ مہینیاں دی رہائش دوران میں اوس دے پر یوار توں مل نہیں سکيا۔

بھاشا سکول وِچ میری ودھیا کارگزاری نے مینوں جرمن فلسفے، ساہت تے اتہاس پڑھن دی جدوجہد وِچ ایس اُمید نال لگا دتا کہ چھیتی ہی میں نطشے دی دس سپیک زردشترا تے گوئے دی ’پھاؤست‘ مول رُوپ وِچ پڑھ لوں گا۔ میرا نواں گھر ایس کم لئی بہت ڈھکویں تھاں سی۔ ایہہ بہت شانت تے گھلا سی تقریباً سارا ہی گھر میرے کول سی۔ سویرے میں گڈی پھڑ کے شہر اپنے

سکولے جاندا، تے شام نوں لائبریری۔ جیکر بہتی ٹھنڈ نہ ہوندی تاں پُرانے شہر وِچ گھمدا تے نہر دے نال لگدے بازار وِچ پُرانیاں کتاباں دیاں دکاناں وِچ انگریزی دیاں کتاباں لبھدا۔ دُھپ والے دناں وِچ پُرانے شہر دیاں پتھریلیاں گلیاں گھمنا بہت ہی خوشگوار ہوندا سی، جو اک مٹھی مٹھی تھکان دیندا سی۔ نہیں تاں جرمنی وِچ میری پہلی سردی دے ٹھنڈے، ہنیرے تے بوریت بھرے دن بہت مُشکل لگدے سن۔ میرے کول خرچ کرن لئی پیسے وی نہیں ہوندے سن۔ سوائے اوس چھوٹی جیبھی رقم دے، جو مینوں اک پڑھیار ہون کر کے ملدی سی۔ بھاشا سکول شروع ہون توں بعد پیسے دی گھاٹ لوکاں نال ملن جُلن تے نویں دوست بناون وِچ دوجی دقت سی۔

وِیک اینڈ تے جاں سلمان میرے کول آ جاندا جاں میں اوس کول چلا جاندا تے جاں اسیں بزرگ عورتاں نوں لُچ لئی سدا دے دیندے۔ اوہناں واسطے ایہہ اک بہت وڈا موقع ہوندا سی۔ اوہ ہر طرحاں دے ٹُھے چَلّی آوندیاں؛ گھر دے بنے مُرتے، بہت ودھیا چاکلیٹ موز کیک، اپنے باغ دیاں سبزیاں تے شراب۔ میرے لئی ایہہ لُچ اوہناں نال اپنی جرمن بھاشا دا ابھیاں کرن دے موقعے ہوندے سن۔ مینوں سلمان توں پتا لگا کہ بٹ نے چھوٹے ٹوٹی دی کم دی پیش کش من لئی سی تے ہُن اوس نے اوہدے نال کم کرنا تے رہنا شروع کر دتا سی۔

مئی وِچ اک دن، اوہ مینوں شہر وِچ نکلر پیا۔ میں سٹی سینٹر، ہیلمٹ کوہل نوں سُنن گیا ہویا سی، جو کہ چانسلر دی سیٹ لئی کرشچن ڈیموکریٹک پارٹی دا اُمید وار سی۔ بٹ دا ہوٹل وی اوسے علاقے وِچ سی۔ مینوں اوتھے بہت بھیر ہون دی اُمید سی، پر اوس نوں سُنن آئے لوکاں دی گنتی درجن توں ودھ نہیں سی۔ اوہناں وچوں وی ادھے تاں پارٹی ممبر سن تے باقیوں دی وی ایس شو وِچ کوئی دلچسپی نہیں سی۔ بہت ہی بے رونق نظارہ سی۔ اوہ بندہ مینوں بہت ہی ڈھلا جاپیا۔ پر اوس دا ہٹھ کافی سلاہن جوگ سی۔ ایہہ گل اوس نوں بلگل پریشان نہیں سی کر رہی کہ سڑک کنارے کھڑے لوک اوس دیاں گلاں ول بالگل دھیان نہیں سن دے رہے۔ اوہ لگاتار اک گھنٹے تک بولدا رہیا۔

”اپنے دیس اندر تاں تہانوں ایہو جیہے موقعیاں تے بہت وڈی بھیر دیکھن دی عادت ہے، پر ایس دیش وِچ ایس توں بلگل اُلٹ ہے، تے ہیلمٹ کوہل، ہیلمٹ شمٹ دے مقابلے کجھ وی نہیں،“ اوس نے کہیا۔

بٹ صاحب اوس دن چھٹی تے سن۔ اوہ بڑے تھکے نئے لگ رہے سن۔ میں اوہناں

ٹوں نوں نوکری بارے پچھیا۔

”سید صاحب! اج تسیں میرا حال پُچھ رہے ہو۔ میرا خیال ہے کہ تہانوں ساڈی دوستی پسند نہیں۔ تسیں اوس پہلی وار ملن توں بعد ساہنوں کدے ملن نہیں آئے۔ میں سلمان بھائی ٹوں کئی وار تہاڈے بارے پُچھیا، پر اوس نے ایہی کہیا کہ تسیں مصروف ہو۔“

میںوں اپنی غلطی دا احساس ہويا، میںوں گھٹو گھٹ فون تاں کر ہی لینا چاہیدا سی۔ سلمان نے ضرور میںوں اک ادھی وار بٹے اوس دے دوستاں دے کول کھانے دی دعوت لئی چلن ٹوں کہیا وی سی، پر میں ہی کنارہ کر لیا سی۔ اوس توں بعد اوس نے ایہناں پارٹیاں لئی میںوں پُچھنا ہی چھڈ دتا سی۔

”بٹ صاحب، کیوں نہ تسیں ایس ہفتے میرے گھر آ جاؤ۔“ میں اوس ٹوں پُچھیا۔
میں اپنے پہلاں دے رُکھے وطرے دا ہر جانا بھرنا چاہوندا سی۔ ”اپنے دوستاں ٹوں وی نال لے کے آونا۔“

ایس ساری جُڈلی ٹوں سدا دے کے میں پچھتایا سی۔ پر شاید بٹ صاحب میرے اندازے نالوں وڈھ سُلجھے ہوئے سن۔

”انج کردے ہاں۔“ اوہناں جواب دتا۔ ”اسیں تہاڈے ول پھیر کدے آ جاواں گے، کیوں نہ ایس آوندے شینچر وار تسیں تے سلمان بھائی شہر آ جاؤ، اوس دن شامیں میری چھٹی ہے، میں تہانوں کسینو لے کے جاواں گا، تہانوں ایس دا وی تجربہ ہونا چاہیدا ہے۔“

جد کہ میں ایس کسینو والی گل تے بیٹا اُتسگ نہیں ساں، پر پھیر وی ایہہ تجویز میںوں اپنے سُبھاء نالوں ودھیا لگی۔ اسیں اگلے شینچر وار اوس دے ہوٹل وچ ملن دا وعدہ کر لیا۔ سلمان نے میںوں دسیا کہ ایس سپیلینک کسینو وچ جیکٹ تے ٹائی پاونا لازمی سی۔ اوس دن جدوں میں جان لئی تیار ہو رہیا ساں، مسز شنائیر نے بڑے شرارتی ڈھنگ نال اکھ ماردیاں کہیا کہ اوہ بڑی خوش سی کہ آخر کار میںوں وی باہر جان لئی کوئی محبوبہ مل گئی سی۔

مسٹر سید، میں تاں سوچدی ساں کہ تہانوں ساڈیاں گڑیاں پسند نہیں۔“ اوس نے گڑیاں لئی جرمن لفظ ’میڈ چن‘ ورتیا۔

اوس وقت میری عمر اکی سال سی تے مسز شنائیر نہیں جاندی سی کہ اپنی کام پیڑا ٹوں دباون لئی کیوں میں شہر دیاں گلیاں دے چکر کڈھدا رہندا ساں۔

کسیو تے ساری دی ساری جڈلی پہنچی ہوئی سی۔ بابی سنگھتے ٹونی سنگھ؛ چھوٹا ٹونی تے یونس اپنیاں اپنیاں جرمن گرل فرینڈاں نال، بٹ صاحب، مسز بٹ، تے پلا گجر۔ صرف خان نہیں سی۔ ٹونی سنگھ اپنی بیوی جوتا ٹوں نال لیا یا سی، جو کہ اپنے خاوند دی طرحاں نیک دل سی۔ اوہ پنجابی بولنا سکھ رہی سی۔ ٹونی سنگھ نے بڑے فخر نال دیا کہ اوہ پنجابی عورتاں دی طرحاں بہت ودھیا روٹی بنا لیندی ہے۔ چھوٹا ٹونی تے یونس اک دوجے دیاں 'سہیلیاں' ٹوں پرچاون دی کوشش کر رہے سن۔ لابی وچ سبھ ٹوں اپنے شناختی کارڈ وکھاوے پیندے سن تے اک ضمانتی فیس جمع کرواونی پیندی سی۔ بٹ نے میری داخلہ فیس بھرن دی ضد کیتی۔ کاونٹر تے شناختی کارڈ چیک کر رہے آدمی نے پلا گجر ٹوں اندر جان توں روک لیا کیونکہ اوہ اپنا شناختی کارڈ گھر بھل آیا سی۔ ایس توں پہلاں کہ کسے ٹوں پتا لگے، بٹ صاحب نے گل سانجھ لئی۔

”ایہہ جناب ساڈے دوست نیں۔ ایس سارے ایہناں دی گرنٹی دیندے ہاں۔ مہربانی کر کے ایہناں ٹوں جان دیو۔ جیکر شناختی کارڈ اینا ہی ضروری ہے، تاں جدوں تک ایس مسٹر احمد دا کارڈ لے کے آوندے ہاں، تسیں میرا کارڈ رکھ لو۔“

میںوں لگ رہیا سی کہ ساڈے لئی کوئی مصیبت آون والی ہے۔ بٹ اپنے آپ ٹوں روکن دی بہت زیادہ کوشش کر رہیا سی۔ پر ڈیسک تے بیٹھا بندہ اڑ گیا۔

”میںوں کیہ پتا اے کہ تہاڈا دوست غیر قانونی ودیشی نہیں ہے۔“

ایس گل نے بٹ ٹوں بھڑکا دتا۔

”گل سن اوئے کنجرا۔ نازی پھاسٹ سٹو! تینوں کیہ پتا کہ ایہہ سارے تیرے ہم وطن جیہڑے پناں شناختی کارڈ وکھائے اُپر جا رہے ہن، اوہ بھگوڑے مجرم، قاتل جاں عصمت ریز نہیں ہن۔ ایہہ جناب میرے دوست ہن تے میرے نال اندر جا رہے ہن، لے پھیر روک سکدا ایں تاں روک کے وکھا۔“

ایہہ کہندیاں اوس نے پتے دا ہتھ پھڑ کے اوس ٹوں کسیو دیاں پوڑھیاں ول کھچیا۔ ایس توں پہلاں کہ ساڈے وچوں کوئی گجھ کر سکدا۔ اڈھی درجن دے قریب گارڈ پتا نہیں کتھوں چھلانگ مار کے بٹ دا راہ روک کے کھڑے ہو گئے۔ میں ویکھیا ڈیسک والے بندے نے فون چک کے گل کیتی جس وچ اوس نے کئی وار 'ودیشی' لفظ کہیا۔ گجھ ہی پلاں وچ ساہنوں باہر گلی وچ پولیس دے سائرن سنائی دتے۔

”بٹ، ہُن مینوں گل کر لین دے“۔ بابی سنگھ نے کہا۔

سلمان نے مسز بٹ سمیت ساہنوں ساریاں ٹوں اُپر کسینو وِچ بھیج دتا۔

ایہناں عورتاں دے ساہنے بٹ دا کوئی بھروسہ نہیں۔ ایس نے ساہنوں ساریاں ٹوں گھٹو

گھٹ اک رات لئی تاں ضرور ہی اندر کروا دینا ہے“۔ اوس نے ہولی جیسے میرے کن وِچ کہا۔

بلا تاں تھر تھر کمب رہیا سی۔ میرا خیال ہے اوس ٹوں یقین سی کہ ایس توں بعد اوس

دی وطن واپسی ہون والی سی۔ اوہ چھ جنے سن۔ اوہناں چوں اک ڈیسک دے کچھے کسینو والیاں

نال گل کرن چلا گیا تے چار گیٹ گھیر کے کھڑو گئے۔ سبھ توں مدھراتے کمپنہ، بٹ کول آیا۔

”کیہ ہو رہیا ہے اتھے؟“ اوہنے بڑے بے عزت ڈھنگ نال پچھیا۔

بٹ دے گجھ کہن توں پہلاں بابی سنگھ نے اوس ٹوں ٹوکیا تے افسر ٹوں اک پاسے لے

گیا۔ اوہناں وِچکار ویہہ منٹ تک چلی گل بات دوران ایس سبھ لابی وِچ کھڑے سی تے لوک

ساہنوں انج دیکھ کے لنگھ رہے سن، جیویں کہ ایس کوئی مجرم ہوئے۔ میرے اندر غصے دا غبار اکٹھا

ہو رہیا سی۔ اوس پل پہلی وار میں بٹ ٹوں سمجھ سکیا ساں۔ اک پاکستانی دے رُوپ وِچ نہیں،

جیس ٹوں میں ایس پرانے مُلک وِچ اک دوست جاں جانکار دے رُوپ وِچ ملنا نہیں سی

چاہوندا، سگوں اک انسان دے رُوپ وِچ۔

ایہہ فیصلہ ہو یا کہ بابی، بلا تے اوہناں افسراں نال پتے دے گھر کارڈ لین جاوے گا۔

سلمان نے کسینو جا کے باقی سبھ ٹوں ایہہ جانکاری دتی۔ میں تے بٹ صاحب نے باہر چہل قدمی

کرن دا فیصلہ کیتا۔

”سید صاحب،“ کسینو توں باہر نکلیاں بٹ نے کہا، ”میں اوس ڈیسک والے بندے

ٹوں مار دینا سی، پناں کسے پچھتاوے دے“۔ اوس نے پنجابی وِچ کہا۔

”پاکستان چھڈن لکیاں ایہہ نہیں سی سوچیا کہ میں اک دوزخوں نکل کے دوجی دوزن

جا رہیاں۔ فرق صرف اینا ہے کہ ایہہ والا نرک اوتھوں والے نالوں زیادہ سُجا ہے۔ اوتھے تُہاڈا

پریوار، بیوی، بچے، ماپے، سگی ساتھی، سارے تُہاڈے سرتے سوار رہندے نیں۔ کوئی وی، تے ہر

کوئی، جیس دا تُہاڈی زندگی وِچ دخل دین دا کوئی کم نہیں، تُہاڈے نال کھینا اپنا دھرم بنا لیندے ہن

تے تُہانوں مجبور کردے ہن کہ جاں تاں منو نہیں تاں مرو۔ اتھے کسے ٹوں پرواہ نہیں تسیں بھاویں

جیو و جاں مرو۔ سو، گل تاں اِگو ہی ہے۔“

اسیں وڈے ریلوے سٹیشن دے باہر ٹرام شاپ تے کھڑے ساں۔ گرمیاں دے موسم دی شام بہت سہاونی سی۔ اسیں سٹیشن دے ساہنے پلازا وچ تھاں تھاں تے پئے پینچاں وچوں اک اُتے بیٹھ گئے تے لوکاں نوں ٹرام توں چڑھدے اُتردے کلباں وچ تے پلازا دے اوپن ایئر ہوٹلاں وچ جاندیاں دیکھن لگے۔ بٹ اک کھوکھے توں گجھ بیڑ تے جرمن شراب دیاں چھوٹیاں بوتلاں لے آیا۔

”بٹ صاحب، میں سُنیا اے تہاڈی بیٹی دا ویاہ ہون والا ہے۔ تسیں ایس بارے بہت خوش ہوو گے؟“ میں اوس نوں پچھیا۔

”ہاں۔ اوس نے اک حرف وچ جواب دتا۔

تھوڑی دیر بعد میں کہیا۔

”ساہنوں کسینو واپس چلنا چاہیدا ہے۔ بلا تے بابی واپس آ گئے ہون گے۔“

”تہانوں پتا اے سید صاحب۔“ بٹ نے میری گل نوں ان سُنیا کردیاں کہیا۔

”چھوٹے ٹوٹی نال کم کرن دا اک کارن ایہہ سی کہ میں وڈھ توں وڈھ پیسہ کما کے اپنی دھی دے ویاہ لئی اپنی بیوی نوں بھیج سکاں۔ پر میں کسے لئی گجھ محسوس نہیں کردا۔ بہت دیر پہلاں، پتا نہیں کدوں، پر میں کسے وی چیز وچ یقین کرنا چھڈ دتا ہے۔ میں پڑھیا لکھیا بندہ نہیں ہاں تے نہ ہی مینوں کدے ایس گل دی سوچھی سی کہ میں کاہدے وچ یقین کردا ساں، پر پھیر وی گجھ سی، جو ہن ختم ہو گیا ہے۔ میرا خیال ہے کہ ایس دیش وچ جیہڑی زندگی میں اپنے لئی چنتی ہے، اوس نے مینوں بدل دتا ہے۔ جیہو جیہی ہوند میں اپنے سالوں تک اپنائی ہے، اوہ مینوں فالتو بھار چلن دی اجازت نہیں دیندی۔ شاید میرے ورگے لوک تاں عادت ہی جیوی جاندے ہن۔ اک دن ایہہ عادت چھٹ جاندی ہے تے بندہ اوہ گیا، اوہ گیا۔ تہاڈے جیون مرن نال کسے نوں، کتے وی کوئی فرق نہیں پیندا۔ چھوٹا ٹوٹی ایس جذبے نوں سمجھدا ہے کیونکہ اوہ وی اتھے میرے وانگ ہی رہیا ہے۔ پر اوہ بہت پتھر دل ہو گیا ہے۔“

میرا دل ہن کسینو واپس جان نوں اُکا نہیں سی تے جدوں میں بٹ نوں کہیا کہ میں گھر

جا رہیا ہاں، تاں اوس نے اپنے سُہاء دے اُلٹ مینوں اپنے نال کسینو جان لئی پلنگل وی نہ کہیا۔

کسینو والی گھٹنا دے تن ہفتے بعد اک شکر وار شام میں تے سلمان شہر توں واپس گھر

پرت رہے ساں۔ سلمان گھر جا کے رات ٹوں نہاری تے پروٹھے بناون بارے سوچ رہیا سی۔
اسیں ایس خاص پکوان لئی ودھیا گوشت لین لئی تُرکی بازار گئے ہوئے ساں۔ میں سلمان توں سٹیشن
ساہنے کافی دی دُکان تے نہ رُکن دا وعدہ لیا ہی سی کہ جدوں اسیں پاکستانیاں تے ہندوستانیاں دی
بھیر اپنے اڈے تے دیکھی۔ سلمان نے چھیتی نال بھیر ول جاندیاں کہیا۔

”ضرور کجھ واپریا ہے۔“

ساہنوں بابی تے بلا گجر نظر آئے جو ساہنوں آوندیاں دیکھ بھیر توں وکھرے ہو گئے۔
”سلمان بھائی! بٹ صاحب مر گئے۔ میرا دوست نہیں رہیا۔“ بابی نے سلمان ٹوں

جھھی پاوندیاں کہیا۔

اوس نے ایہہ گل ایہو جیہی درد بھری تے دل چرویں آواز وِچ کہی، جو کہ میں لگے وی

بہت وار، بہت تھاواں تے سُن چکيا ساں۔

”کدوں۔ کیویں، کیہ ہو یا!!“ سلمان نے پُچھیا۔

”ساہنوں پورا ویروا تاں نہیں پتا، پر جتا کُو وی پتا لگا ہے۔“ اوس نے بڑا سوچ سمجھ

کے کہنا شروع کیتا۔

”چھوٹے ٹونی تے بٹ دا جھگڑا ہو گیا تے بٹ اک ہفتے پہلاں غلطی نال چاقو لگن تے

ماریا گیا۔ چھوٹا ٹونی کل ہی ضمانت تے باہر آیا سی تے اج شامیں بلا اوس ٹوں سٹیشن دے ساہنے

بازار وِچ ’سی اینڈ اے‘ نامک دُکان وِچ ملیا۔ اوس نے اوس ٹوں ساری کہانی دسی۔ بلا اودوں دا

روٹی جا رہیا ہے تے اوس توں چھوٹے ٹونی دی دسی گل وی نہیں سُنائی جا رہی سی۔“

”اوہ کہہ رہیا ہے کہ اوہ ضمانت توڑ کے گھر واپس جا رہیا ہے۔ سلمان بھائی تہانوں پتا

اے اوس نے کیہ کہیا ہے۔“ پتے نے بھر رونا شروع کر دتا۔

”چھوٹے ٹونی نے کہیا کہ کوئی فرق نہیں پیندا کہ کون مریا ہے۔“ اوس نے کہیا۔

”پلّیا! ایہہ توں وی ہو سکدا سیں، میں وی جاں ساڈے وچوں کوئی ہو۔ کس ٹوں

فرق پیندا ہے۔“

ہولی ہولی ایس دُرگھٹنا دے ڈراونے ویروے اک اک کر کے ساہنے آون لگے۔

شکر وار راتیں اپنے روزانہ دے وقت، سویر دے دو وچے ہوٹل بند کرن بعد اوہ دوویں

ہوٹل دے اُپر اپنے کمرے وِچ چلے گئے شاید کم ٹوں لے کے کسے عام جیہی گل تے دوہاں وِچ

جھگڑا ہو گیا، جو کہ پھیر سنجیدہ تے بھیانک شکل اختیار کر گیا۔ بٹ نے چھوٹے ٹونی ٹوں جانوں مارن دی دھمکی دتی تے پٹھاں دوڑ کے رسوئی وچ چاقو لین لئی چلا گیا۔ ہتھو پائی وچ بٹ دی چھاتی وچ اوس دے اپنے ہی ہتھ والا چاقو وچ گیا تے اوہ اوتھے ہی مر گیا۔

رسوئی دا فرش صاف کرن بعد چھوٹے ٹونی نے بٹ دی لاش کمرے وچ گھسیٹ کے منجے پٹھ لکا دتی۔ اگلے دن اوہ صدمے دی حالت وچ کم کردا رہیا تے مالک ٹوں ایہہ کہیا کہ بٹ ٹوں کسے ضروری کم لئی اچانک جانا پے گیا سی۔ ایس بھیانک ہونی توں بعد اگلیاں دو راتاں چھوٹا ٹونی ہوٹل بند کر کے، گوشت کٹن والا چاکو اپنے نال کمرے وچ لے کے جاندا تے بٹ دے جسم ٹوں سویرے ہون تک چھوٹے چھوٹے ٹکڑیاں وچ کھدا رہندا۔ سویرے ہوٹل دی رسوئی کم لئی تیار کرن توں پہلاں اوہ لاش دے ٹکڑیاں ٹوں گوڑے والے بیگ وچ پا دیندا تے ہوٹل دی رسوئی دے چکھے پے گوڑے دان وچ دبا آوندا۔ گوڑا ہر سوموار ٹوں چکلیا جاندا سی۔ چھوٹے ٹونی دی صلاح بٹ دی لاش ٹوں کٹن دا کم سوموار سویرے تک ختم کرن دی سی۔

ایتوار شام تک منجے پٹھاں پے مُردے چوں زبردست بو آونی شروع ہو گئی جیہڑی کہ رسوئی، ہوٹل تے باہر گلی تک پہنچ گئی۔ چھوٹے ٹونی نوں نہ ہی کوئی بو آئی تے نہ ہی گجھ محسوس ہویا۔ اوہ دو راتاں توں ستا نہیں سی۔ دن ویلے کم کردیاں اوس دا دھیان صرف ایس گل ول ہوندا سی کہ سوموار سویرے گوڑے دا ٹرک آون توں پہلاں سارے جسم دے ٹکڑے کر کے گوڑے دے ڈھول وچ پا دتے جان۔

سوموار سویرے اٹھ وچ، ہوٹل دے مالک نے نوکراں ولوں اپروں پھیلی بدبو بارے شکایت کرن تے مستری ٹوں ایہہ سوچ کے بلوایا کہ شاید اُپرے ہاتھروم دی نالی رُک گئی سی۔ مستری ٹوں ہاتھ روم ہلنگل ٹھیک ٹھاک لگا پر اوس نے اوس بدبو دی لیے چھوٹے ٹونی دے کمرے تک لہھ لئی۔ مالک نے گڑبڑ محسوس کردیاں پولیس سد لئی۔ جدوں پولیس آئی اوس ویلے چھوٹا ٹونی رسوئی وچ کم کر رہیا سی۔ اوہناں نے اوس ٹوں کمرہ کھولن لئی آکھیا، تے بٹ دے جسم دا بچیا کھچیا ہتھ لہھ لیا۔ ٹونی نے دس دتا کہ باقی دا حصہ کتھے سی تے اوس ٹوں وی شہر دے باہر گوڑے دے ڈھیر چوں، جتھے گوڑے والے ٹرک گوڑا سٹڈے سن، لہھ لیا گیا۔

سلمان ساہنوں چھڈ کے مسز بٹ ٹوں ایہہ خبر سناون چلا گیا۔ ایس گل دا پتا نہیں چل سکيا کہ ایہہ خبر اخباراں وچ چھپی سی کہ نہیں، کیونکہ بٹ ٹوں جانن والے اخباراں نہیں سن پڑھدے۔

پورا اپورا

اوہ اپنے وچوں اٹھ اوہدے نال ٹر پیا۔

بس اوہ میرے کول آ کھلوی۔ کنا چر تکی رہی اوہ مینوں۔ خیال دی رہی اندر پا مدھانی
 کردی رہی۔ اکھیں پا رساندی رہی۔ دلے سماندی رہی۔ نیڑے آ آ کھلوندی دُورں جھا کدی
 رہی۔ کولوں لنگھ لنگھ جاندی، کتے اوہلے کھلو دھیانندی رہی۔ ہوراں کول چور اکھیں تکی نیلے اسمان
 تھلے اکل میرے ٹوں مسوسدی رہی۔ راتیں سون توں پہلاں سوچدی، چتاردی رہی لمے دناں دے
 سکھنے پلاں وچ۔

”ٹوں کل نہیں آیا؟“

”رُجھیاں سی اک۔ توں کاہنوں کچھدی ایں۔“

”تیرا ہوون چنگا لگدا اے۔“

پہلی وار اپنے دُکھ دس اوہ کنا روئی۔

”توں تاں مینوں وی دکھی کر دتا اے۔ کسے نال تاں کرنیاں سن تیرے نال کر لیاں۔

میرے چوی ورھیاں وچ توں پہلاں ایں۔ کدی دل نہیں کیتا، کتیاں نے آہر کیتا، کئی اگانہہ
 ہوئے۔ پر تو ہوں چنگا لگا ایں، تیرا چپ جیہا ہوون، تیرا لاپرواہ ہوون، تیرا کم نال کم رکھن۔ میں
 تاں کتاب ای لین آئی ساں، لوڑیندی سی مینوں ڈاڈھی۔ ٹوں کتاب تاں دے دتی پر نظراں چک
 کے تکیا نہ۔ مینوں تیرے وال تے ہتھ بڑے چنگے لگے سن۔ چٹیاں مچھ میں نہ گھولیاں۔ گھول
 وی لیندی تاں کیہ ہونا سی ایہو ہونا سی۔ وال میرے وی بڑے سوہنے تے لمے نیں۔ یونیورسٹی
 یونیفارم وچ توں میرے زنانی ہوون دا دھیان نہ کیتا۔ تیرے بلھاں دا نیڑے دا تل تاں مینوں

کھا گیا سی۔ میرا دل کیتا آ کھاں ایہہ تل مینوں دے دے۔

گلابی جیہی رُت سی جد میں تینوں مڑتکیا۔ بدل آوندے سن تے مارو ہوا سی اگ لاندی۔
میرا چت اوس دن گھر جاون ٹوں نہ کرے۔ گھر جا میں کئی مہینے پہلاں تیرا دتا فون لہ تینوں ٹلی
ماری۔ بڑی اوپری لگی تیری واج۔ اک دل کیتا بند کر دیاں فون۔ ٹوں ہولی ہولی فون اُتے بولدا
رہیا پھیر تیری واج وچ نگھ آون لگ پیا۔ ٹوں دسیا، ٹوں فون دے کے کئی دن اڈیکدا رہیا تے
مڑ بھل گیا۔ ٹوں آ کھیا تینوں آس مک گئی سی ایہو گل تیری سوہنی ایں ٹوں کچھے نہیں آیا۔“

سُجیاں شاماں دی اک لڑی اے جیس مگروں توں ملی ایں۔ اک ہور سہیلڑی اے
میری۔ ایویں کوئی غلط مطلب نہ لھیں بڈھی مائی اے، انگریزی اخباراں وچ کدی کدائیں لکھدی
اے۔ اک دن آ کھن لگی۔ ٹوں چنگا ایں تینوں چنگے لوکِ ملسن، آس رکھ۔ پر میں کیہ کراں۔ خالی
تھاں نہیں بھردی، دل مگھورا جان کڈھ لیندا اے۔ گھر جان ٹوں دل نہیں کردا۔ میں دوجیاں
مرداں ہار کوڑ نہیں ماراں گا پی میری سوانی بیمار اے۔

چنگی اے بڑی چنگی اے گھر آلی، بال وی چنگے نیں، رب دا دتا سھے کجھ اے۔ خالی
تھاں نہیں بھردی چٹیا کیویں گھر چاں، اک ہوک جیہی اٹھدی اے ایہناں خالی بنچاں اُتے جتھے
اج بیٹھے آں میں ورھیاں توں بیٹھا ہویا آں۔ اج پہلی وار جھاڑ پونجھ کے بیٹھا آں تیرے صاف
کپڑیاں پاروں۔ ہن چھڈ کے نہ جاویں میتھوں جر نہیں ہونا۔

”میں پکی یاری لانی آں میریاں ساریاں سہیلڑیاں پکیاں نیں۔ مینوں اپنے کول رکھ
لے، اپنے وچ سما لے مینوں۔

پر نہیں۔ جد میرا دل کردا اے توں اپنے گھریں ہوندا ایں۔ اپنے بالاں نال، اپنی زنانی
نال تد میں کیہ کراں۔“

اوس دوروں اپنے آپ ٹوں تکیوس اوس گڑی نال بیٹھی اپنی پر چھاویں ہوندنوں۔ سفنیاں
مارے وجودنوں، کہانیاں اندر جیوندے پاترنوں۔ اوہنوں دوویں اوپرے لگے کئے نیڑے تے کئے
دراڈے۔

”میں وی حیران رہ گئی ساں جد توں میرے کول آیا ایں۔ چھوہیا اے جد توں مینوں
ایہناں تریہایا، ایہناں اُتاوا، ایہناں کاہلا۔ میں بے وس ہو جانی آں، بے ہتھل، نسل۔ جو کجھ
توں ایہہ کرنا ایں تے میرا اک پاسا تیرے نال نہیں تڑدا پر دوجا تینوں چھڈدا نہیں۔ جد توں گلاں

کرنا ایس شیواں ٹوں پرکھدا ایس تے مینوں چانن ہوندا اے۔ پر پھیر توں مینوں بے بس کر دیندا
ایں۔ میں ایہہ کدے نہیں چاہیا میں تاں انج نہیں سی سوچیا۔ باہر توں اُکا ہور ایں، میرے کول
ہور۔ پتا نہیں زنانی کول توں کیوں دا ایں۔

میں ایہو سوچنی آں پئی میں تیرے کول اوناں چر آں جد تپک توں میرے نال ایں۔
مڑ توں ٹر جانا ایں ہور جہانیں جتھے میں نہیں آں۔ پر میں تینوں کول رکھنا چہنی آں میں ہر پل
تینوں ماننا چاہوندی آں۔ کد تیک ایہہ چلسی۔ اخیر اخیر ————— نہیں نہیں میں ویاہ پچھوں وی
تینوں ملاں گی۔ توں مینوں کچھ وچوں لاویں تاں میں کجھ کراں۔“

اوہ تریکیا رہندا، ڈریا، ڈور بھورا۔ شیواں ایدھر اُدھر رکھ بھل جاندا، فانلاں اگے پچھے
کردیندا۔ اوہ آپے اک نکا جیہا افسری پر وڈا اوہنوں اکلے نوں اک ادھ جھاڑ پا دیندا مڑ چاء وی
پلا دیندا۔ گھرے آ اوہنوں چپ لگ جاندی۔ بالاں ٹوں ویکھ کھڑ جاندا پر سوانی ٹوں ویکھ مسوسیا
جاندا۔ کدی اوہنوں رج مل کے آندا تاں گھریں وی باہلا تھش ہو جاندا۔ سوانی تے بالاں ٹوں
لے سیل ٹوں نکل جاندا۔

پر راتیں مڑ اوکھا ہو جاندا، سوانی نال سُتا جاگدا رہندا۔ گھر مڑ آ پیاریا، گھر مڑ آ،
جھکھڑاں اندریں رُل جاویں گا، لکھاں ہار اڈ جاویں گا۔ اوہدے کن سُن ہو جاندا، سفنیاں اندر
اوہ ڈر جاندا۔ پر اگلے دیہاڑے جد اوہ سلماں کردی کمرے وچ آندی اوہ سبھے کجھ بھل جاندا۔
باہر دی دنیا غیر حاضر ہو جاندی۔ نرا اوہدے نال لنگھدا ویلا اوہنوں اڈائی رکھدا۔ اوہ اکھاں وچ
اکھاں پا کرنا چر چپ بیٹھے نماں نماں ہسدے رہندے۔ اوہدے نروئے دھوتے والاں وچوں
ان چھوہی جیہی خشبوئی ہمدی رہندی۔ دفتر توں مٹھی مگروں اوہ باغ وچ مٹھی تھان آ ملدے۔
کجھ چر پچھوں اوہنوں جان دی کابل پے جاندی اوہدی پڑھائی اے رہندی سی۔ نال نال اوہ
نوکری وی کردی پئی سی تے اوہدے کول تاں ایویں کم دی پوند وچ لوڑنیدی سکھلائی لین آ گئی
سی۔

پورا اک ورھا اوہ اوہنوں تکدی رہی سی ایہہ اوہنے گوڑھیاں پاون پچھوں دسیا سی۔ پورا
اک ورھا کوئی اوہنوں انج نچھ نال تکدا رہیا اے، ایس گل نے اوس ٹوں جھلا ای تاں کردتا سی۔
اوہنے ساریاں پڑھائیاں کیتیاں ہوئیاں سن۔ اوہ لائق افسری تے کسے نے گڑی ٹوں اوہدے ول
ٹور دتا سی۔ اوہ اوہنوں کجھ چر ملن مگروں پچھے ہٹ گئی سی۔

اونوں اچنبا ہویا پر مڑ اوہ کھل گیا۔ پر بی کتے پیا رہ گیا، جیہڑا سبے سبے مولدا رہیا۔
 ورھے پچھوں جد اوہ پرتی تاں اوس جوڑا کھول کے سارے وال کھلار دتے۔ اوہدے خالی ہتھاں
 ٹوں بھر دتا۔ پر وچ وچ اوہ ڈر جیہا جاندا۔ ہتھ کچھے کچھ لیندا اوہ سیک نال تپدی رہندی۔ مردٹوں
 ایہہ سمجھ کدی نہیں آندی پئی سوانی ٹئے ساہواں دی پرواہ نہیں کردی پر پیار دی گھاٹ ٹوں کدی نہیں
 بخشدی۔ اوہ ادھکڑ عمر وچ مساں آنے بہانے ادھ کالے ادھ دھولیاں ٹوں ڈھکی کھلا سی اوہدے
 نال پورا کیویں وگ پیندا۔

اک ورھے گیارھاں مہینے تیرں دناں مگروں اوہدی اچن چیت دو بے دفتر بدلی ہو گئی۔
 پر ایس توں پہلاں ای اوہناں وچکار کوئی شے ٹٹ گئی سی۔ نہ اوہ کھل کے مل سکدے سن تے
 لگن لئی کوئی تھاں نہیں سی۔ باغ وچ اوہ تھاواں بدل بدل۔ اوہدے گھر والیاں ٹوں وی کجھ شک
 پے گیا۔ اک واری اوہدے بھرا گھروں فون چکیا تے ”آئندہ سے فون نہ کرنا“ کہہ کے بند کر
 دتا۔ چھ مہینے پچھوں اوہنے فون کر کے دسیا اوہدا ویاہ پیا ہوندا اے۔
 چلو جان چھٹی۔ اوہ سکھی ہو کے دکھی ہو گیا، بری ہو کے قید ہو گیا، قید ہو کے بری ہو
 گیا۔

اوہدے وچوں اک پرچھاواں نکل باغیں خالی بنچاں اُتے بیٹھا رہندا۔ آپے اوہ گھریں
 بالاں نال ہسدا ہسدا چپ کر جاندا۔ وگدی ہوا دا لڑ پھڑدا پھڑدا اوہدا ہتھ کھسک جاندا۔ ساریاں
 تھاواں اُتے اوہ کرنا پورا کرنا اڈھورا سی۔
 اوہنے نانہہ تاں نہ کیتی پر ہولی ہولی اوہدی ہاں مکدی گئی۔

جیون زہر پیالہ

اُچا تے لما زوراور قلی فصلو تھڑکدا، لمکدا تے اُباسیاں لیندا ساڈے نیڑیوں لنگھیا۔
جاندیاں جاندیاں آکھ گیا۔ ”خیبر میل گتے دی پتر دو گھنٹے لیٹ اے۔“

رات دے ڈھائی وجے سن۔ لوڑھے دی گرمی ہتھوں بندے، جنور بیکل ہوئے پئے سن۔
پلیٹ فارم کسے تندور ہار پیا تپدا سی۔ کجھ مسافر لے پئے سن، کجھ بیٹھے سن تے کئی پلیٹ فارم اُتے
بے مقصد ٹر پھر رہے سن۔ دوجی نگرے قلی تھاں ولار کے تے پرنا وچھا کے ڈھت سٹے ہوئے
سن۔ اوہناں دی نیندر پکی نہیں سی۔ ماحول وچ مچھراں دی وجہ نال بے چینی کھلری پئی سی۔ ہر
کوئی ہتھ پیر چھنڈ رہیا سی تے آپو اپنے جئے نوں چھپڑاں پیا ماردا سی۔ ون سونے کیڑے مکوڑے
لائناں دوالے گھم رہے سن۔ تے پتنگے سڑبل کے بلہاں تھلے ڈگدے پئے سن۔

میں دولت رام نوں آکھیا ”گڈی دو گھنٹے لیٹ اے، ایس لئی میں وی لم لیٹ ہو

رہیاں۔“

اوس ویلے دولت رام ’رامائن‘ دا منظوم ترجمہ پڑھ رہیا سی تے متاثر ہو رہیا سی۔

”کچھدا اے، ”دوزخ وچ سون دی پریکٹس پیا کرنا ایس کیہ؟“

فرش تے چادر وچھاوندے میں آکھیا، ”میں دوزخ وچ اے سی نال لے کے

جاساں۔“

لیٹنوں پہلاں اپنا بھیڑا جیہا خاکی کوٹ، ٹٹی جتی تے سوڈا واٹر دیاں بوتلاں بھری بالٹی

دولت رام ول دھکدیاں میں آکھیا، ”میری ملکیت دا خیال رکھیں۔ میں وی گھنٹا گُو خواب ویکھ

لواں۔“

اوپنے ہاں وچ دھون ہلائی تے مُر کتاب پڑھن لگ پیا۔

بڑے چر پہلاں جد میں ٹھارو شاہ ہائی سکولوں میٹرک پاس کیتی تہ آپنے ساکاں تے خاص کر اپنی بڈھڑی ماں ٹوں آکھیا سی، میں سندھ دے دُوبے نمبر دے سبھ توں وڈے شہر حیدرآباد جاواں گا، جتھے وڈے وڈے کالج تے اک وڈی یونیورسٹی اے تے اوتھے میں اعلیٰ تعلیم حاصل کر کے وڈا بندہ بناں گا۔

اوس ویلے میرا نکا بھرا جانن (جیہنوں کدے کدے جن آجاندا اے) ساڈے نیڑے بیٹھا گنا پُو پدا پیا سی۔ اوس کچھیا سی، ”وپرا وڈے بندے کنج دے ہوندے نیں؟“

میںوں جانن دے سوال تے کوڑ چڑھی سی تے میں اوہنوں دسیا سی، وڈے بندے دے بر اُتے سنگ ہوندے نیں تے نال اک پُو چھ ہوندی اے۔

اوہ گھل کے ہسیا سی۔

میرا اٹل ارادہ ویکھ کے میںوں دُعاواں دیندیاں ماں آکھیا ہا، ”بابا رب محنت دا پھل ضرور دیسی“۔

جانن کچھیا، ”بھائی محنت دا پھل کیہو جیہا ہوندا اے؟“

میں دسیا، ”محنت دا پھل متیرے توں تھوڑا وڈا تے ہوانے توں تھوڑا جیہا نکا ہوندا اے۔“

جانن خوش ہو کے میرے سر اُتے گنا ٹکا ماریا سی۔ میں سندھ دے دُوبے نمبر دے سبھ توں وڈے شہر حیدرآباد آ گیا، جتھے اک کچا قلعہ تے اک پکا قلعہ سی۔ جتھے چپے چپے تے نکلیاں نکلیاں گلیاں، تے سگرٹاں دے دُھوں بھریچے چھوٹے چھوٹے ہوٹل سن۔ جتھے ون سونے لوک رہندے ہان۔ حیدرآباد دا اک شاہی بازار وی اے جو ترے گومیل لماتے تن فٹ چوڑا اے۔ پکے قلعے توں شروع ہو کے مارکیٹ وچ ختم ہو جاندا اے۔ مارکیٹ نیڑے ہر شے ملدی اے۔ بندے دے گوشت توں لے کے حلوے تیک۔ جیوندے مُنڈیاں تے گڑیاں تیک۔

ایس شہر دی آبادی دس لکھ اے جیس چوں چار لکھ چتالی ہزار اٹھ سونو نوے ہیرو تے چار لکھ چتالی ہزار اٹھ سونو نوے ہیروئیناں نیں تے باقی اوہناں دے بڈھڑے ماپے نیں۔ ایس شہر وچ کوئی وی سائیڈ ہیرو نہیں۔ ایسے شہر اک فقیر دا پڑ وی اے جتھے کدے کوئی فقیر نظریں نہیں آوندا۔ اتھے چرس افیم تے بھنگ دے چوکھے ٹکانے نیں جتھے فلمی اداکاراں دے فوٹواں سنے قومی

آگوواں تے مذہبی درگاہواں تے روضے مبارکاں دیاں تصویراں ٹنکیاں ہوندیاں نیں۔

نابیاں دیاں دکاناں تے سوہنے منڈیاں دیاں فوٹواں لائیاں ہوندیاں نیں۔ ایس شہر وچ مذہبی جذبہ دیکھن والا اے۔ اتھے رشوتی افسر تے چور بازاری کردے سیٹھاں مسیتاں بنوائیاں ہوئیاں نیں تے عید میلاد النبی دے موقعے تے روشنیاں کردے نیں۔ اتھے لُچی توں لُچی کنجری محرم دے دس دیہاڑے کالے کپڑے پاوندی اے تے امام حسین دی شہادت دا غم کردی اے۔ ملنگ تے موالی وی امام حسین دے غم وچ بے حال ہوندے نیں۔

ایس شہر وچ آون مگروں مینوں چوکی محنت کرنی پئی سی تے دکھو دکھ نوکریاں وی کرنیاں پئیاں، نوکریاں وی چکیاں۔ ہار کے میں ریلوے سٹیشن تے دولت رام نال بھائیوالی وچ سوڈا واٹر دیاں بوتلاں وچپنیاں شروع کر دتیاں۔

دولت رام دا ناں دولت رام ایس لئی اے کہ اوہ پائی پائی ہتھوں متھاج اے۔ انجے ای میرا ناں امیر بخش اے تے میں بین الاقوامی کنگال آں۔ دولت رام ابے تیک سندھ وسدا اے کیوں جو اوہنوں سندھ دی مٹی نال پیار اے تے اوہ سندھ دی مٹی اپنی مانگ وچ پائی پھردا اے۔ اوہدے رشتے دار ہندوستان وچ نیں۔ اوہ سٹیشن تے سوڈا واٹر دیاں بوتلاں وچپدا اے تے میں اوہدا بھائیوال آں۔ ایہدے متھے اُتے اک سٹ دا نشان اے تے دوجا نشان دل اُتے۔ چلدی گڈیوں ڈگن کیتے اوہنوں ایہہ نشان پیا تے دل تے سٹ ایہنوں 1947ء وچ وجی سی، جد اللہ دے گجھ نیک بندیاں اوہدی ماں دی عزت لئی سی تے پھیر اوہنوں اللہ دی راہ وچ قتل کیتا سی۔ اوہ سال ہندوستان والے حیدرآباد وچ کسے امیر بخش دی ماں توں ایثور دے گجھ پیاریاں بے آبرو کیتا سی تے پھیر اوہنوں ایثور دے ناں تے قتل کیتا سی۔ اصل وچ گجھ نیکاں لئی سنتالی والا سال، ایثور تے اللہ دے ناواں تے عزت لٹن تے قتل کرن دا سال سی۔

میرا ماما خوشی محمد، جیہڑا پرائمری سکول دا ماسٹر اے تے سکھ پور وچ بے حد دکھی حیاتی ہندا وندا پیا اے۔ اوس مینوں اک واری ایس سٹیشن تے بوتلاں وچپدیاں دیکھیا سی۔ اوہنے میری کنڈ تھاپڑ دیاں آکھیا ہائی، ”مرحوم شمس العلماء ڈاکٹر عمر داؤد پوتا تعلیم کھاتے دا اک نامور حاکم ہو گزریا اے۔ اوہنے وی منجیاں اُن کے علم حاصل کیتا تے عروج مانیا سی۔“

میں جواب وچ آکھیا، ”اج کل وان دا رواج مک گیا اے ماما۔ ڈاکٹر داؤد پوتا ایس دور وچ ہندا تاں اوہنوں پلاسٹک دیاں کرسیاں اُنیاں پندیاں۔ تے میں پلاسٹک نال کرسیاں

اُن دی تھاں سٹیشن تے سوڈا واٹر دیاں بوتلاں وکینداں۔“

شروع وچ جدوں میں رُزگار لئی رُلدا پھر دا ساں تہ بھکھے مرن توں بچن لئی میں دو
آنیاں دا تیل لے کے بندیاں دے چمپے، مطلب ماشیے دا دھندا شروع کر دتا سی۔ اتھے اک چوک
وچ ایہہ کم بڑے زوراں تے چلدا اے۔ ہوم اسٹیڈیم ہال دے لہندے پاسے سٹیشن روڈ دے
نیڑے سلطان ہوٹل کول۔ اوس چوک وچ کتاباں دیاں نکلیاں دکاناں نیں۔ پان بیڑی دے
کھوکھے تے ٹانگے رکھے ملدے نیں۔ اوس چوک وچ قومی یکجہتی دے جیوندے جاگدے آثار
ملدے نیں۔ ون سوٹے بندے ہر ویلے نظریں آوندے نیں۔ جیویں ماشیے تے بوٹ پالش، دادا
گیر تے اوہناں دے چمپے، سیاستدان تے ایکٹر چھاپ، گھسے تے پاکٹ مارتے سی آئی ڈی
والے۔ چورتے چوکیدار سھے ای اکو تھائیں بہندے کھلونڈے نیں۔

میں اوتھے ماشیے دا بزنس کردا ساں پر پھیر چھیتی مینوں ایہہ دھندا چھڈنا پیا کیوں جو
بندے ماشاں کسے ہور قسم دیاں چاہوندے ہان۔ مطلب موراں، ڈھڈ، کنڈ، پیر پیاں تے ستر
وغیرہ۔ مینوں ایہہ گل وارے نہ کھاہدی تے میں ماشیے دا دھندا چھڈ کے پالش والاکم پھڑ لیا۔

لوکاں نوں جد سوہ لگی کہ میں میٹرک پاس آں تے بوٹ پالش کر رہیاں، کسے جا
سی آئی ڈی والیاں نوں رپورٹ چا کیتی کہ اک میٹرک پاس چھوہر سلطان ہوٹل والے چونک وچ
بوٹ پالش کردا اے۔ اوہ جاں تے غیر ملکی ایجنٹ اے جاں کیمونسٹ اے جاں خفیہ ایجنٹ۔۔۔۔
ایس توں پہلاں کہ میں پھڑیا جاندا میں اپنا پالش دا نک سک اک پٹھان دلبر خان نوں ادھی قہمتے
وچ دولت رام نال آ لگا۔

میں راتیں کوکا کولا، سیون اپ تے فائنا ویچداں تے دینیں پڑھدا۔ کرنی رب دی
پڑھدیاں پڑھدیاں ہن یونیورسٹی اپڑ گیاں تے پولیٹیکل سائنس وچ ایم اے پیا کرداں۔
جیس رات خیبر میل لیٹ سی تے میں اکھاں ٹوٹی لم لیٹ پے گیا ساں، اوس رات
چھراں دا ہڑھ آیا ہو یا سی۔ اک بد بخت چھرمینوں فرعون سمجھ کے میرے نک وچ وژن دی سرتوڑ
کوشش کر رہیا سی۔ میں نک ملدیاں اٹھ بیٹھا۔

’راماُن‘ دا منظوم ترجمہ دولت رام دی گودی وچ رکھیا سی تے تھلے ہتھ رکھ کے نبھ لا
کے چار خالی بوتلاں ول ویکھ رہیا سی، جیہڑیاں قطار وچ اوہدے موہرے رکھیاں سن۔
میں چکھیا، ”ایہہ چار بوتلاں رب دی راہ وچ خالی ہوئیاں نیں جاں؟“

اوس دھون ہلانڈیاں ہاں وچ جواب دتا۔ تے کجے پاسے اشارہ کیتا جتھے ہذا من فضل
 ربی کھاتے دے دو فرشتے کھلوتے ہان۔ دوویں فصلو قلی نال چرس بھرے سگریٹ چھک رہے سن
 تے برش جیہیاں مچھاں وندے پئے سن۔

دولت رام ٹھنڈا ساہ بھریا تے آکھیا، ”نقصان سانجھا جریاں گے۔“

”نہیں۔“ اوہدے موڈھے تے ہتھ دھردیاں میں آکھیا، ”ایہہ چار بوتلاں میں زکوٰۃ
 دے اکاؤنٹ چ لکھ چھڈاں گا۔ ساڈے تے زکوٰۃ فرض اے۔“

ساتھوں تھوڑا ہٹواں اک بڑا ای موٹا مسافر ڈھڈ کڈھی ستا ہویا سی۔ اوہ زور زور نال
 گھراڑے ماردا پیا سی۔ گھراڑیاں دی واج کونلے دے انجن دی واج ہا سی۔ اوس توں پرانہ
 تیلیاں دے چھ ست کالے کوچھے بال بیٹھے ہان۔ اوہ سگریٹ چھکدے، اک دُوئے ٹوں ماں بھین
 دیاں گاہلاں کڈھ رہے سن۔ اوہناں وچوں اک کن تے ہتھ دھر کے قوالی گا رہیا سی۔

پتنگے تے ہور کیڑے سڑ سڑ کے بلب پٹھاں ڈگ رہے سن۔ دولت رام بوتلاں ویکھ
 رہیا سی۔

میں اوہنوں آکھیا، ”ایس ویلے توں گوتم بدھ ہار لگدا ایں۔“

اوہنے نظر بوتلاں توں ہٹائی تے میرے ول تکیں دیاں آکھیا، ”میں ایس ویلے اُکا بدھو
 لگ رہیاں۔“

اک مال گڈی سچے سچے لنگھ گئی۔ گڈی وچ گاواں تے مجھاں سن۔ اوس ویلے تگڑا فصلو
 قلی ساڈے نیڑے آکھلوتا۔ اوس دولت رام ول ویہندے آکھیا، ”اسیں گوشت خور قوم ہاں،
 اسیں گاواں کھانے آں۔“

دولت رام نے کسے زخمی چیتے ہار اوہدے ول ویکھیا۔ فصلو دوویں ہتھ لک تے دھر کے
 کھلوتا سی۔ اوہنے دولت رام توں پچھیا، ”تسیں ہندوگاں کیوں نہیں کھاندے؟“

اوہ نظر ٹکا کے فصلو ول تگدا رہیا۔ اوہ کسے جن ہار اوہدے اُتے کھلوتا سی۔ اوہدے
 چہرے تے نفرت بھکھ رہی سی۔ مینوں بعدوں پتا لگا کہ چار بوتلاں دے پیسے منکن تے اوہناں
 دولت رام ٹوں سبق سکھان دی دھمکی وی دتی ہائی۔

دولت رام دے ہتھ کنبن لگ پئے۔ کجھ مسافر جیہڑے بے مقصد گھم پھر رہے سن
 ساڈے کول آکھلوتے تے آل دوالے ستے وی اٹھ کے فصلو ول تگن لگ پئے۔ موٹا بندہ اُنج ای

سُنا گھراڑے مار رہیا سی۔

فصلو اُچی دینی بولیا، ”جواب دے، بائیے دے پتر۔ اوہ تسیں گاں کاہتوں نہیں کھاندے؟“

”تسیں مسلمان سُور کیوں نہیں کھاندے؟“ دولت رام نے بیٹھیاں بیٹھیاں کمبدی واج وچ آکھیا۔

فصلو ٹوں جیویں کسے لُوہ دِتا ہووے۔ اوہ دو چار پیر پچھانہہ ہٹ گیا۔ دولت رام اُٹھ کھلوتا۔ اوہ فصلو موہرے پچھنگڑا لگ رہیا سی پر پھیر وی اوہ فصلو ول گھوردیاں آہندا اے۔

”جواب دے۔ تسیں مسلمان سُور کیوں نہیں کھاندے؟“

”اوہ بائیے دیا پتر“۔ فصلو دولت رام ول اُلریا۔ پر پھیر میرے ول اُنگل کر کے آکھن لگا۔

”ٹوں ایس حرامی دی اُنگل تے مچھردا ایں۔“

میں اُٹھ کھلوتا۔

ساڈے چارے بنے بندے آکھلوتے۔

فصلو نے مینوں آکھیا، ”ایہہ بانیا تیری ای اُنگل تے مچھردا اے۔ ٹوں کیہڑی قسم دا بے غیرت مسلمان ایں؟“

”فصلو“۔ میں فصلو دے موہرے ہو کھلوتا۔

میں نیڑے خیر دین مچھی والے دے چھابے وچوں اک روٹی چک کے فصلو ٹوں دکھاندیاں آکھیا۔

”فصلو، ٹوں میں تے ایہہ دولت رام تے اوہ لٹرین نیڑے لیٹیا فلی، ایس سبھ ایس گول روٹی دے متھاج آں۔ ایس گول روٹی لئی بھجے پھر دے آں۔ ٹوں اپنا رُزگار کما تے دو جیاں ٹوں کمان دے۔“

فصلو نے مینوں دھک کے پرانہہ کیتا تے گھور کے دولت رام ول دیکھن لگ پیا۔

”ٹوں پاکستانوں تڑ کیوں نہیں جاندا۔ بزدل بائیے۔ ایہہ ملک اساڈا، مسلماناں دا، تے ٹوں ایں کافر۔ ہندو ایں۔ ٹوں ہندوستان کیوں نہیں جاندا۔“ فصلو نے دولت رام ٹوں آکھیا۔

دولت رام دیاں اکھاں وچ ہنجواں دا دریا ڈلھکن لگ پیا۔ اوہنے جواب دتا۔

”سندھ دیس دی دھرتی میری ماں اے۔ میں ماں توں چھڈ کے کدھر جاواں گا۔“
 ”میں تیری ماں دے مونیہ تے تھکداں۔“ فصلو نے دھرتی تے تھک سڈیاں آکھیا۔
 ”میں تیری ماں دی بے عزتی کیتی اے، آ میتھوں بدلا لے لا کافرا۔“

دولت رام کمبین لگ پیا۔ اوہ گوڈیاں بھار بھونیں تے بہہ گیا۔ پھیرتلی کھول کے اوہنے
 سجا ہتھ تھکے اُتے رکھ دتا۔ بندیاں دے مونیہ بند ہوئے۔ گھسر مسر مک گئی۔ ہر پاسے چُپ کھلر
 گئی۔ فصلو راکشس ہار دولت رام اُتے کھلوتا سی۔ اوہنے تھک نال لڑیا ہتھ اُتانیہ کر کے مونیہ
 تے مل لیا۔

فصلو دا تراہ نکل گیا۔ اوہدا جٹا ڈھلا پین لگ پیا۔ اکھاں وچ نفرت، شکست دے
 احساس وچ لگ گئی۔ اوہ مڑیا تے پھیر تر کھے تر کھے پیر پُندا گاہلاں دیندا چلا گیا۔
 بندے کھنڈ پُنڈ گئے۔ موٹا مسافر مڑ کے ڈھڈ کڈھ کے سوں گیا تے سوندیاں سارا ای
 گھراڑے مارن لگ پیا۔ سبھ ٹر گئے پر تیلیاں دے بال ساڈے نیڑے آ کے کھلو گئے۔ اوہناں
 وچوں اک جنا دو مُنڈیاں توں انچ کُو لَماسی تے رج کے کالا (اوہدا ناں اچھو سی) اچھو دیاں
 اکھاں وچ حیرت سی۔ اوہنے میری بانہہ پھڑدیاں آکھیا، ”اوہ نجر (نظر) ٹانگے والا اے نا، نجر
 کانا۔“

”تے پھیر؟“

”اوہ آہندا سی توں سٹیشن تے سبھ توں بہتا پڑھا کُو ایں، بابو توں ایڈا وڈا ایں تے پھیر
 وی توں پھجلیو توں تونی نہیں لائی۔“

میں اچھو دے کالے شاہ مونیہ ول تکیا۔ اوہدیاں گول چٹیاں اکھاں، جانیا کہ باہر نکل
 آئیاں سن۔ ناساں وی پھل جیہیاں گلیاں سن۔ کالے بکھ سک جیہے گئے سن، تے اوہدے سولھاں
 دند ظاہر ہوون لگ پئے۔ (اچھو دی عمر اٹھ دس سال سی)۔ اوہنے سگرٹ دا اک لَماکش چھک
 کے نک چوں دُھوں کڈھیا تے مڑ کے پکھن لگا۔

”امیر بخش توں کنا پڑھیا ہو یا ایں؟“

پھیر اوس فصلو توں ماں دی گالھ دتی۔

”توں اوس دتے توں ماریا کیوں نہ۔“

اوہ دوہاں ہتھاں دامکا بنا کے مینوں کہن لگا۔

”اکوای گھسُن مار کے سالے دے بتی دن کڈھ دیندوں۔“

جد میں اوہنوں کوئی جواب نہ دتا۔ اوس ہتھ تھلے کر دتے۔ بُکھاں چوں سگریٹ دا ٹوٹا کڈھ کے، چنگلی نال پرانہہ وگاہ ماریا تے پھیر اک نکے بال (جیہدی عمر پنج چھ ورھے ہونی اے) دے متھے تے ہتھ دھر کے دُکھ بھری واج وچ آکھن لگا۔

”ساہنوں تاں اُکا پرواہ نہیں پر اوس دتے پھجُو نے ایس بال دا وی خانہ خراب کر دتا اے۔ تُوں اوس دتے دے پُت تُوں پھینٹی کیوں نہ چاڑھی۔“

”اچھیا۔“ میں بالاں توں نگاہ ہٹاندیاں آکھیا۔ ”علم تاں جدیاں تُوں کھسرا کر چھڈا

اے۔“

بال ٹہک کے ہسن لگ پئے۔

اچھو آکھیا، ”بسہ پڑھاٹو ہیجڑے نیں اُستاد؟“

”ہاں اچھیا۔“ مینوں اپنی واج چوں گردن دا احساس ہو یا۔

میں کہیا۔

”تسیں جواناں دے پُت او جو نہیں پڑھے۔ تسیں گھرو جوان ہو کے جئے بنو گے۔“

اچھو کہن لگا۔ ”اسیں وسید مُراد (وحید مُراد) بناں گے۔“

”کجھ وی بنیو پر پڑھ کے اپنی بہادری نہ گوايو۔ جاہل رہ کے جوان بنیو۔“ مینوں

شریانیاں وچ گندھرک دوڑدی محسوسی۔

میں مُراد آکھیا۔

”پر جوان جو دھے بن کے وی تہاڈے تے کوئی پڑھیا گلیا ای حکومت کرے گا،

جیہدے متھے تے ٹوپی ہووے گی۔“

اچھو نے دولت رام دا ہتھ پھڑ کے میتھوں پُچھیا۔

”اُستاد، ہندو تے مسلمان چ پھرک اے؟“

میں حیرت نال اچھو ول ویکھیا۔

میں کہیا۔ ”مینوں نہیں پتا؟“

”تاں تُوں پڑھاٹو نہیں؟“

”مینوں نہیں پتا؟“

”کمال اے بی، تُوں گھٹا پڑھیا ایں!“

”میں پڑھاگو نہیں آں، نہیں آں۔ جاہل آں۔ چٹا کورا“۔ میں کاوڑ وچ جواب دتا۔

”تاں ای تینوں سچی مچی ہندو تے مسلمان دے پھرک دا پتا نہیں؟“۔ اچھو آکھن لگا۔

”مینوں نہیں پتا کہ ہندو مسلمان وچ کیہڑا فرق اے“۔

”مینوں پتا اے“۔ اچھو نے ہک تے ہتھ مار دیاں آکھیا۔

میں حیرت وچ پے گیا، ”تینوں ہندو تے مسلمان وچالے جیہڑا فرق ہے اوہدا پتا اے!

کیویں؟“

اچھو کہن لگا، ”ہندو تے مسلمان وچالے جیہڑا فرق اے نا کہ دوہاں۔۔۔۔۔“ اچھو

جملہ پورا نہ کر سکیا تے مونہہ تے ہتھ رکھ کے ہس کے ڈوہرا ہو گیا۔

اوہدے نالدے سارے اُچی اُچی ہسن لگ پئے۔

بال اک ڈوہے دے موڈھیاں تے ہتھ رکھ کے، جھومدے فلمی گانے گاوندے پرانہہ ہو

بیٹھے۔

اوس ویلے مینوں اپنا نکا بھرا جانن یاد آیا، جیہنوں میں دسیا سی کہ محنت دا پھل ہدوانے

توں کجھ نکا تے متیرے توں کجھ وڈا ہوندا اے۔

اوس راتیں میں اپنے بھرا جانن تُوں خط وچ لکھیا کہ جانن، میرے نکے ویر، ایس دوڑ

وچ محنت دا پھل بھرے جے بال دے انگوٹھے جیڈا ہو گیا اے۔

اپنا خون

1

جے پنڈوں چاچے دی تار نہ آئی ہوندی تاں شاید ایس ویلے سوہن کدے وی سفر لئی تیار نہ ہوندا۔ دفتروں ساڈھے پنج و بے دے قریب جدوں گھر پہنچیا سی تاں مکان مالک نے تار اوس ٹوں پھڑا دتی سی۔ تار پڑھدیاں اک واری تاں اوہ جیویں کمب اٹھیا سی۔ ”فوراً چلا آ۔ پاروتی دی حالت نازک ہے۔“ بیٹھاں چاچے دا ناں گوپال داس لکھیا ہویا سی۔ تار وی گرا لی توں دتی گئی سی۔ پنڈوں چھ ست میل دے فاصلے تے قصبہ ہے۔ اوتھے ہی ڈاک تار گھر ہے۔ سچ مچ ہی ماں دی حالت اپنی خراب ہووے گی، تاہیوں تاں اپنی دُور جا کے چاچے نے تار دتی ہے، اوس من ہی من سوچیا سی۔

اوسے ویلے تڑپن توں سوا ہور کوئی چارہ وی تاں نہیں سی۔ پتا نہیں آخری ویلے ماں ٹوں ویکھ وی سکے گا کہ نہیں۔ اوس دیاں اکھاں بھر آئیاں سن۔ اوہ اپنے کمرے وچ چلا آیا سی۔ اک کاغذ تے گجھ دناں دی مٹھی لکھ کے گھروں آئی تار وی نال نتھی کر دتی سی۔

چھیتی چھیتی دو چار کپڑے بیگ وچ پا کے اوہ لگ بھگ تیار ہو گیا سی۔

مالک مکان نیک دل ہے۔ شاید ایسے لئی اوس کولوں ’گجھ‘ منگدیاں اوس ٹوں اوئی جھجک نہیں ہوئی سی۔ اپنی عرضی اوس نے اوہناں ٹوں دے دتی سی۔ سویرے دفتر جان توں پہلاں اوس دا دوست اوس ٹوں بلاون لئی آیا کردا ہے، اوس ٹوں دے دین گے۔ حالانکہ جتی اُمید نال اوس نے مالک مکان توں منگے سن اوس توں کہتے گھٹ مالک مکان نے اوس ٹوں دتے سن پر پھیر

وی اوہ روپے اوس دا کافی کم سار سکدے سن۔
 بس اڈے تک پہنچدیاں پہنچدیاں ساڈھے چھ توں اُپر ہو چکے سن۔ ذرا ہور لیٹ ہو
 جاندا تاں شاید آخری بس وی نکل جاندی۔

2

بے شک گرمی دا موسم سی، دن کافی بڑے سن، پر پھیر وی جدوں اوہ گراالی دے بس
 اڈے تے اُتریا تاں کافی ہنیرا ہو گیا سی۔ اڈے دے نیڑے تیرے دیاں دو چار دکاناں توں چھڈ
 کے باقی ساریاں بند ہو چکیاں سن جیہڑیاں گھلیاں سن اوہناں سچ وی ناواں ناواں گا ہک ہی نظر آ
 رہیا سی۔

اُنج وی اتھے کوئی زیادہ رش نہیں رہندا۔ کیہڑا انبالے ورگا وڈا اڈا ہے۔ بس، تھوڑی
 جیہی گھلی تھاں ہے جتھے بس آ کے رُکدی ہے۔

اوہ اک دکان ول ٹرن لگا۔ شاید کجھ کھان لئی مل جاوے۔ بڑی زور دی بھکھ لگی
 ہوئی سی۔ دفتروں آون مگروں اوہ اکثر چاء نال دو چار بسکٹ جاں ڈبل روٹی دے اک دو پیس کھا
 لیا کردا سی۔ پر اج تاں اوہ وی..... تے جے اتھے وی کجھ نہ ملیا تاں اگے دا پینڈا طے کرنا
 مشکل ہوے گا۔ پنج چھ میل پیدل ٹرنا پیندا ہے۔

دکاندار نے اوس لئی چاء دا پانی بھٹھی تے رکھ دتا۔ کھان لئی سویر دے کڈھے
 پکوڑے سن، اوہناں توں گرم کر دیوے گا۔ کجھ ہورتاں ایس ویلے ملن توں رہیا۔ چلو خالی پیٹ
 دی بجائے کجھ تاں آسرا ہووے گا۔

یہنا اوہ پکوڑے کھان لگا۔ پر من اوس دا حالے وی پنڈ وچ ہی بھٹک رہیا سی۔ پتا
 نہیں ماں ہن جیوندی وی ہووے گی! ہو سکدا اے چاچے نے ایویں تار دتی ہووے۔ اوس من
 ہی من وچ سوچیا۔ اوہ کیہڑا کسے نالوں گھٹ اے، پورا نوسر باز اے۔ اول درجے دا چار سو
 ویہہ۔ اوس توں اپنے آپ تے رتا غصہ وی آیا۔ پتا نہیں کیوں چاچے بارے اِنج اُٹ پٹانگ
 اوس دے دماغ وچ آون لکيا سی۔

اوس نے فٹاٹ چاء دے گھٹ پکوڑیاں نال بھرے تے پھیر پیدل ٹرن لگا۔ چانی
 رات سی ایس لئی راہ صاف وکھائی دے رہیا سی۔

پچھوں جدوں کسے سائیکل دی آواز آوندی تاں اوہ تھوڑا ہولی ہو جاندا۔ کولوں دی لنگھ رہے سائیکل والے ٹوں گوہ نال ویکھدا۔ شاید کوئی پنڈ دا بندہ نکل آوے۔
 اک دو دیاں اوس نے مٹتاں وی کیتیاں۔ ”بھراوا کوٹھی تک لے چل۔ چھیتی پنڈ پہنچنا اے۔ ماں بماراے۔“

”مینیوں تاں کوئی اعتراض نی، پر سائیکل چ پھوک گھٹ اے“ سائیکل دی رفتار نال اپنا جواب سٹ کے سائیکل والا اگے لنگھ جاندا۔
 ہُن کسے ہور ٹوں پچھن دا اوس ارادہ ہی چھڈ دتا۔ اپنے ولوں جتا تیز تر سکدا سی، ٹرن لگا۔

گجھ ورھے پہلاں ماں چنگی بھلی سی۔ کئی واری اوہ ماں ٹوں اپنے نال لے آیا سی۔ پر ماں دا اوتھے دل نہ لگدا۔ کتھے پنڈ دا گھلا ماحول تے کتھے شہر دیاں بھیریاں گلیاں والی بستی۔ تے ایس توں علاوہ ماں ٹوں اپنی زمین دا زیادہ فکر لکیا رہندا۔
 جتا اوہ ماں ٹوں اپنے کول رہن لئی زور دیندا رہندا، اوس توں زیادہ اوہ اوس ٹوں پنڈ چھڈ آون لئی آکھدی رہندی۔ ”پت توں نی سمجھ سکدا۔ جے میں اتھے رہن لگ پئی تاں تیرا چاچا ساری زمین ہڑپ جاوے گا۔ پنڈ چ رہواں گی تاں داناں دیاں دو چار بوریاں وی آوندیاں رہن گیاں تے زمین جائداد وی اکھاں موہرے رہوے گی۔“
 ”ٹوں زمین جائداد دا فکر چھڈ ماں۔ آپاں کیہڑے محل کھڑے کرنے نہیں۔ دو ویلے دی روٹی ملدی رہوے.....“

”رہن دے دے وے ٹوں۔ پدکھیاں دی نشانی ہوندى اے زمین جیداد تاں۔ ایہہ تاں میرے کر کے ماڑا موٹا ملدا رہندا اے، میں نہ رہی تاں ایس نے تاں تیوں پھٹئی کوڈی نی دینی۔“
 اوہ ماں ٹوں سمجھا سمجھا کے اک جاندا تے ماں اوس ٹوں۔ پر دوویں کدے سمجھوتے لئی تیار نہ ہوندے۔

کدے کدے تاں اوس ٹوں ماں تے کھجھ وی آ جاندی سی۔ کیہڑی بہتی زمین ہے۔ اپنے حصے تاں ویہہ پنچھی وگھیاں توں زیادہ آون توں رہی۔ قاعدے قانون تے کم آسکدے ہن جدوں کوئی ثبوت کول ہووے۔

جدوں اوس دا پو مر یا سی، اوہ سکول وچ پڑھدا سی۔

سُندا پو دی بیماری تے کافی خرچ آیا سی۔ بیماری دا خرچہ چلاؤن لئی اپنے حصے دی ادھی زمین اوس ٹوں کسے کول گروی رکھنی پئی سی۔

پر اوتھے وی چاچے نے چال کھیڈی سی۔ گروی دے کاغذاں وچ سمیں دی مہلت لکھوا دتی سی کہ جے متھے سمیں تک زمین نہ چھڈوائی گئی تاں ضبط ہو جاوے گی۔

پو اک دن دم توڑ گیا۔ زمین کون چھڈواوندا!

ایہہ تاں اوس ٹوں کافی بعد وچ پتا لگا سی، شاید ماں کولوں جاں پنڈ دے کسے ہور آدمی کولوں کہ چاچے نے گروی والے کاغذ اپنے ناں تے بنوائے سن۔ اپنے کولوں روپے دے کے کسے ہور آدمی دا ٹھوٹھی موٹھی ناں لے دتا سی کہ فلانے کول زمین گہنے دھر دتی ہے۔ بیماری دی حالت وچ اوس دا پو کیہ جواب طلبی کردا۔ پھیر لین دین کرن والا کوئی اوپرا بندہ تھوڑا سی، سگا بھرا سی۔

اوس دے پو ٹوں تاں چاچے تے اینا اعتبار سی کہ زمین گروی رکھن نال جیہڑے پیسے ملے سن اوہ وی اوس ٹوں ہی پھڑا دتے سن۔ ”ایہناں ٹوں اپنے کول ای رکھ لے گوپال۔ دوا دارو دے کم آون گے۔“

پر پیسے پو دی دوائی دے نہیں چاچے دی دارو دے کم آئے سن۔

اُنچ چاچے نال کیہڑا لڑائی جھگڑا کرے۔ سارا پنڈ اوس دے ناں توں کمبدا ہے۔ اوّل درجے دا مقدمے باز ہے۔ پتا نہیں کدوں کسے تے جھوٹھا کیس بنوا دیوے۔ چھڑا ملنگ آدمی ہے۔ بال بچے ہوندے تاں اپنی ذمہ واری سمجھدا۔ زمین وٹائی تے دتی ہوئی ہے جیہڑی آمدن ہوندی ہے اوہ مقدمے بازی تے شراب وچ اُجاڑ دیندا ہے۔

پیو دی موت مگروں پیو دے دے ہتھے دی زمین اوس دی ماں دے ناں انتقال کر دتی گئی سی۔ ماں نے اوس ویلے وی ہتھیرا زور لایا سی کہ زمین دی ونڈ ہو جاوے۔ پر چاچے نے جھڑک دتا سی۔ ”ضرور پکھریاں چ کھجیل خار ہونا اے! اج تک زمین سانجھی رہی اے تے ہُن ونڈ دی کیہ لوڑ پے گئی۔“ گجھ پل مگروں اوس رتا سمجھاون دے لہجے چ کیہا سی۔ ”میرے کیہڑا نیانے نہیں جو کجھ وی اے تہاڈے کم ای آونا اے۔“

چاچے دیاں چالاں توں جاٹو ہوندیاں ہویاں وی ماں ہمیشہ چُپ رہندی سی۔ من چ بھاویں لکھ گڑھدی رہندی پر چاچے دے موہرے کدے متھے تے تیوڑیاں نہ پاوندی۔ بے بس، لچار۔ ہو کر وی کیہ سکدی سی اوہ۔

ساری زمین وٹائی تے دتی ہوئی سی۔ چاچا ہی دیکھ بھال کردا۔ جتا جتہ دے دیندا، لے لیندی۔ اک دو واری خود وی مزارعیاں کول گئی سی۔ پر اوہ کیہڑے کسے نالوں گھٹ سن۔ مغز کھپائی کر کے مُڑ آئی سی۔ کسے وی لڑ نہیں سی پھڑایا۔

دسویں وچ اوس دی فسٹ ڈویژن آئی سی۔ نوکری واسطے خوب نٹھ بھج کیتی سی۔ پیراں دیاں تلیاں گھس گھیاں سن۔ پنڈ وچ رہن لئی اوس دامن نہیں مندا سی۔ چاچے ٹوں دیکھدیاں سار ہی پتا نہیں کیوں اوس دے من اندر بدلے دی اک بھڑکن لگ جاندی سی۔

تے جے بھگوان داس پٹواری نے مدد نہ کیتی ہوندى تاں شاید ازتھ ہو جاندا۔ سارے پنڈ وچ بھگوان داس پٹواری ہی اک اجیہا بندہ ہے جیس ٹوں ہمیشہ ایہناں نال ہمدردی رہی ہے۔ فصل دے لین دین دے معاملے وچ اک واری اوس دی (سوہن دی) چاچے نال تکرار ہو گئی سی۔ جے ایس موقعے تے بھگوان داس نہ آوندا تاں چاچے نے گنڈاسے نال اوس دا سر پاڑ دینا سی۔

بھگوان داس نے ہی سمجھا بُجھا کے چاچے ٹوں شانت کیتا سی تے اوس نے ہی شہر وچ کسے ٹوں کہہ گہا کے سوہن ٹوں نوکری تے لوایا سی۔

شاید پنڈوں دُور رہن کر کے اوس دے تے چاچے دے درمیان آئی گروتن گھٹ گئی سی۔ اک دو واری (ماں دے بہت زور پاون تے) اوہ چاچے واسطے صاف تے قمیض پجامے دا کپڑا وی لے آیا سی۔

ماں اوس کول گھٹ ہی رہندی سی۔ پر پھیر وی اوہ زور پا کے اوس ٹوں اپنے نال لے آیا کردا سی، بھاویں تھوڑے دناں لئی ہی۔

کیہ پتا حالے ماں کنا چر راضی خوشی رہندی جے اوس ٹوں صدمہ نہ لگدا۔ ہاں، ڈاکٹراں دی اکو رائے سی، کوئی گہرا صدمہ لگا اے۔ اپنے آپ تے کنٹرول رکھنا ہی ایس دا اتو اک علاج ہے۔

اوہنیں دینیں ماں اوس کول آئی ہوئی سی جدوں چاچے دی چٹھی آئی سی لکھیا سی: ”میں ساری زمین اک سیٹھ ٹوں ویچ دتی ہے۔ تہاڈا حصہ وی ویچ دتا اے کیونکہ اوس نال ساری زمین دا ہی سودا ہو یا سی۔ ٹوٹے ٹوٹے زمین اوہ خریدنی نہیں سی مندا تے ساٹوں اوس توں چنگا ہور کوئی گا ہک وی نہیں سی مل سکدا۔“

چٹھی سُن دیاں سار ہی ماں تاں جیویں گم گم ہو گئی سی۔ کافی چر گجھ وی نہیں سی بولی، سوہن دے بہت بلاون تے وی۔ آخر ماں دی چپ رون سچ وٹ گئی سی۔ ”میٹوں پہلاں ای پتا سی ایس سپولے نے میٹوں ڈس لینا اے۔ تاہیوں تاں تیٹوں کیہا کردی سی میٹوں پنڈ ویچ ای رہن دے۔ ہُن دیکھ لئیں اک دھیلا وی پلے نہیں پاؤ گا۔“

”چھڈ پدے ماں جیہو جیہی کرے گا بھر لوے گا۔ توں کاہٹوں چننا کردی ایں۔“ ماں ٹوں حوصلہ دین لئی اوہ کہہ تاں گیا سی پر آواز ویچ تلخی وی گھٹ نہیں سی۔ جے ویکنی ہی سی تاں اپنے حصے دی ویچ دیندا۔ ساڈا حصہ ویکن دا اوس ٹوں کیہ حق!۔ تے اگلے ہی دن اوہ ماں دے نال پنڈ آ گیا سی۔

چاچے ورگا نوسریا وی دھوکھا کھا جاوے گا، جان کے اوس ٹوں واہوا حیرانی ہوئی سی۔

سیٹھ نے چاچے ٹوں رم پلائی سی۔ شاید رم دا نشہ سی جاں نقد پنجاہ ہزار دے نوٹاں دی گرمی، چاچے نے اجیہے کاغذات تے دسخط کر دتے سن کہ ہوش آون تے اک واری تاں اوس دے پیراں پٹھوں زمین نکل گئی سی۔

اوس ٹوں پنجاہ ہزار روپیے دتے گئے سن جدوں کہ کاغذات تے پنج لکھ دی رسید تے دسخط کیتے سن۔ باقی دا روپیہ زمین دی رجسٹری مگروں ملنا سی۔ اوہناں دی زمین دے حق وی چاچے نے جعلی دسخط کر کے دے دتے سن۔

ماں جیویں زہر دا گھٹ بھر کے رہ گئی سی۔ پولیس چ رپورٹ کردی تاں چاچے ٹوں ہیرا پھیری دے جرم چ جیل ہو جانی کوئی وڈی گل نہیں سی۔ پر اوس دی سندا ہی کون سی۔ اوہ ماں ٹوں نال لے کے سیٹھ ٹوں ملیا سی۔ پر سیٹھ نے بڑا رکھا جواب دتا سی۔ ”میں تاں تہاتوں زمین خریدی ای نہیں۔ اوہ چوئے دے لاگے آ لے تہاڈے کھیت اوویں ای پئے نیں۔“

”پر بنجرتے ریتلی زمین ساڈی کیوں ہو گئی۔ زمین تاں ساںجھی اے۔ چاچے نے تہاٹوں زمین وپچی اے تاں ایس دا ایہہ مطلب تاں نی ہو یا کہ اُپجاؤ کھیت تہاڈے ہو گئے تے ریتلی زمین ساڈے ہتھے آ گئی۔“

مجبور ہو کے ماں پت دوہاں ٹوں کچھری دا مونہہ ویکھنا پیا سی۔

ماں نے زمین دی ونڈ لئی عرضی دے دتی سی۔

..... پھیر دو سال کچھری وچ کیس چلدا رہیا پر کوئی فیصلہ ہون وچ ہی نہیں آ رہیا

سی۔ جتی واری ترخ پیندی، ماں پت کچھری چ حاضری لاون لئی چلے جاندے۔ ہاں، صرف حاضری ہی کیوں کہ ہر وار کوئی نہ کوئی اڑچن پے جاندی۔ کدے چاچا ترخ تے نہ پہنچدا، تے سیٹھ تاں آوندا ہی کدے کدائی سی۔

مقدمے دیاں ایہہ ترخاں ماں ٹوں جیویں لے ڈیاں۔ اوہ زیادہ ترچپ ہی رہن لگی

سی۔ کدے کدائی گل بات چ جھہ لیندی وی تاں بس ہر وار ایہو آکھدی ”میری زمین دا فیصلہ ہو جاوے۔“

اوس نے بہت علاج کروایا۔ وڈے توں وڈے ڈاکٹر نوں وکھایا پر سبھ فضول۔ اندر ہی اندر پتا نہیں کیہڑی چیز گھن وانگ ماں نوں کھائی جا رہی سی۔

پنڈ جان توں پہلاں ماں دی طبیعت وچ کافی سدھار آ گیا سی۔ ماں نے پنڈ جان لئی بہت ضد کیتی سی تے اوس نوں ماں دی ضد دے موہرے جھکنا پیا سی۔

رات ادھی گزرن والی سی جدوں اوہ پنڈ پہنچیا۔ چارے پاسے سُنسان ماحول وچ بینڈیاں دی آواز گونج رہی سی۔ کدے کدے کتیاں دے بھوکن دی آواز رات دی چُپ توڑ رہی سی۔

اوس نے گھر دا بوہا دو تین واری کھڑکایا۔ کجھ دیر مگروں چاچے نے بوہا کھولیا۔ ”بڑی دیر کرتی“ آکھدیاں چاچا اندر ول مُڑیا۔ چاچے دا چہرہ تاں اوہ نہیں وکھ سکیا پر آواز بے جان لگی۔

اچانک ہی اوس نوں جاپیا جیویں ماں ہن نہیں رہی، نہیں تاں چاچا کدے وی انج اک دو بول بول کے چُپ نہ کردا۔

اوہ چاچے دے مگر مگر اندر لنگھ آیا۔ پر دلان تک پہنچدیاں پہنچدیاں اوس دا رون نکل گیا سی۔

سچ مُج ہی ماں اوس نوں اکلا چھڈ گئی سی۔

”اسیں تاں تیری جتھیری اڈیک کیتی۔ پر کیہ کردے سورج ڈب رہیا سی“ چاچا اوس نوں حوصلہ دین لگا سی۔ ”توں تاں علاج کرون چ کوئی کسرنی چھڈی پر اوس داتا توں کجھ ہوو ای منظور سی۔ کل رات چنگی بھلی سی۔ سویرے اٹھدیاں سارا ای کہن لگی میرے کالجے چ درد ہو رہیا اے۔ میں اوسے ویلے رام سروپ حکیم نوں بلا لیا یا۔ اوس نے دوائی دتی پر فرق نہیں پیا۔ میں کسے نوں گرائیوں ڈاکٹر بلا لین لئی بھجیا۔ اوتھوں ای تینوں تار دتی پر وچاری دی لکھی ای اپنی سی۔ ڈاکٹر دے پہنچن توں پہلاں ای.....“

ساری رات اوہ ماں ٹوں چیتے کر کے روند رہیا۔ کنا بدنصیب ہے اوہ کہ اخیرلی واری
ماں دے درشن وی نہ کر سکیا۔

سویرے اٹھیا تاں اوس ٹوں اپنا شریر ٹنڈا جیہا محسوس ہو رہیا سی۔

اوس ٹوں جاگدیاں ویکھ کے چاچا اوس دی منجی دی باہی تے آ بیٹھا۔ ”دل چھوٹا نہیں
کری دا اوس دی لکھی ٹوں کون ٹال سکدا اے۔ چل اٹھ باہر ہو آئیے۔“

چاچے نال اوہ جنگل پانی لئی کھیتاں ول تڑ پیا۔ تڑدے تڑدے اوہ اوس تھاں تے جا
ہتے جتھے کل اوس دی ماں دا سوا بالیا گیا سی۔ کافی دیر تک اوہ اوتھے کھلوتا اتھرو کیردا رہیا۔ گھڑی
مڑی اوس ٹوں اپنے آپ تے غصہ آ رہیا سی کہ کیوں اوس نے ماں ٹوں پنڈ جان دتا۔ ضرور کجھ
اجیہا ہو یا ہونا اے جیس ٹوں ماں برداشت نہ کر سکی ہووے گی۔

اچانک ہی اوس دے من وچ چاچے توں بدلہ لین دی اگ بھڑک اٹھی۔ اوس دے
من وچ آیا ہننے کول کھڑے چاچے دی سنگھی نپ سٹے۔ ماں دا اصلی قاتل تاں ایہو اے۔ نہ ایہہ
جعلی دستخط کر کے زمین دپچدا نہ ماں دی ایہہ حالت ہوندی۔ پر اگلے پل اوس ٹوں جاپیا جیویں
ماں اوس ٹوں آکھ رہی ہووے۔ ”ویکھیں پُت جگ ہسائی نہ کریں۔ فیروی اپنا ٹون اے۔“

مٹی دا موہ

سیانے اکثر کہیا کردے ہن 'باہر نالوں گھر دی ادھی چنگی، پر نوجوان پیرھی کدے وی ایس گل نوں اہمیت نہیں دیندی۔ صدیاں توں پردیسیں جا کے کھٹن کمان دی لالسا انسان تے حاوی ہو رہی ہے۔ چڑھدی عمرے محنت مُشقت کر کے جدوں لوک ہنھ جاندے ہن تاں اودوں اوہناں نوں مٹی دا موہ ستاون لگ جاندا ہے۔ پھیر بڑرگاں دی گل کہ 'گھر دی ادھی چنگی' بار بار چیتے آون لگ جاندی ہے۔ ایہی گل ایس اپنے بچے نوں سمجھاون دی بڑی کوشش کیتی پر اوس تے وی باہر جان دا بُھوت سوارسی تے اوہ کینیڈا جا ویا۔ سو ایس وی من نوں سمجھا لیا۔

گجھ ورھیاں بعد ایس اوس نوں ملن گئے۔ اوہ تے اوس دا پر یوار بڑے خوش سن۔ پتی وی نوکری کردی سی۔ اوہ آپ وی بڑی چنگی جوہ تے سی۔ سو ساہنوں پوری طرحاں تسلی ہو گئی کہ اوہ خوش ہن۔ 'مستیا گا، اونٹاریو پروونس دا اک وڈا شہر ہے۔ ٹرونٹو دا ہوائی اڈا 'پیرسن ائیر سن ایرپورٹ' وی اوتھے ہے۔ اک پاسے لیک اونٹاریو ہے۔ نیاگرا فالز اک گھنٹے دی ڈرائیو ہے۔ وڈیاں وڈیاں تے اُچیاں عمارتاں ہن۔ راتاں نوں رنگ برنگیاں لائٹاں نال جگمگ کردا شہر دیوالی دی یاد دواندا ہے۔ اوتھے پہنچ کے من بہت خوش ہو یا۔ دن ویلے بچے کم تے چلے جاندے سن تے ایس سیر دے شوقین شام ویلے سیر کرن چلے جاندے تے گھم پھر کے واپس آ جاندے۔

اک دن اک موڑ تے آ کے ساڈا جی کیتا کہ اس پاسے چھوٹی جیہی مارکیٹ ہے، گھم کے تاں ویکھیے کہ اتھے کیمڑیاں کیمڑیاں دکاناں ہن۔ اک پاسے ساڈی نظر اک آئسکریم پارلر تے جا لگی تاں میرے پتی کہن لگے۔

”آئسکریم کھانی ہے؟ چلیے؟“

بھلا ایہو جیہی پیش کش ٹھکراون ٹوں کیس دا دل کردا ہے۔ چھوٹی جیہی شاپ وچ اک پاسے وڈا سارا فرج۔ کچھ بیکری تے آئسکریم۔ چار پنچ چھوٹے ٹیبل تے آسے پاسے گریاں۔ وڈے وڈے فریزر ٹائپ فرج کاؤنٹر دی شپ وچ سن۔ اسیں جھکدے جھکدے دکان وچ وڑ گئے۔ کاؤنٹر تے کھڑی سیلز گرل ول تکیا۔ اوہ مُسکرا پئی۔ سوہنی تاں اوہ رج کے سی۔ خوبصورتی دا مجسمہ۔ تے مُسکراوندی ہوئی ہور وی دل کش لگ رہی سی۔ اوس دے نیڑے جا کے میرے پتی نے اشارے نال کہا۔

”آئسکریم“

”کیہڑی؟“

”ون سٹرابیری، ون و نیلا“

تے اوس گڑی نے کون وچ آئسکریم بھر کے ساہنوں پھرا دتی تے نالے دو ٹشو پیرو دی دے دتے۔ اسیں ٹیبل تے بیٹھ گئے۔ ساڈا دھیان آئسکریم ول گھٹ تے اوس گڑی ول زیادہ سی۔ چوراکھ نال اسیں وچ وچ اوس ٹوں دیکھ لیندے ساں۔ واپسی تے اسیں اوسے دیاں ہی گلاں کردے آئے۔

”گوریاں واقعے ہی گوریاں ہوندیاں نیں۔ بڑیاں ہی سوہنیاں“۔ میں کہیا کڈی بھر جوان ہے لم جھولی۔ تے خوش طبیعت وی۔ کنا سائلنگ فیس ہے۔“

”ایہہ سیلز گرل ہے۔ سائلنگ ایہناں دے کتے وچ شامل ہے۔“ میرے پتی نے جواب

دیتا۔

پر مینوں ایہہ گل ہضم نہیں ہوئی۔ رات اوس گڑی بارے ہی سوچدی رہی۔ دو دیتاں دناں بعد میں پھیر اپنے پتی ٹوں کہا۔

”ہن آئسکریم کدوں کھواؤ گے؟“

میرے اندر اوس گڑی ٹوں دیکھن دی چاہت سی۔

”اج ہی چلے چلدے ہاں۔“

میرے پتی نے حامی بھری تے اسیں گھروں تھر پئے۔ دکان وچ وڑدیاں سار اوس گڑی ول دیکھیا۔ اوس نے مُسکرا کے ساڈا سواگت کیتا۔ کاؤنٹر تے جا کے اسیں اوس ٹوں اپنی ضرورت دس کے پیسے پھرائے تے آئسکریم والے ڈبیاں ٹوں دیکھن لگے تاں گڑی نے مُسکرا کے چکھیا۔

”سردار جی کیہڑی لئو گے؟“

”ہیں!“

کہہ کے میرے پتی نے حیرانی نال اوس دے مُونہہ ول ویکھیا تاں الوکک جیہی تھی
نے ساڈا من دھرکا دتا۔

”تسیں پنجابی ہو؟ اسیں تاں تہانوں کینیڈین ہی سمجھدے رہے۔“ میرے پتی نے
پچھیا۔

”جی ہاں میں خان ہاں۔ میرے دادا دادی پچھے پنجاب دے رہن والے سن۔ کپور تھلے
لاگے اک پنڈ سی۔ ساڈی دادی ساٹوں بڑیاں گلاں سُنایا کردی سی، آپسی میل ملاپ دیاں۔
سارے لوک رل کے عید، دیوالی، لوہڑی، ہولی دے تیو ہار منایا کردے سی۔ پناں کسے بھید بھاو
دے اک دوجے دے دُکھ سُنکھ وچ شریک ہوندے سن۔ پر افسوس، اسیں چاہوندے ہوئے وی
اپنے دادا دادی دے پنڈ نہیں دیکھ سکے۔“

”ہن حالات ٹھیک ہو رہے ہن۔ لوک ایدھر اودھر آ جاسکدے ہن۔“ میرے پتی نے
اوس ٹوں دلاسه دیندے ہوئے کہا۔

”کتھے سردار جی۔ ایہہ سیاستدان حالات ٹوں کتھے ٹھیک ہون دیندے ہن۔ آپ ایہہ
بھ اک چیز ہن۔ معصوم جنتا ٹوں کی دا بکرا بناندے ہن۔ ایہہ سوچدے ہن کہ اسیں دیش ونڈ
کے لوکاں دے دلاں ٹوں وی ونڈ دتا ہے۔ بھلا کوئی محبت ٹوں ونڈ سکیا ہے؟“
اسیں اوس گڑی دے دُھراندر لا دُکھ سمجھن دا تین کرن لگے۔

اوس دن شام دے سے دُکان حالے کھلی ہی سی تے پہلے گاہک اسیں ہی ساں۔ رش
تاں جیوں جیوں شام ہوندی جاندی ہے، تیوں تیوں ودھدا ہے۔ ساٹوں اوس نال ہور گلاں کرن
دا بھس پیدا ہو چکیا سی۔ اوس ٹوں وی اسیں مساں ہی گلاں کرن لئی لیتھے ساں۔ ساہنوں دیکھ کے
اوہ کھڑ گئی تے پناں کہے ہی دو دو سکوپ آسکریم گلاسی وچ پا کے لے آئی۔ اسیں کھڑے کھڑے
ہی گلیں لگ گئے۔ میں اوس ٹوں پچھیا۔

”میڈم خان تسیں کدوں توں اتھے ہو؟“

”تقریباً دو سال ہو چلے ہن۔“ اوس اتر دتا۔

”تہاڈے ہسپینڈ؟“

”ایہہ امریکہ وِچ کمپیوٹر انجینئر ہن۔ ورلڈ ٹریڈ سینٹر وِچ اوہناں دا آفس ہے تے اوہ ہر ویک اینڈ تے آ جاندے ہن۔“ اوس کیہا۔

”ایس طرحاں تاں خہاڈی فیملی لائف ڈسٹرب ہی ہے۔“

”بس اک سال ہور۔ پھر مینوں سیٹیزن شپ مل جاوے گی تے پھیر میں امریکہ شفٹ ہو جاواں گی۔“

”اکلیاں رہنا اوکھا ہی ہے۔“

”اوکھا تاں میڈم ہے ہی۔ میرے دو بچے ہن۔ لڑکا سکول گونگ ہے، پری نرسری وِچ ہے۔ لڑکی ٹوں بے بی سٹرکول چھڈ دی ہاں۔ سکول توں بعد لڑکا وی بے بی سٹرکول ہی ہوندا ہے۔ میری جوہ وی کوئی بیہتی چنگی نہیں پر میرے ہسپینڈ دی جوہ بیہت اچھی ہے۔ بس گزارا ہوئی جاندا ہے۔ کئی وار میں اپنے ہسپینڈ ٹوں کہندی ہاں کہ آپاں اپنے وطن وِچ سوکھے سی۔ میں لاہور یونیورسٹی وِچ لیکچرار لگی ہوئی سی۔ آرام دی جوہ سی۔ اتھے تاں اٹھ گھنٹے کھڑیاں دیاں لتاں ہی آکڑ جاندیاں ہن۔ پر اوہ مندے نہیں۔ سچ پچھو تاں میرا من کئی وار اُداس ہو جاندا ہے۔“

”میڈم، جتھے روزگار ہووے، دل تاں لاونا ہی پیندا ہے۔ ہولی ہولی آپے ہی مٹی نال موہ ہو جاندا ہے۔“ میرے پتی نے دلا سہ دتا۔

”تسیں کتھے کم کردے ہو؟“ اوس نے پچھیا۔

”اسیں کتے کم نہیں کردے۔ اسیں تاں اپنے بچیاں کول، اوہناں ٹوں ملن آئے ہاں۔“

”کنی دیر ہو گئی؟“

”پچھلے مہینے۔“

”پکے آئے ہو؟“

”نہیں، وِزٹنگ ویزے تے۔“

”پکے کیوں نہیں؟“

”اپنا دلش اپنا ہی ہوندا ہے، جتھے پیدا ہوئے، عُمر بتائی ہووے، اوہنوں چھڈن ٹوں جی نہیں کردا۔“

”کنی دیر رہو گے؟“

”چھے مہینے دا ویزا ہے۔ تن مہینے دا واپسی ٹکٹ ہے۔“

”چنگا، جیس دن جانا ہو یا اک دن پہلاں مل کے جانا۔ اوس دن آسکریم دی ٹریٹ میرے ولوں ہووے گی۔“

”اوہ، تھینکس۔“ کہہ کے میں اوہدے دوویں ہتھ گھٹ کے پھڑ لئی۔

تے پھیرا میں کدے کدے ملن دے بہانے آسکریم کھان چلے جاندے۔

نوویں مہینے دی گیارہاں ترخ والے دن دی گھٹنا نے سارے سنسارٹوں دہلا کے رکھ دتا۔ اوس دن جہادیاں نے ورلڈ ٹریڈ سینٹر تے حملہ کر دتا۔ تن ہزار دے قریب انسان مارے گئے۔ خبر سُن کے ساڈے تاں رونگٹے کھڑے ہو گئے کہ خان دے گھر والا وی اوتھے ہی کم کردا سی۔ امریکہ دی دھرتی تے ہوئی مند بھاگی گھٹنا نے کینیڈا دی دھرتی وی ہلا کے رکھ دتی۔ میں اپنے پتی ٹوں کہیا کہ چلو اوس گڑی بارے پتا کریئے۔ پر ساڈا بیٹا کہن لگا۔

”مئی، باہر نہ نکلو پلیز۔ پتا نہیں ایہہ دھماکے کتھے کتھے ہوئے نیں۔ سبھ مارکیٹاں بند ہن۔ فلائیاں وی کینسل ہو گیاں نیں۔ سارے پاسے دہشت دا ماحول ہے۔ تسیں کجھ دن سیر وی بند کر دیوؤ۔“ اسیں اوس دی صلاح من لئی۔

بڑے دناں بعد جد ماحول شانت ہو یا تاں اک دن اسیں باہر نکلے تے دکان ول ٹوں مونہہ کر لیا کہ اوس لڑکی دا پتا کریئے۔ اوتھے پہنچے تاں ویکھیا کہ اوہ سچ سچ ہی مارجھائی لگر بنی کھڑی سی۔ سائوں ویکھدیاں ہی اوہ پھٹ کے رون لگ پئی۔ میں کاؤنٹر دے اندر لے پاسے جا کے اوس ٹوں اپنے موڈھے نال لا کے دلا سہ دین لگی۔ پر میتھوں اپنا رون وی تھمیا نہیں سی جا رہیا۔ میرے پتی کہن لگے۔

”میڈم، ہو سکدا ہے کہ اوہ اوس دن آفس گئے ہی نہ ہون۔“

”نہیں انکل، سبھ کنفرم ہو گئے۔ میں برباد ہو گئی۔ کیہ کراں گی میں؟ اپنی گوکمائی نال میں اپنے بچے کیوں پالاں گی؟“ اوہ ولک رہی سی۔ میرے پتی دیاں اکھاں وچ وی ہنچھوسن۔

”انکل، میرا ہن اتھے رہن ٹوں جی نہیں کردا، جیس دن میرے کول واپسی جوگے پیسے اکٹھے ہو گئے، میں وطن چلی جاواں گی۔ مُڑ کے اپنی لیکچرار والی جوب کراں گی۔ ویسے وی میں لونگ لیو لے کے آئی سی۔ اوتھے میرے اپنے لوک مدد کرن والے ہون گے۔ اتھے پردیس وچ میرا کون ہے؟“

اسیں اوس دے فیصلے دی حامی بھر دتی۔ میرے پتی نے اوس ٹوں ہور دلا سہ دیندے ہوئے کہیا۔

”بیٹا، کنا ڈکھ ہوندا ہے۔ ایہہ انسانیت توں کنا گریا مند کرم ہے۔ کدیاں جاناں گنیاں۔ کئے گھر اُجڑے۔ کیہ ایہناں ٹوں ایشور بخشے گا؟“

”نہیں انکل، ایہہ جہاد نہیں، جہاد داتے بہانہ اے۔ خُدا ایہناں ٹوں کدے وی نہیں بخشے گا۔“

”ساڈا من بہت ڈر گیا“۔ میں اوس ٹوں بُلک وِچ لے کے کہیا ”اسیں وی ہُن واپس جلدی چلے جانا ہے۔ ساہنے ہیونوڈ ڈرائیو دی پلڈنگ وِچ 503 نمبر دے اپارٹمنٹ وِچ ساڈا لڑکا تے نونہہ رہندے ہن۔ کدے وی ضرورت پوے تاں اوہناں ٹوں مل لینا۔ اسیں وی اوہناں ٹوں کہہ کے جاواں گے۔“

اوس نے وی ہاں وِچ سر پلا کے سہمتی جتائی۔ میرے پتی نے اوس دے سر تے ہتھ رکھیا تے کہیا۔ ”بیٹا، بی بریو“۔ ایس توں اگے اوہ گجھ بول نہ سکے تے اسیں بھرے ہوئے من نال اوتھوں ٹر پئے۔

اج وی جدوں اوہ پٹھان پجی، ذمہ واریاں ٹوں نہاوندی ہوئی، ذہن وِچ اُبھردی ہے تاں من گہری اُداسی نال بھر جاندا ہے۔ سوچدے ہاں کہ جیس وطن دی مٹی دے موہ ٹوں اوہ اکثر یاد کریا کردی سی، اوتھے آ کے اوہ ضرور ہی سکون دے پل محسوس کردی ہووے گی۔ خُدا خیر کرے۔

بولیاں

- 1- تیرا چرخہ شیشیاں والا
کتدی دا مونہہ تکتدا
- 2- تند پاوندی دا چوڑا چھنکے
چاہواں والے مورنچدے
- 3- دوواں تکیا گلی وچ دُوروں
نیناں دیاں پین جھیاں
- 4- اک تیرا رُوپ لشکے
اُتوں ساون دا مہینہ آیا
- 5- تیرے نیناں دے گلابی ڈورے
تھیاں دی حد مک گئی
- 6- تیرے نک دا لونگ رنگیلا
دُھپ وچ رنگ وٹدا
- 7- تیرے ساہواں دی مہک اُدھاری
سدھراں دے مہل منکدے

- 8- زلفاں دی لٹ تک کے
مچے امبراں تے بدلی کالی
- 9- کبھڑا خواہاں وچ نظریں آوے
بکھیاں تے ہاسہ کھنڈیا
- 10- تیری گانی دے گاوندے منکے
جاندے جاندے راہی بھلدے
- 11- تیرے پیراں وچ پازیاں تک کے
راگیاں ٹوں سُر لہدے

غزل

چَٹے مَہل کُنیراں لے کے
آیا سَنگ سویراں لے کے

دِن دینویں چن چڑھیا ویڑھے
ہاسے نِشیاں ڈھیراں لے کے

نچے پڑھاں میں مَنکھ مُصلے
ناں دی تسبیح پھیراں لے کے

روشنیاں لئی اکھ دریاؤں
جگمگ موتی کیراں لے کے

چُن چُن مَہل وفا دے باگوں
راہواں وچ کھلیراں لے کے

پیار دی سبج سجاون دی خاطر
کلیاں مَہل ائیراں لے کے

کرنیاں کیہ، جے سوچ نہ لٹکے
لشکیاں چار پھیرے لے کے

کاشر پیار دا لفظ نہ اُگرے
خالی زبراں زیراں لے کے

☆☆☆☆☆

غزلاں

اوہناں اگے بھرے پیالے پئے ہوئے نہیں
ساہنوں اپنی جان دے لالے پئے ہوئے نہیں

شعراں دی مُندری وچ لایئے نگ وانگوں
جیہڑے دُکھڑے آل دوالے پئے ہوئے نہیں

گجھ شعراں دی ہانڈی وچ تلخی دا تڑکا
گجھ حالات دے گرم مصالحو پائے ہوئے نہیں

انیائے دے پتھراں رستے ڈکے نہیں
صدیاں بعد وی اوتھے حالے پئے ہوئے نہیں

نکیاں ہوندیاں تُوں جو مینوں خط لکھے
میرے کول اوہ اچے سنبھالے پئے ہوئے نہیں

رج بیٹھے نہ دل دی گل کوئی کیتی
اوہ جاون لئی ایویں کاہلے پئے ہوئے نہیں

غربت والی دُھوڑ وچ رستا دِسدا نہیں
اکھیں بے سمتی دے جالے پئے ہوئے نہیں

تہمت لاون توں پہلاں ایہہ وی سوچ لوو
قدسی کول وی بڑے حوالے پئے ہوئے نہیں

چانن دا کوئی بھریا تھاں اُلٹ دے سائیں
بدل ہنیرے والے نہیں پئے ہٹ دے سائیں

آلھدیاں دی رونق جیہناں کھوہ لئی ساری
اوہناں ظالم بازاں دے پر کٹ دے سائیں

کوچھ ایہناں دے ساری دنیا دیکھے جیکر
اُکھلی پا کے کوئی ایہناں نوں چھٹ دے سائیں

علم خزانے دے وچ وادھا کردا جائیں
دولت بھاویں بُہتی دے یا گھٹ دے سائیں

دین فروشاں لئی سامی سمجھ لیا اے
ساڈے وتے آوندے ڈھوڑاں پٹ دے سائیں

اساں تے قلم قبیلے رل کے گھاٹے کھاہدے
لوک تے ایدھر ڈھیر منافعے کھٹ دے سائیں

ڈڈی میرا پردیسی گھر آوندا پیا اے
ایہہ خوش خبری جھب دے سائیں جھٹ دے سائیں

جیہڑے گھر دے گھڑے تریڑے جاندے نہیں
پیاسے پنچھی کد اوس ویرھے جاندے نہیں

رانجھن دے کس کار تپیا عمراں دی
ہیر ویاہون دے لئی کھیڑے جاندے نہیں

ساہنوں ملے نہ سدا اوہدی محفل دا
اس محفل وچ خورے کھیڑے جاندے نہیں

نیویں نیویں کرداراں لئی دُنیا وچ
اُچے اُچے ساک سہیڑے جاندے نہیں

لیڈر لمیاں کاراں دے وچ نس جاندے
مقتل وئے لوک مریڑے جاندے نہیں

ساکاداری رہ گئی قدسی دولت دی
نونہاں دے نالوں ماس نکھیڑے جاندے نہیں

کنڈیاں ٹوں گلاب کیہ لکھنا
پانیاں ٹوں شراب کیہ لکھنا

دین والا جے بے حساب دیوے
خرچ دا مُرد حساب کیہ لکھنا

جت گیا روند مار کے جیہڑا
اوس ٹوں کامیاب کیہ لکھنا

جو نہ بدلے غریب دی قسمت
اوس ٹوں انقلاب کیہ لکھنا

جیہڑا عزت غریب دی نہ کرے
اوهنوں عزت مآب کیہ لکھنا

کالے ٹوں نہ جیہڑی ہتھ پاوے
اُس غزل دا جواب کیہ لکھنا

جیہڑی تڑپا نہ دیوے قدسی ٹوں
ایس طرحاں دی کتاب کیہ لکھنا

☆☆☆☆☆

غزل

بارش وچ بارش سی سُننی اوس دن دی بارش توں بعد
ہنجوآں دی لرزش سی اپنی اوس دن دی بارش توں بعد

ہُن اوہ مُٹا تک تک مینوں ہسدا اے
کتھے اوہنے گل کوئی سُننی اوس دن دی بارش توں بعد

بچپن توں حالی تیکر چنگیاں لکیاں نیں
پر ہُن اکو پیڑی ٹھلنی اوس دن دی بارش توں بعد

جیس کاغذ تے کشٹ بڑے نال لکھیا سی
سُر سُر سی اوہدی بھجنی اوس دن دی بارش توں بعد

درد ہجر دا رُکھ ہویا سی ہرا بھرا
اوہنے ہُن کیہ سُننی کہنی اوس دن دی بارش توں بعد

اکھراں دی سوغات نوں لے کے آئی سی
سوچ دی بندی کئی بھجنی اوس دن دی بارش توں بعد!

سی حرفیاں

آ۔ آساں دے دیوے بال کے تھاں تھاں چان پائیے
 میٹی پگیئے کڈھ پا کے کوئی کھیڈن رنگ جمائیے
 اج تیری کل میری واری متھ متھ کے بھکتائیے
 روڈواں کولوں شاہد نسیئے کدے نہ میت بنائیے

بھ۔ بھنن سو وار تروڑن ٹدھ توں مول نہ پھرساں
 نہ مینوں چاہ مال متاعیں مار مکایاں حرصاں
 نہ کھوہندے تے وٹ وٹ دیندا دُر دُر کیتیاں کرساں
 پکیاں خبراں اوڑک شاہد بھورا بھورا چرساں

ت۔ تھڑی کیہ ٹلن چنساں جد مارن سو ڈنڈی
 اٹلے دن ملوں ملدے مند گھنا اس منڈی
 شملیاں والے ننگ پتنگے ککلیاں مارے رنڈی
 شاہد دے سبھ پردے لتھے کوئی بھنڈی جیہی بھنڈی

تھ۔ تھر تھر جو کسبی دھرتی پے گنیاں سے تریڑاں
 آکھے ظلموں تے بیچ جان پردیاں پٹھ نگھیراں
 بھوریاں اندر واڑ لکا کے تاک بُو ہے چا بھیراں
 اوڑک انجے دھرت مُکاسی شاہد رکھلریاں چھیڑاں

چھ۔ چھجاں وِج چھاننی بولے چھجاں نیں چُپ وٹی
بھٹ چُپتے چھج جیہناں گل سچ توں گوڑ نہ چھٹی
مت موئی ول چھن بھلیا کیہ رنگ لائے چٹی
مفت پھراون شاہد پھڑ پھڑ مل نہ پاون اتی

کافی

سکھی کہنوں آکھ سناواں پیار میرا مجبور
دلبر پار میں ترن نہ جاناں بھنڈا پیر تندور
میں ترفاں اس پار نمائی پار گئے لنگھ پور
اوگنہاری چت ول جاواں دُوروں ای دُر دُر دُور
کونت پناں کیہ ہون کلیاں گونج کٹی مہجور
لگ چھپ لے سو پردیاں شاہد ہوسن میل ضرور

حیاتی دی اخیرلی رات

کیوں مکدی نہیں ایہہ رات
 جیہڑی اندر لہہ گی پچھلے پھریں
 اوہ اکھ کیوں بھلدی نہیں
 جیہڑی بند اکھیں تکدی رہی
 کیوں بھلدے نہیں اوہ ساہ
 جیہڑے حیاتی دا تھیکو اوں جھلدے
 رُک رُک ٹردے رہے
 کیوں گوڑ ہوئے اوہ سُفنے
 جیہڑے وانگ سچ نظریں پئے
 اوہ پیڑاں کیوں سانجھ رکھیاں
 جیہڑیاں نال لہو دے رلیاں
 رات دی کالک نال پیڑاں دی مکت ہوئی
 ساہ تھمے، ویلے دی ونڈ ہوئی
 سرگھی دا چانن، سکھ سجیا
 چکڑ چکڑ لیزے ڈھل چٹے ہوئے
 چٹیاں رل دن دا چانن، سُلکھنی تھئی

قبراں دی مٹی

ساڈی پیار تریہہ دا کیہ اے؟
 جیوں قبراں دی مٹی
 جمدیاں نال بڈھپے کھیڈے
 بن کے ہانی ہانی
 جو بن رت کتے نہ آئی
 لنگھے کالے پانی
 ساڈے سر تے نہیں نہ کالے
 پہلے دن توں بگے
 ہور کسے دی پڑ وی ساہنوں
 اپنی ورگی لگے
 ساہ دے مرگ نوں مرگ چواتی
 گڑھتی دے وچ لھی
 ساڈا سارا جیوں کیہ اے؟
 ایویں رب ستمی
 بے دوشے بے کرے یارو
 لوتھ کسے جیوں سٹی
 ساڈی پیار تریہہ دا کیہ اے؟
 جیوں قبراں دی مٹی

پانی دا سرناواں

ساڈے سُفنے پُکھن ساتھوں

پانی دا سرناواں

جیہڑا موسم انگ ہنڈایا

اوہو ای گوڑا لگا

اپنے لہو دے مان وچ موئے

اوہ وی بھسی بگا

چند کھڈایا ساہنوں

ساڈے پنڈے پیراں جنیاں

ساہ دی تانی تندیاں رہنا

بجھن تیکر تنیاں

دوویں پیر گواچ گئے تے

منزل ڈاہ نہ دتی

روز سخر نوں چھو ہندی لگے

اک عمر دی کھتی

ایہہ اساڈا بُت پیا اے

اوہ ساڈا پرچھاواں

ویلے نے کیہ پایا ہویا

ساڈے گلے گلاواں

بھجدا جیون نوڑ لیا اے

وچ اڈیک دے ماواں

ساڈے سُفنے پُکھن ساتھوں

پانی دا سرناواں

قطعہ

بندہ عقلاں فکراں پاروں چیکدا
 لکھیا پڑھیا گھیرا پیا ودھیک دا
 پریم کہانی پاگل پن اَلکیدا
 میں وچ مینوں سچل یار اڈیکدا

☆☆☆☆☆

جیون کیمڑے کار

نہ کوئی سیک، نہ ٹھنڈیاں ہاواں
 فُریاں جاوَن رُکیاں ساہواں
 اکھیں جمیاں دِشاں دِشاواں
 اندھ عُبّار وچ لگیاں راہواں
 راہیں بیٹھے چور
 بن کے ہور دے ہور
 نہ کوئی یاد، نہ چیتا نُھلے
 رتے نینوں، رت نہ ڈُلھے
 سینے سُنج دے جھکڑ نُھلے
 میں تے میں دا بھیت نہ گھلے
 لنگھ دی گگھمن شام سویہ
 جدڑی گگھمن گھیر

دلدارى	نہ	دلبر،	کوئی	نہ
سارى	دُنیا	مکے	مر	مر
مارى	اسرتى	سار	سرتاں	سرتاں
پسارى	پاؤں	مشی	مٹیو	مٹیو
مار	مارو		ہوندى	ہوندى
کار	کیہڑے		چیون	چیون
کار	کیہڑے		چیون	چیون

☆☆☆☆☆

غزل

پیراں مَلّیاں ساریاں راہواں
جاواں تے ہُن کدھر جاواں

ایدھر جاواں، اودھر جاواں
اودھی کدھرے سو نہ پاواں

عُمر اں لنگھیاں ڈکھ دریا وچ
ہور میں کدیاں ڈبکیاں کھاواں

ڈونگھے پینڈے کد مکنے نیں
ڈگدا ڈھیہندا خُردا جاواں

جیہڑا مینڈا درد پچھانے
اوہنوں کتھوں لہھ کے لیاواں

جیہڑا لوں لوں وچ وسدا اے
اوہنوں ہُن میں کسراں بھلاواں

میںوں پنچاں وی نہیں آوندا
رٹھڑا یار میں کیویں مناواں

خورے ہُن ایہہ کیہڑی رُت اے
ٹھنڈیاں دُھپاں، تتیاں چھاواں

میرے نالوں بال سیانے
میں اوہناں ٹوں کیہ سمجھاواں

بھٹکی پھرناں میں تاں آپے
اوہناں ٹوں کیہ راہے پاواں

چیتے تے وی وس نہیں رُوجی
نہیں تاں میں سبھ گُجھ نُہل جاواں

غزل

نویں زخم وکھاواں جی کردا اے
کوئی غزل سناواں جی کردا اے

اوہنوں اپنے ڈکھڑے دس لئی
زنجیر ہلاواں جی کردا اے

جے حُسن اجازت دے دیوے
میں سیس کٹاواں جی کردا اے

ہر ظلم تے جبر دے ساہویں میں
اک کندھ بن جاواں جی کردا اے

اِس عشق نگر دے وچ صفدر
چند مار مُکاواں جی کردا اے

☆☆☆☆☆

پتر

اڈدا اڈدا آ گیا انار دا پتر
 اج وی نہ کوئی آیا میرے یار دا پتر

روز دیوے بالدا اتے مھوک دیندا ہاں
 روز میں لکھدا تے رہندا پاڑدا پتر

ایہدے نالوں تھوڑا وی کہتے پیار کرلیندوں!
 جتا لکھیا پیار دے اظہار دا پتر

بلدا دل اک ٹھنڈا ہوکا بھرکے رہ گیا
 ملیا پت جھڑ وانگراں بہار دا پتر

تیرا اک وی آیا نہ افسوس ایہو ہے
 ہے آیا مینوں ہور تاں ہزار دا پتر

جیت تُوں سی زندگی توں پیار دی اُمید
 لکھ بیٹھا پر موت تُوں اوہ پیار دا پتر

پاکستان یاترا

اپریل 2006ء وچ میرے ماپے میں تے میرا نکا بھرا پاکستان گئے ساں۔ اسیں اوتھے
دہ گو دیہاڑے رہے۔ گئے اسیں سکھ یاتریاں دے جتھے نال پاکستان دے تریخی گرواریاں دی
یاتراتے وساکی ویلے ساں پر اسیں گرواریاں دے کول منے آلیاں تھاواں تے اوہ شہرتے قصبے
وی ڈٹھے جتھوں اسیں لنگھے ساں۔ نالے ون پونیاں بندیاں نال گل بات وی کیتی۔

ساہنوں ویزے دا پک تے جان دی تریخ (10 اپریل) توں صرف اک دیہاڑے
پہلاں ہویا۔ اسیں او سے دن نماشیں، امبرسر لئی نکل پئے، جتھوں اسیں پاکستان جان والی ریل
گڈی چڑھنا ہا۔ ویزہ لگا سی پندرہاں دناں دا تے اسیں حسن ابدال (گرووارہ پنچہ صاحب) نکانہ
صاحب، منڈی پو ہڑکانا (گرووارہ سچا سودا) لہور (گرووارہ ڈیرہ صاحب) تے کرتار پور جانے
دی اجازت ملی سی۔ پر اسیں ایمن آباد دے ہاردیاں تھائیں وی گئے جتھے کئیں تریخی گرووارہ ہن
تے اسیں کرتار پور جان واسطے اوتھوں لنگھنا وی ہا۔

پاکستان اسیں جیہڑیاں وی تھائیں ڈٹھیاں جاں جتھوں اسیں لنگھے اوہ ساریاں صوبہ
پنجاب وچ ای نیں۔ پاکستان ریلوے نے سکھ یاتری پیشل ناں دی اچھی گڈی چلائی سی، جیہڑی
ساہنوں امبرسروں حسن ابدال، اگوں نکانا صاحب (جیہڑا ہن وکھرا ضلع بن گیا اے) تے لہور تے
اخیر پشانہہ امبرسر لے آئی۔ اسیں سچا سودا تے کرتار پور لوکل بساں وچ پلس دی راکھی وچ
گئے۔

حقی گل اے بی صوبائی حکومت نے یاتریاں دی راکھی لئی جو ہو سکدا سی اوہ کیتا۔ جتھا

جتھے وی گیا، اوتھے چوکی پلس ہوندی۔ پنجاب پلس دے خاص دستے ریل گڈی وچ وی ساڈی
 راہی کردے سن۔ میں بارڈر پار دی پنجاب پلس دے ہتھیار ویکھ کے بہوں ڈھڈھ ہويا۔ کھیاں
 کول ایم پی 5 پستول، (مڑ جان والے بٹاں آلے وی ہن) تے ایس توں وکھ دوجیاں کول عام
 9 ایم سی سیسی آٹو میٹک بند وقتاں ہان۔ ریوالور تے گھوڑا چاڑھن آلیاں پرانیاں بد وقتاں وچ
 وچ دس پیندیاں سن۔ اک لوے سپاہی، جیہڑا میرا بلی بن گیا سی، ڈیوٹی توں ویلھے ہو کے، مینوں
 دیا جے پاکستانی فوج کولوں ہننے ای لہھی G-3 رائفل نال سدھا نشانہ ماریے تاں جہاز وی ڈھایا
 جاسکدا اے۔

ستھریاں نکلیاں پک اپ گڈیاں نال ایہہ ٹویوٹا لینڈ کروڑراں وی سن، جیہڑیاں
 ساریاں اوہناں امریکی قنوناں توں پہلوں لکھیاں گئیاں سن، جیہناں ایہو جیہیاں نکلیاں گڈیاں نوں
 سڑکاں توں پٹھاں ٹرنے دی اجازت نہ دے کے ایہناں ٹوں سڑکاں پنا چلن جوگا چھڈیا ای نہیں
 سی۔

بارڈر پار پلسیاں دی صحت وی اپنے ہندوستانی پٹی بھراواں نالوں چنگی لگدی سی کیوں
 جو ودھے ہوئے ڈھڈاں دی گنتری گھٹ سی۔ ایہدی وڈی وجہ ہندوستانی پلس دی گلڈ دارو دی
 عادت ای ہونی اے۔ تے فیر مقامی لوکاں نال اوہناں دا ورتارا وی بارڈر توں اُری پنجاب پلس
 نالوں گھٹ کھروا سی۔ لوک ایہناں نال اینج گھلیاں مشکریاں کردے سن، جیہدی ہمت ہندوستانی
 پنجاب وچ کوئی نہیں کرسکدا۔ ایہدی وجہ کیہ ہو سکدی سی؟ خورے چنگی صحت اوہناں دا مزاج وی
 چنگا رکھدی اے۔ میں کوئی پکی گل نہیں کرسکدا۔

پاکستان دیاں گڈیاں دی گل رہی پاسے، ایہہ ساریاں باہر دیاں بنیاں ہونیاں نہیں
 کیوں جو اتھے گڈیاں دا کوئی مقامی برانڈ نہیں۔ پک گل ہور بڑی دلچسپ سی۔ نکلیاں گڈیاں وچ
 پاکستانی پنجابیاں دی پسند ماروتی 800 سی سی (جیہڑی اوتھے سوزوکی مہران دے ناں نال وکدی
 اے) تے آٹو نہیں۔ ہونڈا سینٹرو وی جتھیریاں نہیں۔ مڑ شیورلیٹ جوئے وی ہے، جیہڑی ڈائیو
 دے دیوالیہ ہون تے جنرل موٹر ٹوں وکن توں پہلوں ہندوستان وچ ڈائیو مائز دے ناں نال
 وکدی ہوندی سی۔ پتا نہیں جنرل موٹر ایہہ گڈی مڑ ہندوستان وچ ٹھلسی کہ نہ۔

ہندوستانی سوزوکی آلیاں ساریاں گڈیاں پاکستان وچ ملدیاں نہیں۔ پر اوہ ہور ناواں
 توں وکدیاں نہیں۔ کجھ گڈیاں تھوڑیاں ہور ویاں نہیں۔ مثال دے طور تے ماروتی چپسی نال ملدی

گڈی پاکستان وچ سوزوکی پوٹھوہار دے ناں نال وپچی جاندی اے، جیہدے اُتے پچھلے پہیاں دا فاصلہ ماڑوتی جیسی نالوں کافی گھٹ اے پر ایہہ زمین توں کافی اُچی اے۔ (ایہہ کوئی پکی گل کوئی نہیں) جیہدی وجہ توں چوکی سترانی لگدی اے تے سڑک توں بناں چلن لئی چوکی مناسب اے۔ تے اسٹیم پاکستان وچ سوزوکی مارگلہ دے ناں نال وکدی اے۔ کلٹس ناں نال اسٹیٹ کار یاں سٹیشن ویگن دی شکل وچ وی ملدی اے۔ مکدی گل ایہہ اے کہ سوزوکی ایدھر ہندوستان ہار بہوں وکدی اے۔

پاکستانی تے ہندوستانی کاراں دا ہکو جیہا ہونا، اتھے ای نہیں مکدا۔ ہونڈا پاکستان تے ہندوستان وچ سٹی تے اکارڈ دے ہکو ماڈل وپچدا اے۔ ٹویوٹا وی کرولا دا اوہی ماڈل وپچدا اے پر ڈیزل انجن نال لا کے۔ ماگھیاں کاراں وچوں کئی مرسدیز بیز دے ماڈل وی دے۔

میرے خیال وچ پورٹے نے لہور وچ اپنی دکان کھولن توں بعد کنیں 911 کوچے وچ چلکيا اے پر میں ایہہ سڑکاں تے چلدے نہیں ڈٹھے۔ پاکستانیاں دیاں موٹر سیکلاں مینوں کجھ باہلیاں چنگیاں نہیں لکیاں۔ پر ایہہ ایس واسطے وی ہو سکدا اے کہ مینوں نکلیاں فور سٹروک گھٹ تیل بالن آلیاں سواری دیاں موٹر سیکلاں دا کوئی ایڈا شوق نہیں۔ ہونڈا سی ڈی سیونٹی تے سی ڈی ہنڈریڈ بڑیاں پسند کیتیاں جاندیاں نیں۔ یاماہا تے سوزوکی دیاں موٹر سیکلاں وی چلدیاں نیں۔ چین دے وژن نال جاپانی وکری تے بڑا فرق پیا اے۔ کیوں جے اوہ مل وچ چینیاں نال نہیں رل سکدے۔ چینی موٹر سیکلاں چنگ جی تے پاک ہیرو ورگے ناواں نال وکدیاں نیں۔ میں جیہناں موٹر سیکل سواراں توں پچھیا، اوہناں دسیا کہ چینی کوالٹی وچ جاپان توں بہوں چکھے نیں پر مل ہتھوں وکری تے چوکھا فرق پے جاندا اے۔

مینوں وڈیاں (12bhp) موٹر سیکلاں (بھاویں ڈوجی دُنیا دے حساب وچ ایہہ وی کوئی وڈی گل نہ ہوندی) یاں اوس توں ودھ پاور بائیک کلاس دی کوئی موٹر سیکل نظر نہیں آئی۔ میرے خیال وچ فور سٹروک سواری دیاں موٹر سیکلاں توں اگے صرف سپر موٹر سیکلاں نیں جیہڑیاں پاکستان وچ صرف وڈے امیراں کول نیں۔

اک عجب شے جیہدا ذکر خاص کر کرنا چاہنداں اوہ پھٹ پھٹ سیوا ہار دے موٹر سیکل رکشے نیں، جیہناں وچ سوسی۔ سی۔ دا ٹو سٹروک موٹر سیکل دا انجن تے چیسز دا وی کجھ حصہ ورتیا جاندا اے۔ برانڈ نال جیہڑے میں ڈٹھے اوہ چنگ جی تے سوزوکی ہان۔ ایدھر لے پنجاب دے

جتے حصے میں پھرے، ہندوستان ورگے آٹو رکشے میں صرف لہور ای ویکھے، جیہناں دی گنتری موٹر سیکل رکشیاں نالوں کافی گھٹ سی۔ مینوں صرف پیابو دے بنے نظر آئے۔ سیکل رکشے بھاویں مشینی سواری وچ نہیں آوندے پر ایہہ گل ضرور کراں گا کہ میں ایہہ ایدھر لے پنجاب وچ نہیں ڈٹھے۔

ہُن گڈیاں دے سبھ توں وڈے نمونے دی گل کرنے آں، جیہناں ہندی فلم (غدر) دیکھی اے اوہنوں ٹوں سمجھ آ جاسی کہ میرا آکھن دا مطلب کیہ اے کہ پاکستانی پنجابی اپنے ٹرک بڑی محنت نال شنگھار دے نیں۔ ٹرک پُرانے زمانے دے بیڈ فورڈ تے ڈاج دی تھاں ہن۔ نسان، مٹسو ہٹی، مزدا تے ہینوں دے ہوندے نیں پر سوہنے اوتنے ای نیں۔ کجھ پرائیویٹ بساں وی اینیاں ای شنگھاریاں جاندیاں نیں۔

جیس ویلے میں ویسٹ پنجاب دیاں گلاں سنایاں تے اپنے شرما جی آکھن لگے، کاراں موٹر سیکلاں تے بدوکاں چھڈ تے کجھ گڑیاں ال دیکھ تے ہو سکے تے وواہ واسطے کوئی لہہ۔ اصل وچ کافی عرصہ پہلوں میں سہی کر لیا سی کہ گڑیاں مینوں کجھ چوکھا پسند نہیں کردیاں تے اوہدے بعد حیاتی کافی سوکھی ہو گئی اے۔

ہک گل ہور کرن والی اے۔ پاکستانی پنجابی گڑیاں شلوار قمیض پوندیاں نیں تے موڈھیاں تے سوہنے رنگ دا اُتلا لیندیاں نیں، جیہڑا اکثر سر کجھ لئی وی ورتدیاں نیں۔ میں آکھاں گا کپڑے پاون دا ایہہ طریقہ عزت والا اے۔ میرا تے ایہہ خیال اے کہ آزادی تے ترقی دا مطلب ایہہ اے جے گڑیاں جتنی ہو سکے چنگی پڑھائی کرن تے عزت آ لے پیشیاں وچ جان۔ لہندے پنجاب دیاں سوانیاں ڈاکٹر، وکیل تے اُستاد، پلس آلیاں تے ہور کیہ گجھ بن کے ایہو ای کر رہیاں نیں پر کپڑے شرماں آ لے پا کے۔

میرے خیال وچ عورتاں دا ننگ وکھاونا صرف اک پیشے وچ ضروری اے۔ سبھ توں پُرانا پیشہ تے ایہہ مقصد جنیاں ٹوں مگر لاون توں علاوہ کجھ نہیں ہو سکدا۔ لہندے پنجاب دے جتے وی شرماں آ لے کپڑے پاونے وچ سوانیاں توں گھٹ نہیں۔ چوکھے روایتی شلوار سوٹ پاوندے نیں تے چنگے لگدے نیں۔ شلوار قمیض توں علاوہ کپڑے عام طور تے سیکورٹی یاں فوج پلس دے بندے ڈیوٹی اُتے پاوندے نیں جاں مُنڈے کھنڈے جین تے شرٹ جاں ٹی شرٹ پوندے نیں۔ پر میں بغیر باہواں توں جاں جُھے نال چھڑیاں ننگ شرٹاں آ لے مُنڈے نہیں ویکھے۔ اتھے

جیہڑا لفظ ذہن وچ آوندا اے اوہ اے تہذیب، جیہڑا انگریزی ترجمہ مینوں سمجھ نہیں آ رہیا۔

پنجاب دے پنڈوسوں پھیری سے بڑے نظارے دے۔ واڈھی کان تیار کنک نال ڈلھ
ڈلھ پیندے کھیت سن (وساکی آون والی سی جیہڑی چڑھدے پنجاب وچ واڈھی دا میلہ ہوندا
اے) اوہ شاید ایہنوں کجھ ہور آکھدے ہون پر کنک دا کیہ پتا اوہ تے بارڈر دے دوہاں پاسے
اکو ویلے تیار ہو جاندی اے۔ میسی فرگوسن تے فورڈ ٹریکٹر تے جان ڈنیر واڈھی مشیناں وی دیاں۔
فیٹ ٹریکٹر اک نویں گل سی۔ اوس ویلے تک مینوں نہیں پتا کہ فیٹ ٹریکٹر وی بناوندا اے۔

روڈ سائن تے اشتہار وی ہندوستانی پنجاب آ لے ہونے نیں پر اوہ شاہ مکھی رسم الخط
وچ (جیہڑا اردو آ لے حرف ورتدا اے) لکھے ہوئے سن۔ تے مُر پنجاب دے اوہ نظارے تے
اوازاں سن، جیہناں بارے میں صرف کتاباں وچ پڑھیا سی۔ جاں وڈیاں کولوں سنیا سی۔ اک پنڈ
وچ جاتک سکولے رُکھ بیٹھاں کلاس لائی بیٹھے سن تے ٹھنڈی واء مان رہے سن جیہڑی لوکے دے
چھپڑے چوں لگھ کے ہور ٹھنڈی ہو گئی سی۔

ایہہ نظارہ تئیں چڑھدے پنجاب وچ وی دیکھ سکدے ہو پر پھٹی تے کانے دی قلم توں
بغیر، جیہڑے سارے بال ورتدے پئے سن۔ میرے ماپے مینوں دسدے سن کہ چڑھدے پنجاب
دے پینڈوسکولاں وچ کاپیاں پنسلاں اپڑن توں پہلاں اوہ وی ایہو ای کانے والیاں قلم
ورتدے ہوندے سن۔

لہندے پنجاب وچ میلے وی ہوندے نیں پر ایہناں نے میلیاں توں اوہ پُرانی شکل
وچ ای قائم رکھیا اے۔ میں اک میلہ دیکھیا تے انج لگا جیوں کسے ہور زمانے وچ آ گیا ہوواں،
بڑا ای سوہنا لگا۔ ہک ہور چیز جیہڑی لہندے دے پنڈاں وچ سگویں انج ای اے اوہ قتل تے
ویر نیں، جیہڑے دوجی دنیا لئی تے نکلیاں نکلیاں گلاں توں شروع ہوندے نیں پر پنجابی انکھ
دیکھدیاں اوہ گلاں سخت بے عزتی سمجھی جاسکدیاں سن۔ میرے خیال وچ ویر کافی گھٹے نیں پر اہجے
وی چڑھدے پنجاب نالوں بہوں چوکھے نیں۔ میرے وڈکیاں موجب جو حالت چڑھدے پنجاب
وچ 1970ء تیک تے لہندے پنجاب وچ ہن تیک ہے۔ ایہہ گل امریت صاحب ہوراں اپنے
گانے ”قبضہ“ وچ بڑی صحیح بیان کیتی اے۔

معاشی ترقی چڑھدے پنجاب دے پنڈاں نالوں بہوں گھٹ اے پر ہندوستان دے
دوہے علاقیاں وچوں بہتیاں نالوں بہوں ودھ اے۔

بالن آلی گیس پاپاں دے ذریعے لگی ہوئی اے، جیہناں تے میٹر لگے ہوئے نیں تے مہینے پچھوں بل آوندا اے۔ چار لیناں دی جی ٹی روڈ پشور تیک جاندی اے، جیہدے دوہاں پاسے لہندے پنجاب وچ ہوون والی بہترین کپاہ توں دھاگا تے کپڑے بناون دے کارخانے لگے ہوئے نیں۔ میں کجھ تیل دیاں فیکٹریاں وی دیکھیاں۔ ایدھر وسدے لوک مینوں اپنے لگدے لائیاں ہار ای لگے۔ اوہو مٹھے سجا دے ہاسے اوہو ای جھگے تے چادراں پائیاں ہونیاں، سرے تے پرنا دھریا ہويا، سگوائیں مٹھڑے تے کھڑدے جاتک میرے نال ہتھ ملاون دے شوکی جاں میرے اپنے پنڈ دے بالاں ہار شے منگدے ہوئے۔

میں جیہناں جیہناں ٹوں ملیا اوہناں لئی میں جاں تے پتر ساں، جاں بھائی تے جاں فیر چاچو۔ میں سوچیا ایہہ پردیس تے نہیں لگدا۔ جد کہ چڑھدے پنجابوں باہر ہندوستان وچ مینوں باہلا اوپرا پن محسوس ہوندا اے تے اپنا آپ پردیسی جیہا لگدا اے۔ بھاویں ہندوستان میرا مُلک ای سمجھیا جاندا اے۔

ایہہ وجہ ایڈی کوئی ڈونگھی وی نہیں۔ میراں ناں ای دیکھ لو۔ سدھو۔ تہانوں کوئی عابد حسین سدھو مل سکدا اے جاں کسے ہور مسلمان ناں والا سدھو۔ وجہ ایہہ دے کہ ایدھر لے جٹ، اودھر لے سکھ جٹاں دے لگدے لانے ای نیں۔ ساڈا پو دادا اکو ای سی۔ ساڈے کجھ وڈکے وچکار لے زمانے مسلمان ہو گئے تے دوجے سکھ ہو گئے تے باقی ہندو ای رہے۔ (جیہناں دی اولاد ہُن ہریانے رہندی اے) چھڑے جٹ ای نہیں پنجاب دیاں ہور وی ذاتاں دے لوک جیہڑے ناں نال ذات لکھدے نیں، تہانوں دوہاں پاسے مل جاندے نیں۔ میں کئی لوکاں ٹوں ملیاں جیہناں دے لگدے سدھو ہان پر میں لہندے پنجاب دے کسے سدھو نوں نہیں مل سکيا۔ (انشاء اللہ اگلی واری ملساں۔ رب ساریاں پنجابیاں ٹوں اوہ جھے وی وسدے ہوون سکھی وسدا رکھے)۔

اسیں حسن ابدال گوردوارہ پنچہ صاحب گئے۔ آکھیا جاندا اے کہ ٹھیک گوردوارے والی تھاں تے پہلے سکھ گورو، گورو نانک دیو نے اپنے پنچے نال اک بہوں وڈا پتھر ڈک دتا سی، جیہڑا ولی قندھاری ناں دے اک اللہ لوک پہاڑ اُتوں تھلے دھکیا سی۔ آہندے نیں اوس نوں ایس گل دی کوڑ سی کہ گورو ہوراں اپنے چیلیاں ٹوں پانی لئی ٹویا کھٹنے دا حکم دتا کیوں جے اوس پہاڑ اُتے آ لے اپنے تلا وچوں پانی نہیں سی دتا۔ ٹویا مارنے نال اک چشمہ نکل آیا تے ولی قندھاری دا تلا

ویلھا ہو گیا۔ ایسے واسطے اوہ ایڈا اوکھا ہویا۔

اک دیہوں میں تے میرا بھرا نماشیں بے دلی نال حسن ابدال دے وڈے بزار دیاں سوڑیاں گلیاں چج بے بے کچھے ٹرے جاندے ساں۔ نویاں سجناں واسطے دس دیواں کہ بے بے ہوراں دا سیر دا طریقہ ایہہ وے کہ ہر نویں تھاں جا کے مارکیٹیاں تے بزار پھر کے گھٹ ویلے وچ چوکھیاں شیواں خرید لیندے نیں، جیہڑی میں تے میرے بھرا ڈھونی ہوندى اے۔ تے ابے ہوراں مل بھرنا ہوندا اے۔ پر اوس شامیں اسیں اک اجیہی شے ڈٹھی جیہڑی اسیں اپنے لئی خرید سکدے ساں۔ ایہہ کالی پٹھاناں آلی کھیڑی سی (پشاوری چپل) تے اسیں ٹھوہ ٹھوہ بے بے ہوراں ٹوں ہٹی اندر جانے دا آکھیا۔ اسیں جیس ویلے اپنی اپنی جتی پسند کر لئی تے مل کرن دا اوکھا کم شروع ہویا۔ سبزی لین توں علاوہ ہور شیواں خریدن ویلے وی اسیں اگے وی بے بے ہوراں دی مل کرن دی عادت دیکھی ہوئی اے۔ بھاء مکاونا اک نویں ای شے سی۔ ہٹی آلا پیڈھی پنجابی وچ ایڈا مٹھا بولدا پیا سی کہ جھٹ گوجھوں میں وی ہٹی آلے دلوں بحث وچ رل گیا۔

ایہہ واقعہ تے لہور دا اک ہور قصہ ساڈے سفر دیاں مٹھیاں یاداں وچوں نیں۔ لہور وچ اسیں لسی دے ترے وڈے گلاس پیتے تاں ہٹی آلے نے پیسے لین توں انکار کر دتا۔ ایس توں سوادی لسی میں صرف اپنی تائی دے گھر پیندا ہوندا سی۔ اُکا انج وی نہیں پاکستان وچ رکھے بساں آلیاں توں لے کے بوتلاں جوس والیاں تک کنیاں ساتھوں ودھ پیسے وی لئے۔ پر ودھ پیسے تاں ہندوستان وچ وی لوکاں ساتھوں وٹے۔ جدوں کسے شہر جاں قصبے وچ اسیں پہلی واری گئے۔

سردار دیال سنگھ مجیٹھا اوہ بندہ سی جیس اک سو پنجھی ورھے پہلاں ”ٹریبون اخبار“ شروع کیتا سی۔ اوہدے ناں تے دیال سنگھ ریسرچ تے کلچرل فورم تے دیال سنگھ ٹرسٹ لائبریری لہور نسبت روڈ اُتے ہے۔ فورم دے سکھ یاتریاں لئی چھاپی پکی تے سوہنی گائیڈ بک میں لہور گوردوارہ ڈیرہ صاحب تے دیکھی۔ ایس گائیڈ بک وچ پاکستان دے سکھ گوردواریاں دی تفصیل تے سکھ گوردوارہ پر بندھک کمیٹی دے احوال دے نال پہلی واری پاکستان آون والیاں واسطے مڈھلی جانکاری موجود ہے۔

فورم بارے اک ہور دلچسپ گل جیہدا میں ذکر کراں گا، اوہ ایہہ وے کہ ایہدا ڈائریکٹر ڈاکٹر ظفر چیمہ اک جٹ اے۔ گائیڈ بک وچ اک ہور مسلمان جٹ دا وی ذکر ہے۔ اوہ اے چودھری شاہد اکرم بھنڈر جیہدا پاکستان دی قومی اسمبلی دا ممبر اے تے پاکستان سکھ گوردوارہ

پر بندھک کمیٹی دا رابطہ ممبر وی ہے۔ میں گائیڈ بک وچ دتے کافی گوردوارے دیکھے۔ پر میرے دل تے سبھ توں زیادہ اثر کرتار پور دے گوردوارے دی یاترا نے کیتا۔ ایہہ ہندوستان، پاکستان بارڈر دے بہوں نیڑے اے تے اتھے گورو نانک دیو جی نے اپنی عمر دے آخر اٹھارہاں سال گزارے۔

جدوں گورو جی ایس دُنیا توں وداع ہوئے تاں اوہناں دے مُریداں وچ بحث شروع ہو گئی کہ اوہناں دیاں آخری رسماں کیہ ہونیاں چاہیدیاں نیں۔ ہندو اوہناں دا بٹا ساڑنا چاہوندے سن تے مسلمان دفن کرن دے حق وچ سن۔ آکھیا جاندا اے کہ جدوں ایہہ بحث اہجے چل ای رہی سی تاں کفن پٹھوں لاش غائب ہو گئی تے اوہدی تھائیں پھٹلاں دیاں پیتیاں رہ گئیاں۔ ایہہ پیتیاں تے کفن ہندواں تے مسلماناں آپس وچ ونڈ لئے۔ ہندوواں اپنا حصہ ساڑ دتا تے مسلماناں اپنا حصہ دفن کر دتا۔ ایسے لئی کرتار پور گوردوارہ وچ کجھ ای میٹراں دی وٹھ تے گورو دی سادھی تے مزار دوویں موجود نیں۔ میرے خیال وچ ایہہ ہندو، مسلماناں تے سکھاں دے وچکار دوستی دا سبھ توں وڈا نشان اے۔

مہاراجا رنجیت سنگھ سکھاں دا آخری واڈا حاکم سی۔ اوہدے بعدوں آون والے نکیاں بادشاہیاں دے مالک سن تے انگریز دے ہتھوں وچ کھیڈے سن۔ رنجیت سنگھ اپنی چنگی وڈی بادشاہی لہور بہہ کے چلائی (لہور جیہڑا ایس ویلے چڑھدے دے پنجاب دا وڈا شہر اے) اک پکا سکھ ہوندیاں اوس سکھاں دیاں ترخ تھواواں تے گوردوارے اُسارے تے امبرسر والے ہرمندر صاحب (گولڈن ٹمپل) سنے کئی اگلے گوردواریاں نوں نویں سریوں بنوایا تے مرمت تے صفائی سٹھرائی کروائی۔

اپنی یاترا وچ میں جیہڑے گوردوارے دیکھے، اوہناں وچوں کنیں راجہ رنجیت سنگھ دے زمانے دے بنے ہوئے نیں تے اوہناں دیاں عمارتاں بہوں وڈیاں نیں۔ گوردوارہ ڈیرہ صاحب لہور قلعے دی کدھ نال رنجیت سنگھ دی سادھی کول اے۔ ایہہ اوہ تھال اے جتھے سکھاں دے پنجویں گورو، گورو ارجن دیو جی ہوراں نوں تسبھے دتے گئے، صرف ایس لئی کہ اوہ اپنا عقیدہ چھڈ دین۔ ایہہ تھال راوی دی کدھی تے ہے۔ چر ہو یا دریا اپنا راہ بدل چکيا اے۔

گوردوارے دیاں گنبداں تے سونے دی پان تے کندھاں اُتے چٹا پتھر لگا ہویا اے۔ پر مہاراجے دے مقبرے دی ٹوہر تے رعب بہتا اے۔

لہور وچ شہید گنج بھائی تارو سنگھ سمیت رنجیت سنگھ دے زمانے دے ہور وی کئی گوردوار
ہین جیہڑے اوس زمانے دی اُساری دے چنگے نمونے نیں۔

گورو نانک جی ہوراں دی جنم بھومی ننکانہ صاحب دے سارے گوردوارے بہوں سوہنے
نیں۔ اوہناں ساریاں چوں وڈا بے شک جنم استھان ہے۔ عمارت دے ساہمنے آ لے بورڈ
splendid facia بورڈ دی شان ویکھیاں ای منیا جاسکدا اے۔ میں گوردوارہ پنہ صاحب حسن
ابدال تے کرتار پور صاحب تے پتھر ویکھے جیہناں تے لکھیا ہو یا سی ”پٹیالے دے شاہی ٹبر ایہہ
عمارتاں نویں سریوں بنوائیاں جاں شنگھاریاں تے مرمت کروائیاں“۔ ایہناں عمارتاں دی اُساری
دے ڈول توں وی میں بہت متاثر ہو یا۔

ایہہ ساریاں عمارتاں 1947ء توں پہلاں دیاں بنیاں ہوئیاں نیں۔ جدوں پاکستان
ہندوستان دی ونڈ ہو گئی تاں ایہہ ساریاں عمارتاں ہندوستانی سکھاں دی پہنچ توں باہر ہو گئیاں۔
صرف سال وچ اک جاں دو واری یاتریاں دی اک مٹھی گنتری لئی خاص ویزے پاکستان سرکار
دیندی سی۔ ایہدی وجہ توں ظاہر اے ہندوستانی سکھاں نوں بہوں اوکھ ہوئی تے اوہناں دا ہر جی
ایہناں تھاواں دی یاترا لئی نت دعا کردا سی۔ پر میرے خیال وچ ایہدا اک فیدا وی ہو یا، ایہناں
تھاواں دا پاکستان وچ ہون کر کے ایہناں دی پرانی ڈول تے ویترا قائم رہی۔ ایہہ ہندوستان وچ
ہوندیاں جاں ونڈ نہ ہوندی تاں پکی گل اے ایہہ وی بارڈر دے اُرلے پاسے دے گوردواریاں
ہار سارے چٹے پتھر نال کجے ہوئے ہوندے، جیہڑے سارے اکو جیسے لگدے نیں۔ برطانوی سکھ
جیہناں ایہناں تھاواں دی کارسیوا لئی اک ایسوسی ایشن بنائی اے تے جیہڑے برطانوی پاسپورٹ
کارن سوکھے پاکستان آ جاسکدے نیں۔ مینوں بڑی آس تے تانگھ اے ہی اوہ ایہناں عمارتاں
دی تواریخی تے پرانی ڈول اپنیاں آون والیاں نسلاں لئی سانجھ کے رکھن گے۔

تھلے میں اوہ خط دے رہیاں جیہڑا میں واپس آ کے پاکستان تے ہندوستان دے کئی
مشہور اخباراں دے ایڈیٹراں نوں لکھیا۔ تے ایہہ خط اک ہندوستانی تے اک پاکستانی اخبار وچ
وی چھپیا۔

”میں پاکستان جان والے سکھ یاتریاں دے جتھے دا حصہ ساں۔ اسیں حسن ابدال (پنجہ
صاحب) ننکانہ صاحب تے لہور (ڈیرہ صاحب) ٹھہرے۔ اسیں تھوڑے چر لئی منڈی پھوٹڑ کانا
(سچا سودا)، ایمن آباد (چکی صاحب، لالو دی گھوہی)، روڑی صاحب تے کرپار پور وغیرہ وی

گئے۔ میں تہیہ سالان دا ہاں تے ایہہ پاکستان دا میرا پہلا پھیرا سی۔ میں ویزہ دین لئی پاکستان سرکار دا تے چنگے انتظام کرن اُتے صوبہ پنجاب دی سرکار دا تھورایت ہاں۔ میں سکھ یاتریاں لئی اچھی ریل گڈی چلان تے پاکستان ریلوے تے راکھی تے امداد دے چنگے انتظام لئی پنجاب پولیس دا وی شکریہ ادا کرناں۔ ایہناں دوہاں کھاتیاں دے لوکاں ساہنوں کھڑے متھے جی آیاں آکھیا تے ساڈی سیوا کیتی۔

پاکستان وقف بورڈ تے پاکستان سکھ گوردوارہ پر بندھ کمیٹی گوردواریاں دی بھال لئی جو کر رہے نیں اوہ سلاہن جوگ اے۔ تے چھیکڑ وچ میں لہندے پنجاب دی لوکائی دا شکریہ ادا کرنا جیہڑے بڑے مہمان نواز نیں تے اوہناں دی وجہ نال اتھے ساڈا وقت سوہنا گزرن دا سبب بنے۔ میں کئی بلی تے اوہناں نال پتے تے فون نمبر وی وٹائے پر بد قسمتی نال میں کجھ نال ایہہ وٹاندرا نہیں ہو سکيا کیوں جو ساڈے جان ویلے اوہ ڈیوٹی تے نہیں سن اوہ صرف جاندی ویری ساہنوں ننگانہ صاحب ریلوے سٹیشن تے ای ملے۔ میں، میرا بھرتے باپو اوہناں نال ڈھیر گلاں کردے رہے تے فیرٹرین سٹیشن توں نکل پئی۔

میں دِلوں دُعا کردا ہاں کہ دوہاں مُلکاں وچکار سارے رہندے مسئلے وی نیرد جان تے آون آلے ویلے وچ کدی وی ایہناں مُلکاں دے بہادر پتر آپس وچ لڑکے نہ مرن۔ میں اوس دیہاڑے دا خواب ویکھنا جدوں ایہہ دوویں مُلکاں دا سانگا یورپین یونین دے مُلکاں والا ہو جائے گا جیہناں وچ وپار تے لوکاں دی آوا جائی سوکھی ہو جاوے گی۔ میرے ہار دوہاں پنجاباں وچ وسدے کئی ہور لوکاں دی وی ایہو آس کردے نیں۔

جان لینن دے اک گیت ”خیال، سوچ تصور“ اک لائن اے:

تسیں آکھدے او کہ میں سُفنے ویکھناں

پر ایہہ خواب ویکھن والا میں اکوای نہیں“

گواچے لال لہننے نہیں
جوگیا پھروں نہ مٹی

کدکے جگراتے کٹنے

پہلی وڈی لام چھڑ چکی سی۔ انگریز حاکماں پنجاب دیاں ماواں کولوں پتر کھوہ کے دُنیا دے وکھو وکھ محاذاں تے بلدی ہوئی جنگ دی اگ دا بالن بن لئی سٹ وگائے سن۔ 1915ء دا سماں سی جدوں گجرات دے نیڑلے جگ دُھمے قصبے کنجاہ وچ اک مذہبی گھرانے دے درس تدریس نال جڑت رکھن والے میاں غلام محی الدین تے اوہناں دی گھر والی بی بی فضل ٹورنوں رب نے اک بھاگاں والا پتر دتا، جیہدا ناں محمد شریف خاں رکھیا گیا۔ ایس ناں وچوں علم ہندسہ دی روناں 1333 ہجری نکلداسی، جیہدا عیسوی حساب نال 1915ء ای بندا اے۔ اوس ویلے کسے نوں رتی بروبرگمان وی نہیں سی کہ اج دا ایہہ بال کدے ایڈا وڈا شاعر تے سُر ت وند عالم بنے گا کہ پنجابی ادب دے امبر دا اک تارا گنیا جائے گا، جیہدی لوء نہ صرف پنجابی ادب دی ہر گٹھ نوں روشناسی سگوں شوق دے پاندھیاں نوں نویاں نویاں راہواں وی سمجھا سی۔

شریف ہوراں میٹرک دا امتحان 1930ء وچ سناٹن دھرم سکول کنجاہ توں پاس کیتا اتے 1933ء وچ گورنمنٹ انٹرمیڈیٹ کالج گجرات (کچھری روڈ اُپر اج دا نارل سکول) توں ایف اے کیتا۔ اپنے والد صاحب دیاں کوششاں نال فوج وچ اپر ڈویژن کلرک بھرتی ہوئے پر تھانے دی رپورٹ موجب کانگریس نال جڑت رکھن پاروں نوکریوں کڈھ دتے گئے۔ عطاء اللہ شاہ بخاری دے سفارشی رقعے راہیں حفیظ جالندھری ہوراں نال تعلق بن گیا ہو یا سی۔ جدوں حفیظ صاحب فوج وچ سانگ پبلٹی آرگنائزر بنے یعنی گیتاں راہیں فوجیاں دے حوصلہ ودھاؤ اوہناں شریف صاحب نوں دلی وچ جمنا کنارے فلیگ سٹاف روڈ اُتے وسدے اپنے دفتر سد لیا۔ اوہ شریف صاحب نال پُتراں وانگ پیار کرن لگ پئے سن۔ اتھے وی کجھ چر نوکری کیتی جیہدی

تھانے ولوں تصدیق نہ ہو سکن دے خدشے پاروں چھڈ کے گھر ٹر آئے۔ ایسے پریشانی وچ غنشی فاضل اتے نال ای بی اے کیا۔ ایہہ 1943ء دی گل اے۔ اپنے اک بجن پیر غلام عباس ہوراں دی صلاح من کے لہور بی ٹی وچ داخلہ لے لیا جیہدا خرچہ اوہناں دی بیوی نے گھر دیاں توں چوری اپنا زیور وچ کے بھریا۔ ایہناں دناں وچ ای اوہ پریت نگر دے پاندھی وی بنے، جتھوں اوہناں انسانیت نال پیار دا سبق پڑھیا۔ اتھے ای اوہناں دی ملاقات امرتا پریتیم جی نال ہوئی۔ اوپندر ناتھ اشک ہوراں نال وی اتھے ای جان پچھان ہوئی جیہناں شریف صاحب دی نظم ”پسپائی“ نوں اپنے اچھے نوٹ نال چھاپیا۔

بی ٹی کرن مگروں اپنے اک سنگی احسان الحق سلیمانی ہوراں دے کھڑا کرن تے کنجاہ وچ اوہناں دے اسلامیہ ہائی سکول وچ کجھ چہ پڑھایا۔ عارضی طور تے اک نیڑلے پنڈ دے سکول وچ ہیڈ ماسٹر وی رہے۔ پاکستان بن مگروں کنجاہ وچ سناتن دھرم سکول دی عمارت وچ نویں قائم ہون والے پبلک ہائی سکول وچ وی دو سال علم دا نور ورتایا۔ اوہ انگریزی دے اُستاد وجھوں مشہور ہوئے۔

1953ء وچ اوہناں سرکاری نوکری وچ پیر پایا اتے گورنمنٹ ہائی سکول پھالیہ وچ اُستاد لگ گئے۔ اوس ویلے تیکر اوہناں کالج وچ لیکچرر بن نوں اپنی منزل متھ لیا سی اتے اوہدے لئی آہر وی چھوہ دتے سن۔ لہذا 1954ء وچ ایم اے اردو تے 1956ء وچ ایم اے فارسی پرائیویٹ طور تے کر گھدے۔ کجھ چہ گورنمنٹ کالج سیٹلائٹ ٹاؤن راولپنڈی وچ اُستاد مقرر ہوئے پر ایہہ نوکری وی چھیتی گھس گئی۔ زمیندار کالج گجرات وچ فارسی اُستاد دی خالی اسامی لئی انٹرویو دتا پر اوہناں دی تھاویں کسے سفارشی نوں رکھ لیا گیا۔ نویں بھج دوڑ کر کے گورنمنٹ ہائی سکول خوشاب وچ ملازمت لہھی۔ 1959ء وچ انت نوں اوہ گورنمنٹ کالج اٹک وچ فارسی دے اُستاد لگ گئے اتے فیر اوہوں گوجر خان تے وت جہلم دیاں دوہاں کالجاں وچ پڑھاون مگروں 1973ء وچ ریٹائر ہوئے۔ 1973ء توں 1980ء تک اورینٹل کالج پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ علم دا چانن ونڈیا۔ اوہوں نجم حسین سید شعبے دے چیئرمین سن اتے محمد آصف خان سید علی عباس جلاپوری اتے شہباز ملک اوہناں دے سنگی استاد عالماں دی ایہہ کہکشاں پنجابی دے علمی عروج دا دور سی جیہنوں چھیتی ای مارشل لاء دے سورج گرہن نے اپنی لپیٹ وچ لے لیا۔

کنجاہی ہوراں کجھ عرصہ ڈاکٹر وحید قریشی ہوراں نال وی کم کیا۔ 1980ء وچ ای اوہ

پنجاب یونیورسٹی نوں رب راکھا آکھن مگروں مقتدرہ قومی زبان نال نتھی ہو گئے۔ اکیڈمی آف لیٹرز اتے لوک ورثہ نال وی اوہناں دی جڑت رہی۔ سینٹرل کالج دے زمانے توں ای ریڈیو اتے بعد وچ ٹی وی اُتے وی گاہے بگاہے درشن دیندے رہے۔

1988ء وچ اوہ پکے پکے گجرات آگئے اتے مرغزار کالونی بھمبر روڈ واسا کیتا، جتھے اوہناں اپنے بچن اتے نامور لکھاری ٹھیکیدار رشید احمد ہوراں دے آہراں پاہراں تے مدد نال مکان اُساہ لیا ہویا سی۔ اپنی والدہ اتے فیر بیگم دی موت مگروں اوہ اپنی کلی کلی دھی خالدہ ہوراں کول آگئے اتے فیر جنوری 2007ء نوں اتھے ای حیاتی دے اخیری ساہ پورے کیتے۔ ایہہ گھر وی مرغزار کالونی وچ ای واقع اے۔

کنجاہی جی نے دینی تعلیم دیون وچ نیک نامی رکھن والے اک گھرانے وچ اکھ کھولی جتھے دے ماحول وچ عربی اتے فارسی رچی ہوئی سی۔ علامہ غنیمت کنجاہی اپنی فارسی شاعری تے اُچھا مثنوی ”نیرنگ عشق“ دی وجہ کر کے پورے ہندوستان تے ایران تک شہرت دے ٹل کھڑکا چکے سن۔ کنجاہ وچ علمی ادبی فضا ہوون کارن نکلے وڈے اوہناں دی عظمت نوں سلام کردے سن اتے اوہناں دی جگت متا نوں اپنے لئی مان جوگ سمجھدے سن۔ اوہنیں دینیں شریف ہوراں دے من وچ اک سدھر دی کونپل کھڑی کہ شالا رب اوہ گھڑی کدی لیاوے جدوں میرا ناں وی علامہ غنیمت وانگ ادبی فضاواں وچ گونجے۔

کنجاہ وچ ہفتہ وار مشاعریاں دی ریت سی، جیہدے وچ اوس سے شریف کنجاہی ہوراں توں عمروں وڈیرے شاعر ملک عظمت، ملک عبدالقادر خوشتر، حکیم شاہسوار تے شیخ اشرف ول سماں بھندے سن۔ شریف ہوراں دی اوہناں نال دوستی کیہ ہوئی من وچ لکیا سدھراں دا ون بوٹا پھلن پھلن لگ پیا۔ سونے تے سہاگہ ایہہ ہویا کہ احرار دے جلسے وچ کنجاہ آئے ہوئے سید عطاء اللہ شاہ بخاری ہوراں جدوں شریف صاحب دے شعر سُنے تے گن بھانپدیاں ہویاں اوہناں نوں جھٹ اصلاح دی مت چا دتی اتے نال ای اک رُقہ اوس ویلے دے سبھ توں سر کڈھ شاعر حفیظ جالندھری ہوراں دے ناں لکھ پھڑایا۔ حفیظ ہوراں نے شریف صاحب وچ چھپے ہنرتے کمال نوں اپنے پیار تے سلاہنا نال ہور ترکھیاں کر دتا۔ کجے پکھی سوچاں، لوک پیار اتے رواداری اوہناں دی پچھان بن گئی۔ اپنے نالوں عمروں نکلے جے نیر ہوراں نال اوہناں دی مثالی دوستی اٹلے ساہواں تک نبھی۔

کنجاہی ہوراں دی کوتا دی ٹورتے کامیابیاں وچ پروفیسر چودھری فضل حسین ہوراں دی بھائی دا وی بھرواں حصہ اے۔ 1945ء وچ زمیندار کالج دے پرنسپل تاج محمد خیال ولوں کرائے گئے اک کل ہندوستان مشاعرے وچ شریف ہوراں کنجاہوں آن کے رلت کیتی۔ اتھے ای بی اے دے پڑھیار چودھری فضل حسین سچل شاعری دی کھج اتے لاگلے قصبے کنجاہ دا ہون کر کے اوہناں دے نیڑے لگے۔ جان پچھان ہوئی اتے فیرنگھے متر بن گئے۔ چودھری صاحب ایس دوستی دے پنگرن مگروں ڈھیر عرصہ زمیندار کالج وچ فارسی دے استاد رہے۔ کجھ سال اسلامیہ کالج گوجرانوالہ دے پرنسپل بنے تے انت نوں فیر زمیندار کالج دے پرنسپل دی حیثیت نال 1983ء توں 1988ء تیک رہے۔ اوہناں ایہہ ذمہ داری بڑے شاندار طریقے نال نبھائی۔ اتے کالج نے وی ایس سے ڈھیر نصابی اتے غیر نصابی کامیابیاں مکے متھے اُپر سجائے۔ ایس سارے عرصے وچ کنجاہی جی اتے چودھری فضل حسین ہوراں دا پیر پیر تے جوڑ میل ٹگا رہیا، جتھے جتھے وی شریف صاحب رہے، چودھری صاحب دا آون جاون لگا رہندا۔ چودھری صاحب دے بجن پال سبھا، خلوص، نگھ، پیار اتے متراں دیاں اوکڑاں نال نبھٹھن دے ٹھکر نے شریف صاحب نوں اپنے وگن وچ ول لیا۔ اوہناں دے پیرین تے ای شریف صاحب نے ایم اے اردو تے فیر ایم اے فارسی کیتا۔ چودھری صاحب دا شمار زمیندار کالج دے دھرتھ پروفیسراں وچ ہوندا سی۔ شریف صاحب نوں ایم اے دے سلیپس لئی لوڑیدیاں سبھ کتاباں کالج لائبریری وچ موجود کراندے، جتھوں اوہ ہر ویلے شریف صاحب دی پہنچ وچ ہوندیاں۔ انج شریف صاحب نے ایہہ منزلاں سوکھ نال نیڑ لئیاں۔

گورنمنٹ ہائی سکول خوشاب توں گورنمنٹ کالج اٹک تک دا پندھ مکاون تک لیکچررشپ شروع کران وچ وی چودھری صاحب دی ہلاشیری دا دخل سی۔ کنجاہی ہوری اپنی جھاگل سبھا پاروں میل ملاپ والے معاملے وچ ڈھلے سن پر چودھری فضل حسین ہوراں اوہناں نوں نت دیہاڑے مشاعرے اتے ادبی محفلاں وچ سدی رکھنا۔ اوہناں نوں بلا کے رجویں عزت دینی، ڈھڈوں احترام کرنا اتے اپنے آپ نوں ہمیشہ اوہناں دا ”بستہ بردار“ آکھنا۔ اپنی کلاس وچ پڑھیاراں ساہنے اوہناں دی شاعری دے گن گاوندیاں رہنا۔ لمیاں لمیاں نظماں زبانی یاد کرن وچ اوہناں نوں ملکہ سی۔ سُناون دا ڈھنگ جگوں وکھرا سی۔ ایہدا سٹا ایہہ نکلیا کہ شریف صاحب دی شاعری دی واشنا چودھری صاحب دے شاگرداں، دوستاں، میلوواں اتے ساکاں سیناں وچ ہر پاسے کھلر

گئی۔ شریف صاحب نوں پنجابی ادبی بورڈ دا ممبر وی چودھری صاحب نے دھکو زوریں بنوایا سی۔
 چودھری فضل حسین ہوراں دی سنگت وچ ای شریف صاحب نے چھاواں پٹھ سہانے
 جھٹ مانے اتے دو پل ہسن دا ول سکھیا۔ پروفیسر چودھری فضل حسین، ٹھیکیدار کرامت اتے
 چودھری اصغر علی گھراں ہوراں نال مجلس وچ پٹھیاں شریف ہوراں دے مکھ تے ٹھہرے شانتی
 اتے نئے نئے ہاسے دے مہل کھڑدے میں ڈھیر واراں دیکھے۔ واری سر لطیفہ وی سنا لیندے۔
 ایہہ رونقاں کدی رشید صاحب دے گھر کدی گھراں صاحب دی بیٹھک کدی مرغزار کالج دی
 پرنسپل صاحبہ دے دفتر وچ جگدیاں تے کدی میرے کلینک یاں گھرنوں بھاگ لگ جاندے۔

کنجاہی ہوراں دی شاعری دی پلوٹھی دی کتاب ”جگراتے“ 1960ء وچ پہلی وار ڈاکٹر
 جگتار سنگھ ہوراں نے لدھیانے توں چھاپی۔ ایہہ گورمکھی اکھراں وچ سی۔ لوک مکھی (فارسی) لپی
 وچ ایہدے لاہور توں چھپن دی واری 1963ء وچ آئی۔ ایہدا انتساب اوہناں اپنے گوڑھے
 مٹر چودھری فضل حسین ہوراں دے ناں کیتا اتے نال ای نظماں سناون دے سارے حقوق وی
 اوہناں دے ناویں ای لا دتے۔ ایہہ اک طرحاں چودھری صاحب دیاں اوس ویلے تک دیاں سبھ
 محبتاں تے اُلٹاں دا جواب سی۔

”جگراتے“ دیاں لگ بھگ ساریاں نظماں پنجابی رہتل دے رنگ وچ رنگیاں ہوئیاں
 نیں۔ ایہناں وچ پنجاب وایاں دے جذبے روئے سدھراں، ٹھہراں، مجبوریاں اتے بے ویاں
 ساہ لہندیاں محسوس ہوندیاں نیں۔ شریف صاحب اپنے سمکالیاں وچوں نوینکلتا اتے وکھرپ
 رکھدے سن کہ اوہناں سبھ توں ودھ پینڈو جیون ہنڈایا سی ایس لئی اوہناں دی شاعری وچ تھان
 تھان پنجاب دے گراواں دی رہتل دے منظر نامے کھلے پئے نیں۔ ”ویر توں کنجاہ دا ایں“
 ”کھیڈ لے“ ”بگلے تے مچھیاں“ ”تیرا پنڈ“ ایہدیاں بڑیاں سوہنیاں مثالیں نیں۔ شریف صاحب
 نوں آپ ”جگراتے“ وچوں ایہ لائناں بہوں پسند سن:

کیہ ہو یا پنڈھ سارا اگے

کیہ ہو یا دن سرتوں ڈھلایا

جیون پینڈا ڈونگھا نیا

پر انج ڈھے سڑیاں دھدل پھکیاں

کجھ نہیں بندا

اوہو جھٹ سہانے

جیہڑے چھاواں پٹھ دہانے

اوہناں اپنے اندر لے باغی دی آواز نوں کدی وی نہ دبایا اتے مکروہ نظام دے کوچھ
اتے جبر نوں نندوے رہے۔

کوئی کسے دی سندا ناہیں اتھے لوک روال
انھے راجے دی نگری، انج ہر کوئی کتوال

آپ دی پنجابی شاعری دی دوجی کتاب ”اوڑک ہوندی لوہ“ دے ناں نال 1995ء
وچ چھاپے چڑھی۔ اصلوں ایہ اوہناں دیاں 1980ء توں پہلاں سرجیاں نظماں اتے غزلاں دا
بھرواں پوراے۔ ونگی لئی کجھ شعر:

مونہوں بھاویں گل نہ نکلے ہوٹھ پھڑک کے رہ جاندے نیں
کہنے والے انج وی اپنے دل دیاں گلاں کہہ جاندے نیں

تیرے انٹر کانٹی ٹیل توں کیہ جانیں گنھ پکاونا
نہ توں وڈھ چنے نہ سرگھی اٹھ کے چکی جھوئی

1962ء وچ کنجاہی ہوراں مغربی پنجاب وچ تنقید دی پہلی کتاب لکھ کے اک گھائے
نوں پورن دا چارہ کیتا۔ ایس انملی کتاب دا ناں ”جھاتیاں“ اے۔ مارکسی اتے نفسیاتی تنقید دا
سوہنا نمونہ اے۔ ایہدے راہیں پنجابی پڑھت کار سونہی اتے نویکلی پنجابی نثر دے سواد دے جانو
بنے۔ بی۔ ٹی کردیاں سنٹرل ٹریننگ کالج دے استاد داں دی پیار بھری توجہ، مارکس تے ایڈلر وچ
دلچسپی اتے کالج دی لائبریری توں پورا پورا لابھ چکن دے سٹے ای شریف صاحب وچ پرکھ دا
سہا اُسر یا اتے اٹکل پکیری ہوئی جیہدے پاروں ایہہ تنقیدی مضمون لکھے جیہڑے ”جھاتیاں“ دے
گہنے نیں۔

1977ء وچ اوہناں دی طبع نے اک نواں راہ لہیا اتے ترجمہ کاری دے میدان وچ

اپنی دھاک بٹھا دتی۔ اوہناں علامہ اقبال دیاں تن کتاباں ”جاوید نامہ“ ”خطبات اقبال“ اتے ”علم الاقتصاد“ دا پنجابی نثر وچ ترجمہ کر دکھایا۔ ایہہ اوہناں دی پنجابی زبان نال محبت تے ہے ای سی جیہنے اوہناں کولوں اپنے من پسند شاعر نوں اپنے پنجابی پڑھا کاں دے ہوو نیڑے کرن دا جتن کرا دتا۔ ایہہ کتاباں ”بزم اقبال“ نے چھاپیاں سن جیہدے سیکرٹری تدوین احمد ندیم قاسمی سن۔ ایہہ اک سوکھا، سلیس اتے با محاورہ ترجمہ کاری دا عمدہ تجربہ سی۔ اوہناں بڑیاں اوکھیاں اصطلاحواں تے ترکیباں لئی نویں نویں لفظاں دی گھڑت پنجابی نوں دان کیتی۔ گھمبیر ترکیباں دے وٹے وچ انج دے چھویں اتے ڈھکویں اکھر کڈھ لیاوندے نیں کہ ال آنے اڈ کھلوندی اے۔ علم الاقتصاد اک خشک تے تکنیکی جیہا مضمون اے۔ پر اوہناں ایہدیاں ٹرماں لئی اپنے سوہنے وٹاویں لفظ گھڑے نیں کہ رہے نام سائیں دا۔

1978ء وچ اوہناں اپنی اماں جی دی تانگھ نوں آدر دیندیاں سویاں پنجسورہ دا پنجابی نثر وچ ترجمہ کیتا۔ خطبات نبوی ﷺ نوں وی سوہنا پنجابی روپ دتا۔ 1979ء وچ اوہناں پنجابی لغت ڈولی۔ ایہہ وی اوہناں دے پنجابی نال پیار اتے اوکھ پسند طبع دی کرامت سی کہ وڈے اداریاں دے کرن والے کماں دا بھار اپنے موڈھیاں اُتے چالیندے۔ اتے پنجابی دی چھت دے مگھ مار دے رہندے۔

1985ء وچ اوہناں محکمہ اوقاف پنجاب دے مل ورتن نال اک کتاب ”شاہدولہ۔ حیاتی اور تعلیمات“ سرے چاڑھی جیہدے وچ اوہناں دی حیاتی، کرنیاں اتے وچاراں اُپر چائن پان توں وکھ شاہدولہ صاحب نال منسوب نک سرے چوہیاں دی بیماری دا جینیاتی ویروا وی شامل سی۔

اوہناں دا فکری مہاڑ لسانیات ول ہون دی وجہ کر کے اوہناں لفظاں دی ساخت اتے مماثلت اتے گوہ کرنا شروع کیتا۔ 1991ء وچ اوہناں دی Punjabi Scandinavian Language Contact ناں دی اک پونے دو سو صفحیاں دی کتاب اے۔ ایہہ اوہناں دی اکلوتی انگریزی کتاب اے جیہدے وچ اوہناں پنجابی اتے سکینڈے نیوین زباناں نارویجن، ڈینش اتے سویڈش انگریزی کتاب اے جیہدے وچ اوہناں پنجابی اتے سکینڈے نیوین زباناں نارویجن، ڈینش اتے سویڈش وچکار لگ بھگ 2000 سانجھے لفظاں دا ویروا کیتا اے اتے نال ای ایہہ نظریہ وی پیش کیتا اے کہ آریاواں توں وی الروں اوہناں علاقیاں دے لوکاں ہندوستان دی جوہ

ول مونہہ کیجاتے اتھے آن و سے سن۔

قرآن شریف دا پنجابی ترجمہ 1996ء وچ چھپ کے کتابی شکل وچ ساہنے آیا۔ ایہہ اوہناں دی اک رمضان شریف توڑ کے دوجے رمضان شریف تک پورے اک سال دے کشت دا نتیجہ سی۔ ایہہ اک انملا مقدس جتن نال ہے ای سی جیہدے وچ نیکی دی راہ اُتے اُتے ٹرن دا احساس قدم قدم تے موجود سی پر ایہدے پاروں پنجابی زبان تے ادب اُتے وی ڈھیر احسان چا کیتو نہیں۔

ترجمے دے ایس ڈھنگ نوں نہ تے ایس سدھی ساویں نثر آکھ سکدے آں تے نہ نظم دا انگ۔ سگوں ایہہ آزاد شاعری دا اک من موہنا نمونہ ایں جیہدے وچ قرآن شریف ورگی روانی تے ردھم موجود اے جیہدی الحمد توں لے کے والناس تک اِکو جیہی قائم اے۔

ایہہ پنجابی نثر لکھن دا اک سوہنا تے پھل تجربہ اے جیہدے وچ اوہناں ہزاراں نویں لفظاں تے ترکیباں دی گھرت پنجابی دی جھولی پائی اے۔ ایہہ وی ثابت کر دتا اے کہ پنجابی وچ نثر لکھن دا ڈھنگ اپنایا اتے رواج دتا جاسکدا اے۔ اجیہا ڈھنگ جیہدا خمیر پنجاں دریاواں دی دھرتی وچوں اٹھیا ہووے اتے جیہدی سدھی نال وی جڑت ہووے۔

”رگ وید“ اک جھات“ 29 جنوری 2004ء نوں المیر ٹرسٹ لائبریری ولوں چھپ کے ساہنے آئی۔ ایہہ لسانیات دے زاویے توں اک مڈھ قدیمی کتاب نوں سمجھن سمجھاوون دا اک چارہ اے۔ اتے شریف صاحب دی رواداری اُتے مبنی سوچ دا اک نتیجہ وی۔

”جپ جی۔ اک جھات“ 29 جنوری 2005ء نوں ورتیجی۔ ایہہ گورو گرنٹھ صاحب دے مڈھلے حصے ”جپ جی“ دے سوکھی پنجابی اتے اُردو وچ ترجمے اُتے مشتمل اے۔ ایہہ گورو نانک جی دے توحیدی پیغام نوں سوکھے سبھا سمجھن دی اک سوہنی کوشش اے۔

اکتوبر 2005ء وچ ای کنجاہی ہوراں دی پنجابی وچ لکھی جیونی ”ساہواں دا ویزا“ دے ناں نال اک بڑی سوہنی کتاب دی شکل وچ ساہنے آئی۔ ایہہ وی المیر ٹرسٹ لائبریری ولوں عارف علی میر ہوراں دی بڑی انملی تے بے مثال کوشش آکھی جاسکدی اے۔ ایہنوں ایس اج تیکر دی پہلی پنجابی جیون کتھا کہہ سکدے آں، کم از کم لہندے پنجاب وچ۔ ایہدے وچ کچھلی پوری صدی دی سماجی، معاشی، سیاسی، مذہبی اتے ادبی تاریخ دے بڑے نادر حوالے نیں۔

اوہ کسے صلے ستائش دی پرواہ کیتیاں بغیر پنجابی زبان دا مونہہ مہاندرا سوارن وچ جُٹے

رہے۔ اوہ آپ مہارے ای ایہدے گھائے کماں پورن دے ، واہ لاندے نہ تھکے پنجابی زبان
سدا اوہناں تے مان کریندی رہی۔

انج اردو لئی وی اوہناں دا کم ودھیری اہمیت رکھدا اے۔

رسل دی کتاب "Roads to Freedom" دا اردو ترجمہ "آزادی کی راہیں"
"آزاد سماج" گورونانک دے کلام دا اردو روپ "کہے فرید" دے ناں توں بابا فرید دی شاعری دا
اردو ترجمہ خطبات اقبال دا اردو ترجمہ نثری ترجمہ اتے پیر وارث شاہ دا اردو نثری ترجمہ ایہہ سبھ
تراجم نیں۔ اوہناں دے اردو کلام دے دو مجموعے "لحوں کا صحرا" تے "سورج ، سوچ اور سائے"
ناں نال چھپے جیہناں وچ زیادہ تر چڑھدی جوانی دے دنوں دا کلام شامل اے۔

شریف صاحب دی فارسی شاعری دی اک کتاب "دور دل" دے ناں نال چھپی۔
اوہ شخصی پکھوں انتاں دے بھلے مانس، خاموش طبع ، دوجیاں دا ہر طرحاں خیال رکھن
والے رُوح سن۔ کسے دا دل نہیں سی دکھاندے۔ شرافت اتے مروت اوہناں دے ہڈاں وچ رچی
ہوئی سی۔ لفظ ناں نوں وی ہاں دے گڑ وچ لگا کے رہندے ہت اگلا بندہ رنج نہ ہو جاوے۔
اُچ پدھر دا شاعر ہوندیاں ہویاں وی گھمنڈ یا شاعرانہ تعلی وال برور نہیں سی۔ اپنا شعر
سناوندیاں وی جھک جاندے سن۔ اگر مجلس وچ شعر سناون دی فرمائش ہوندی تے چودھری فضل
حسین ہوراں ول اشارہ کر کے آکھدے اودھروں سُن لو۔ چودھری صاحب نوں اوہناں دا سارا
کلام تقریباً یاد سی۔ سناوندے انج سن کہ حق ادا کر چھڈدے سن سناون دا۔ چودھری صاحب نے
ای شریف صاحب نوں "جگراتے" دیاں دو مشہور نظماں وچ دو لفظ بدلن لئی آکھیا سی۔ آپ ہمیشہ
اوہ بدل کے ای سناوندے سن۔

پنجابی زبان تے ادب وچ اوہناں دا ناں بہوں اُگھڑواں اے۔ اوہ نویں پنجابی شاعری
دے موڈھیاں اتے معماراں وچوں اک نیں۔ امرتا پریتم، موہن سنگھ، احمد راہی اتے شریف
کنجاہی پنجابی نظم دے تھم آکھے جاسکدے نیں۔ میری جاچے اوہ جے "جگراتے" مگروں کجھ وی
نہ لکھدے تے فیروہی اوہناں دی ایہو تھاں رہنی سی۔ باقی رچناواں نال تے اوہناں پنجابی زبان
تے ادب بر دین تے دین پئے چاڑھے نیں۔ اوہناں دا ناں پوری دُنیا وچ بڑے آدر عزت
نال لیا جاندا اے۔ اتے ایہہ گل گجرات تے کنجاہ دے واسیاں لئی بڑی مان جوگ اے۔ ون
دے ایس سنگھنے بوٹے دی چھاں پنجابی ادب تے سدا رہی۔ 2007ء نوں اوہ موئے نہیں

چودھری فضل حسین ہوراں دے لفظاں وچ ”پورے ہوئے نیں“۔ اوہناں نوں کنجاہ وچ علامہ
غنیمت کنجاہی دی سچی باہی دفنا کے کنجاہ دے وفائیکیش لوکاں جیہڑا امر مقام دتا اے، ایہہ اصلوں
شریف کنجاہی ہوراں دی کیتی لاہن دا اک حیلہ اے۔

اوہناں دی پہلی تے اُچی سچی شاعری دی کتاب ”جگراتے“ آہی پر جد ایہدیاں دُھماں
چوفیرے کھلر گئیاں تہ اوہناں ایہہ جگراتے باقی دی ساری حیاتی لئی سیہڑ لئے۔ اوہناں دا سارا کم
عیش آرام دی زندگی نوں تجن تے جگراتے من وچ وسالین پاروں ای سرے چڑھیا۔ کرنل
الیاس ہوراں کدی ایس شعر راہیں اوہناں نوں سلاہنا دے پھل پیش کیتے سن:

سدا نہ چنن یور زکھاں نوں سدا نہ سنگ ہمراہی
کد کسے جگراتے کٹنے وانگ شریف کنجاہی

مرن دا شوقین، منیر نیازی

سفر دی رات مک گئی۔ سائیں منیر نیازی رحمۃ اللہ علیہ حیاتی دا دریا پار کر گئے۔ منگل، 26 دسمبر 2006ء اوہناں دے کوچ دا دن متھیا گیا سی۔ اوہ اُناسی سال دے سن۔ منیر اوہناں لوکاں چوں سن جیہڑے کدیں نہیں مردے پر اوہناں نوں مرن دا بڑا شوق ہوندا اے۔ اوہناں نے آپو کیہا سی:

گجھ اُنج وی راہواں اوکھیاں سن
گجھ گل وچ غم دا طوق وی سی
گجھ شہر دے لوک وی ظالم سن
گجھ مینوں مرن دا شوق وی سی

تے اوڑک منیر دا شوق پورا ہو گیا۔ موت جھاتی پائی تے منیر نوں نال لے گئی۔ پر اوہ کتے وی نہیں گئے۔ گجھ لوک اجیہے ہوندے نیں جیہناں دی زندگی موت نال مک نہیں جاندی۔ منیر وی اوہناں لوکاں وچوں نیں۔

میں ایس گل نوں ذرا دو جے لفظاں وچ کہنا چاہواں گا، جدوں کمیونی کیشن دا کاریکرم چل رہیا ہووے اوس ویلے شہداتاں کناں وچ گھل جاندے نیں پر سمجھ اپنی تھاں توں نہیں ہلدی۔ سُنن تے پڑھن والا اپنی سمجھ ورتدا اے۔ اِنج دو جے بندے کول جا کے شہداں دا انواد ہو جاندا اے۔ شہداں دا ارتھ بدل جاندا اے۔ میرا مطلب اے میں اوہناں لوکاں وچوں نہیں، جیہناں لئی لوک مر جاندے نیں۔ موت کسے نوں مٹا نہیں سکدی۔ موت اک ٹرانزٹ لاؤنچ اے جتھوں لوکی جہاز بدلدے نیں۔ منیر نیازی اِنج وی حیات اے پر منیر نیازی بارے گل کرنا اِنج ای اے جیویں

کے ڈونگھی تے تل پائی جھیل وچ کسے ٹٹے ہوئے ڈالے دی یرِ سُنناں۔ منیر دی زندگی ایک لمی کوتا ورگی اے۔ اک اجیہی لوگ داستان جیہڑی ہر دوپہر نوں توتتاں دی ننگھی چھاں تھلے وت وت پڑھی جاندی اے۔ کدیں لگدا اے منیر دی شاعری اک جیوندی جاگدی گڑی اے جیہڑی رستہ بھل گئی اے تے اوہنوں راہ دکھان لئی کل جہان اٹھ کے ٹر پیا اے۔

منیر نیازی دی حیاتی دا پینڈا ضلع ہوشیار پور دے اک نکے جیسے پنڈ خان پورتوں شروع ہو یا سی۔ رستے وچ سری نگر وی آیا، بہاولپور تے ساہیوال وی پر اوہناں دی ڈاچی لہور آکے بہہ گئی تے فیر ایہہ شہر اوہناں دا شہر بن گیا۔

منیر سمندری فوج وچ نوکری وی کیتی پر کدیں ایس نوکری دا ناں بھل کے وی نہیں لیا۔ ایہہ ملازمت اوہناں دی حیاتی دا ہک گجھا کچھ سی۔ ایس ملازمت دی یاد شاید پانی دا اوہ استعارہ اے جیہڑا اوہناں دی شاعری دا ہک وڈا رچا اے۔

ایس زمین تے ٹردے جاو اگے ملے گا پانی
 ایس زمین نوں پُندے جاو تھلے ہووے گا پانی
 چارے پاسے مل کے بیٹھا، لا کے پھاہیاں پانی
 چن نوں ویکھ کے شوکراں مارے وانگ سودائیاں پانی

منیر دی شاعری تے شخصیت دا دائرہ اینا وڈا اے جو میرے جیسے بونے دی نگاہ اوتھے تیک نہیں اپڑ سکدی۔ اوہ ہک اجیہا jade اے، جیہدے ہزاراں شیڈ نیں۔ سمجھ نہیں آوندی کہ کیہڑے کیہڑے shade دی گل کراں۔ اوہدی شاعری ایس ویلے دا سبھ توں وڈا لیکھا اے۔ اوہدے نال پتائے ہوئے زمانے کہانیاں ورگے نیں۔ میں اوہ کہانیاں سناؤناں چاہناں پر لگے گا جو میں اپنی سیلز مین شپ کر رہیا ہاں۔ ایہہ کہانیاں میں ضرور لکھاں گا تے تہانوں سناواں گا۔ ایہہ کہانیاں سب دیاں صفتاں ورگیاں نیں۔ کلا دے اوس سب دیاں صفتاں ورگیاں جیہنوں منیر کیلیا ہو یا سی۔ اوہ کہندا اے:

مہک ہووے تے اوتھے سب
 سُر ہووے تے اوتھے سب
 دھرتی پٹھ ہنیریاں اندر
 زر ہووے تے اوتھے سب

اک دن ، ستر دوپہریں میں تے اعجاز بٹالوی چینیز لچج ہوم وچ بیٹھے شاعری دے رُکھ گن رہے ساں۔ اعجاز کیہا: مسعود! تینوں نہیں لگدا جو منیر نوں ویرن نظر اوندے نیں؟ مینوں اوس ویلے مجید امجد ہوراں دی گل یاد آئی جو منیر دی شاعری اَسمانی طاقتاں دا چیتکار نہیں، ایہہ تے سچ سچ دی شاعری اے۔ پر اعجاز بٹالوی دا خیال سی جو منیر ویرناں دی دنیا دا پاندھی اے۔

سمندر نوں منیر اپنا نکا بھرا کہندے ہوندے سی۔ اک واری کراچی وچ پاکستان نیوی دے اک جہاز اُتے اپنے چاہوواناں دی دعوت اُتے، جیہناں نوں اوہ admirers کہندے سن، اُم الخبائث نال مشغول کر رہے سن۔ منیر نیازی شراب نوں ہمیشہ پیار نال اُم الخبائث کیہا کردے سن۔ جہاز دے عرشے تے بہہ کے اوہناں شراب گلاس وچ پائی تے سمندر دے پانی تے تروٹکا مار کے آکھیا: لے کا کا! توں وی پی۔ منیر زیادہ تر سُکر دی حالت وچ رہندے سن۔ اُم الخبائث اوہناں دے ویرن نوں بہت موکلا تے چیرا کر دیندی سی۔ تے perception بہت wide ہو جاندا سی۔

منیر دی گل بات وچ وی شاعری دا رنگ ڈلھکاں ماردا رہندا سی۔ اوہ لفظاں نوں شاعرانہ رنگ وچ ورتدا سی تے اوہدی گل بات وچ ہک نويکلا پن پیدا ہو جاندا سی۔ منیر جدوں صوفی ہووے اودوں نیویں پا کے اُردا اے تے بڑی نرمی تے بھولپن نال گل کردا اے۔ ایہہ حالت اک انٹرول ورگی ہوندی اے جیہدے وچ اوہ بولن دی طاقت لہہ رہیا ہوندا اے۔ بولن دی ایس طاقت نوں اوہ قوتِ گویائی کہندا اے تے کدیں پیار نال اُم الخبائث۔ اُم الخبائث کدیں گرائی واٹر بن جاندی اے، تے شاعر اوس بال وچ تبدیل ہو جاندا اے جیہڑا پنگھوڑے وچ پیا پیا بڈھا ہو گیا ہووے۔ منیر جدوں اپنے توں گھٹ عمر دیاں لیکھکاں یا شاعراں نال گل کردا اے تاں اوہناں نوں کا کا، بغل بچہ یا گلکيسو بے بی کہہ کے بلاوندا اے۔ اوہدے بہت ساریاں گلکيسو پبیاں وچوں اک میں وی ہاں۔ ستر دے دہاکے وچ میں ذرا چوکھا صحت مند ساں تے منیر میرا ناں گلکيسو بے بی پایا ہویا سی۔

منیر نوں میں پہلی واری سٹھ دے دہاکے دیاں چھیکڑلیاں سالاں وچ لہور وچ دیکھیا سی۔ اوہ حلقہ اربابِ ذوق دا سکریٹری سی۔ بیٹھک مکن مگروں سارے لکھاری ٹی ہاؤس وچ جا بیٹھے تے چاہ دا دور چلن والا سی۔ اوس دن منیر گوڑھے سلیٹی رنگ دا سوٹ پایا ہویا سی تے دیکھن وچ ادیب گھٹ تے بیوروکریٹ بہتا لگ رہیا سی۔ بیرے چاء لیا کے رکھی تے منیر چاء کپاں وچ پان

لگ پیا۔ اچن چیتی اوس نگاہ ماری، میرے ولوں ویکھیا تے پچھیا: تئیں چاء پیو گے؟ میں نانہہ کر دتی۔ میں اوس ویلے لہور دے کسے وی لکھاری نوں ذاتی طور تے نہیں ساں جاندا تے اوہناں دے نیڑے بہندا وی سنگ رہیا ساں۔ میں اک کالی میز ویکھ کے بیٹھ گیا۔ لکھاری اک دُوبے نال گلوگلی ہو رہے سن۔ چاء دیاں پیالیاں وچ چچے بھنوالیاں لے رہے سن۔ چنگا بھلا رولا سی۔ مینوں منیر دی ہک نظم یاد آ گئی:

آدم سن، کوئی جانور سن

روٹیاں کھائی جانداں سن

رولا پائی جانداں سن

منیر عام گل بات شاعری دی جس پدھرتے کردا سی اوہنوں سن کے دو جا شاعر وی

بھنبل بھوسے وچ پے جاندا سی۔

اک شام دی گل اے۔ ٹی ہاؤس دے باہر لال پری اڈا کے منیر تے میں مال دے

فٹ پاتھ تے رلکدے رلکدے ریگل چوک نوں جا رہے ساں۔ جی پی او دے کول حبیب جالب

مل پیا۔ جالب صاحب دا موڈ آف سی۔ شراب وی نہیں سی لہھی تے سیاسی ہنیری وی ڈپریشن پیدا

کیتا ہو یا سی۔ جالب زمانے دا شکوہ شروع کر دتا منیر دلاسا دین لئی جالب نوں کیہا: حبیب! فکر نہ

کر۔ میرے کول بڑی طاقت اے۔ میں سارے دلدر دور کر سکناں۔

منیر دا طاقت دا استعارہ جالب نوں کسے ہور دنیا وچ لے گیا تے اوس ولدا دتا: ہاں

بھئی، تیرے نال فوج تے حکومت جو ہوئی۔

جالب دی ایہ ٹچکر سُن کے منیر نوں غصہ آ گیا۔ اوہ جالب نوں کہن لگا: اوئے بڈھیا

رچھا! تینوں آڈھا لان لئی ہمیشہ کوئی کالا باغ یاں کوئی ایوب خان چاہیدا ہوندا اے۔ جدوں نہیں

لہدا اودوں توں یاراں نال آڈھا لان دی کوشش کرنا ایں۔ ایس شاعرانہ expression دے

بعد دوویں گوروشانت ہو گئے تے فیر ہاسیاں دا فوارہ چھٹ پیا۔

بادہ نوشی منیر دی زندگی دا سبھ توں اچھا عمل سی۔ شراب اوہدے لئی سواری سی جیہڑی

اوہنوں پرستاناں تے اپسراواں دیاں واساں والے ہرے بھرے جنگلاں وچ لے جاندا سی۔ منیر

دے اندر کئی جہان لکے ہوئے سن۔ اوہدے ان ٹلیکٹ دی بند دروازاں والی حویلی دے اندر کئی

صدیاں، کئی نسلاں، کئی وکوں وکی خلقتاں آباد سن۔ بھوتاں، چڑیلاں، کچھل پائیاں، نشانیاں چھڈ جان

والے جنات، فقیر تے اولیاء اللہ دی اک ان ڈٹھی کائنات سی جیہدے وچ منیر رہندا سی۔ شراب
 اوہنوں پچھاندی سی تے اوہدا آدر کردی سی۔ شراب اوہدی دوست سی۔ اک واری اسلام آباد وچ
 بادہ نوشی دی اک محفل وچ کسے اوپرے جیسے جوان منیر نوں آکھیا:

”خاں صاحب! تئیں شراب کیوں پی لیندے او۔

میں پیواں تاں مینوں دھمکھڑ نکل اوندے نیں۔“

منیر پوری سنجیدگی نال اوہنوں ویکھیا تے آکھیا:

”پتر! شراب نوں پتا لگ جاندا اے اوہنوں کون پی رہیا اے۔“

دارو چھکن والیاں دے مہاراج حکیم یو علی سینا دارو اُتے فارسی وچ ہک چوکا ماریا سی۔

اوہناں کیہا سی جو دارو اُٹن ہو جان والیاں دا ویری تے پی کے ہوش وچ رہن والیاں دا یار اے۔

تھوڑا پیوتاں تریاق اے جے بہتا پیوتاں دارو سپ دی وس بن کے لڑ جاندا اے۔ میرے حساب

نال دارو نے منیر نال ہمیشہ وفا کیتی اے۔ منیر کہندا ہوندا سی جو تھوڑی جیہی مچھاں نوں لاون لئی

مل جاوے تے فیر شہر وچ کچھرے اڈان دامڈھ بچھ جاندا اے۔

بولن دی طاقت لمھن لئی کدیں کدیں منیر نوں اڈیک دالما تے سنگھنا جنگل کچھنا پیندا

سی۔ جیس زمانے ذوالفقار علی بھٹو مولویاں دا مونہہ بند کرن لئی اوہناں نوں خالی بوتل دی چوسنی لائی

تے شراب تے پابندی لائی اودوں منیر نوں ایس دا بڑا دکھ ہويا۔ اوس آکھیا:

”ایڈی سختی تاں حضرت عمرؓ نے وی نہیں سی کیتی جتی بھٹو نے کر چھڈی اے۔“

شراب تے پابندی لگ گئی سی۔ ٹی ہاؤس دیاں پوڑیاں تے شاماں نوں کھلن والا

خانہ بند ہو گیا سی۔ بادہ نوشی دا نکال سک گیا سی۔ شاعر تے مرن لگ پئے سن۔ اوس ویلے پانی

نوں شراب سمجھ کے پین دا جادو ایجاد ہويا:

شام کے رنگوں میں رکھ کر صاف پانی کا گلاس

آبِ سادہ کو حریفِ رنگِ بادہ کر لیا

منیر دے چاہن والیاں دا جتھا بڑا وڈا اے تے ویلے دے نال نال ایہہ جتھا اک

مہان سینا بنا جا رہیا اے۔ منیر ایہناں ساریاں لوکاں نوں نال لے کے ٹرنا چاہندا اے تے اوہ

اک وڈے رپورٹن دے نقشے واہندا رہندا اے۔ اوہ لوکاں نوں ہنیرے چیتا دوا کے اک سوہنا

تے ہججا ویب اُسارن دا اُتساہ دیندا رہندا اے۔

سرتے گھپ ہنیرتے دھرتی اُتے کال
 پیریں کنڈھے زہر دے، لہو وچ بھجے وال
 جتن کرو کچھ دوستو، توڑو موت دا جال
 پھڑ مڑلی اوئے رانجھیا، کڈھ کوئی تکھی تان
 مار کوئی تیر اوئے مرزیا، کھچ کے ول اسمان

منیر نیازی، اقبال دی روایت دا ورودھ کردا اے تے طاؤس و رباب دی ننڈیا نہیں
 کردا۔ پر اوہ رانجھے دی ونجھلی دیاں سراں نوں بدلنا چاہندا اے۔ اوہ ایسی سُر لہجہ رہیا اے جیہدے
 وچ کسے اڈدے ہوئے تیر دی شکتی ہووے جیہڑی سینے دے آر پار ہو کے موت دا جال توڑ سکے،
 اوس موت دا جیہڑی وسیب تے لتھی ہوئی اے تے شہراں نوں قبرستان بنا رہی اے۔ منیر لئی تیر،
 سُر تے حرف اکو چت دے تن ناں نیں۔ اوہ ایہناں ناواں دا جاپ کر کے گھنی پورنتا تے لگن نال
 اپنے سفنے چتردا اے۔ ایہہ سفنے اک سنیہا نیں، اک ان ڈٹھی دنیا دا پیغام نیں۔ پر ایہہ پیغام
 اڑایاں وی نہیں اڑ رہیا:

حرف اک دو جے حرف دا پردہ میتھوں قیاس نہ ہويا
 ساری حیاتی حرف لکھے پر حرف شناس نہ ہويا

ایہہ اوہدی کلاتے اوہدی انا یاں میں دی عاجزی وی اے۔ میں دی عاجزی؟ اوپرا
 نہیں لگدا ایہہ شبد؟ پر ایہہ عاجزی وڈپ اے، مہانتا اے۔ حرف شناسی دے دعوے توں انکار سچ
 دا سبھ توں وڈا گواہ اے۔ اوہدی ایہہ گل سن کے سقراط یاد اوندا اے، جیہنے کیہا سی جو اوہ اک گل
 جاندا اے جو اوہ کچھ وی نہیں جاندا۔

منیر دی میں یاں انا دا ویروا کرئیے تاں اوہدی میں ذاتی گھٹ تے سدھانت پوروک
 بہتی لگدی اے۔ نظریاتی میں اوہدی دھارمک میں اے۔ اوہ کہندا اے:

سب سے بڑا ہے نام خدا کا، اُس کے بعد ہے میرا نام

ایہہ قران دا فلسفہ اے۔ منیر اپنے اندر اک دھارمک صوفی سی۔ اوس اپنی اک کتاب
 رسول کریم ﷺ دے ناں وی کیتی ہوئی اے۔ اک واری اوہدے المثال دے دفتر وچ اسیں
 دوویں رسول کرم ﷺ دے ذکر تے روپے ساں تے منیر نے کیہا: تیریاں اکھاں وچ
 رسول کریم ﷺ دے ناں تے ہنجو آئے نیں تے مینوں بڑا چنگا لگا اے۔ ایہہ اک خوبصورتی دی

گل اے۔

قرآن دی اسطور مطابق رب نے فرشتیاں نوں دسیا سی جو اوہ زمین تے اپنا نائب بنان لگا اے۔ اوس نائب یاں خلیفے دا تصور منیر دی شاعری وچ خُدا تے انسان دے رشتے نوں بیان کردا اے تے رب دے ناں دے بعد اپنے ناں دی وڈیائی کردا اے۔ پر اوہ میں منیر دی ذاتی میں نہیں انسان دی میں اے۔ اوہ انسان جیہدا اک چہرہ محمد ﷺ دا چہرہء انور وی اے۔

ایہہ تاں سی نظریاتی گل۔ ہُن ذاتی گل وی کرنی چاہیدی اے۔ مینوں دن تے ترخ یاد نہیں۔ لاہور نیشنل سینٹر وچ منیر دی کتاب 'ماہ منیر' دی مونہہ دکھائی یا اُدگھاٹن سی۔ کشور ناہید سینٹر دی ڈائریکٹر ہوندی سی۔ فیض صاحب مرحوم بیٹھک دے پردھان سن۔ منیر اوہناں دے نال کرسی تے بیٹھا ہویا سی۔ لیکھک اپنی اپنی واری تے منیر دی کتاب بارے اپنے وچار دس رہے سن یا لیکھ پڑھ کے سنا رہے سن۔ منیر دے کرتے دی جیب وچ وِسکی دا ادھا سی، اوہ تھوڑی تھوڑی دیر بعد کرسی توں اُٹھ کے واش روم ول جاندا سی تے گھٹ لا کے آجاندا سی۔ اک واری اوہ گھٹ لا کے مُڈیا تے ویکھیا جو فیض صاحب اپنی تقریر کر رہے ہن۔ منیر بے چین ہو گیا۔ اوہنے بیٹھک وچ بیٹھے سہیل احمد خان کولوں پُچھیا: ایس گُٹھو (فیض صاحب) نے میری عدم موجودگی وچ میرے خلاف تاں کوئی گل نہیں کیتی؟ ایہہ اوس شک دا اظہار سی جیہدے وچ اوہ رہندا سی۔ اپنی کتاب "دشمنوں کے درمیان شام" دا مظلوم منیر آپ اے۔ اوہ ساری عمر ایسے شک شبے دا شکار رہیا تے ایس شک توں کدی وی چنڈ نہ چھڑا سکیا۔

بیٹھک مکن مگروں فیض صاحب آکھیا: منیر! کوئی تازہ کلام سنا: منیر نیازی ایہہ شعر پڑھیا:

جو مجھے بھلا دیں گے، میں انہیں بھلا دوں گا

سب غرور اُن کا میں، خاک میں ملا دوں گا

فیض صاحب ایہہ شعر سن کے کیہا: منیر! ایہہ شعر تاں پنجابی دا ہویا۔ اک اردو دا وی سُنّا۔ شعر وچ پنجابی پُنے دا کھڑکا دڑا اینا سی کہ اوہ اردو ہوندیاں ہونیاں وی اردو نہیں سی لگدا۔ نالے اوہدے اندر بدلہ لین دی پٹھان روایت وی پوری طرحاں رچی ہوئی سی۔ اوہ پستول نہیں سی چلاوندا پر جملہ مار کے تراہ وی کڈھ دیندا سی تے ساہ وی۔ اوہدی گل تھلے آکے بڑے بڑیاں دی پس نکل جاندی سی۔ بابے ظہیر کشمیری نوں ویکھ کے شاید منیر دی کوئی شرارت دی رگ پھڑکدی سی تے اوہنوں بابا سنہری بچھو کہندا ہوندا سی۔ ظہیر نوں ایس چھیڑتے بڑی کوڑ چڑھدی ہوندی سی۔

اک واری لاہور ٹیلی ویژن تے کوئی پروگرام ریکارڈ کرانا سی۔ میں تے منیر سٹوڈیو ول جا رہے ساں تے رستے وچ ایک منڈلی بیٹھی دیکھی۔ صوفی غلام مصطفیٰ تبسم کجھ چاہن والیاں وچ گھرے ہوئے سن۔ میں کیہا، جے خان صاحب اجازت دین تاں میں صوفی صاحب نوں سلام کر لواں؟ منیر کیہا، میں وی چلاں گا۔ صوفی صاحب دے کول جا کے منیر نے کیہا: ہیلو بے بی تبسم! صوفی صاحب اگوں بولے! ہاں بے بے۔ تے فیر صوفی صاحب مینوں آکھن لگے، اوئے ایس بدمعاش نوں ایتھوں لے جا۔ تے منیر صوفی صاحب نوں اکھ ماری تے فیر اسیں دوویں اگے کھسک گئے۔

منیر دے جملے توں وڈے بزرگ تے اولیاء وی نہیں سن بچ سکدے۔ اک رات شراب دی تلاش وچ اسیں بھائی دروازے توں لنگھ کے داتا دربار ول نکلے۔ داتا دربار دا سنہری بوہا نوواں لوواں لگا سی۔ اوہ دروازے نوں ویکھ کے رُک گیا۔ فیر ٹھنڈا ساہ بھر کے آکھن لگا: اچھا بھئی علی ہجویری! اللہ محمد ﷺ دے صدقے میرے تے تیرے دوہاں دے گناہ معاف کرے۔ شاید منیر لئی اوہ دروازہ جیہدے اُتے سونا لکيا ہو یا سی اک گناہ دا اٹھری سی۔ بھلا کسے فقیر نوں سونے نال کیہ لگے۔ مردنوں تاں نبی کریم ﷺ سونا پان توں انج ہی منع کیتا ہو یا اے۔ جدوں مذہب لوکاں دی جہالت دا اکھاڑہ بن جاوے، تے حکم دے خلاف سونا ورتیا جان لگ پوے تاں مذہب باقی نہیں رہ جاندا۔

اوہ دوجیاں نوں تاں ایہہ نصیحت کردا ہوندا سی کہ ردِ عمل وچ مبتلا نہیں ہونا چاہی دا پر آپ ہر ویلے ردِ عمل دا شکار رہندا ہوندا سی۔ کسے وی صورت حال وچ، کوئی وی بندہ ہووے تے اوہ منیر دی پسند دے خلاف گل کرے منیر اوس نہیں سی بخشدا۔ اوہدے تے مکروہ ہون دا لیبل لا دیندا سی۔ منیر دے ویلے دا اک دوجا شاعر مینوں یاد آوندا پیا اے۔ ناصر کاظمی۔ ناصر حلقے دے وچ پڑھے گئے ہک مضمون وچ کیہا سی جو اوہ گاہل دا جواب گاہل نال نہیں دے سکدا۔ اوہ گاہل سن کے اداس ہو جاندا اے۔ پر منیر دی ذات دے اندر یدھ تے مزاحمت دا اک سوما سی جیہڑا ہر ویلے شر شر وگدا رہندا سی۔

اوہدے بارے کہن دیاں ہزاراں گلاں نیں۔ اوہ اپنی ذات وچ اک الف لیلیٰ سی۔ یاترا، ان ڈٹھیاں سیمواں دا ہول، ہجرت تے منزل تے نہ اپڑسکن دا ملال، اوس دی شاعری تے ذات دی ست رنگی پینگھ دے ہلارے نیں۔ ایہناں ہلاریاں دی فریکوئنسی ماپنا میرے وس دی گل

نہیں۔ پر میں چاہتا ہوں جو میں باراں ورہیاں وچ منیرنوں ویکھ کے مل کے، اوہدے نال سفر کر کے جو کجھ ویکھیا اے اوہدا منظر نامہ لکھاں۔ مینوں نہیں پتا میری نظرتے کوئی دوجا کنا اعتبار کر سکے گا۔ جے کوئی اعتبار نہ وی کرے تاں کیہ۔ میں منیر دے نال اپنی ارادت دی چرچا ضرور کرنی اے۔

ہُن جدوں منیر دریا دے پار چلا گیا اے، اوہدے قداماں دے نشان ایس کنڈھے تے ایڈے پکے نیں جیہڑے کدیں نہیں مٹ سکدے۔ چلو رسم پوری کریئے تے منیر لئی فاتحہ آکھیے:

جاوید ذکی دی یاد وچ

جاوید نال جیہڑیاں یاداں جڑیاں ہوئیاں نیں، اوہناں دی مٹھاس تا حیاتی میرے نال رہے گی۔ اوہ شوخ تے رنگلیاں محفلاں ہمیش یاد رہن گیاں، جیہڑے قوم دے سیاپے تے دکھی انسانیت دے وین اساں رل کے پائے، اوہناں دی ٹیس وی دل وچ رہے گی۔ پر ایہہ سبھ گجھ اک ذاتی معاملہ اے۔ اج اتھے اوہدی شاعری تے زندگی دے حوالے نال میں اک دو گلاں کراں گا۔

کسے نے آکھیا اے کہ جدتیک دل قہرتے مہر نال نہ بھریا ہووے، سچے شعر نہیں ہوندے۔ ذکی دے شعر قہرتے مہر دوہاں وچ ڈونگھے ڈبے ہوئے نیں، تاں کر کے سچے تے سچے نیں۔ اوس دے شعر اوس دے دل وچ لگے ہوئے بھانہڑ وچ پگھرے نیں تے خالص سونا بن کر پھٹے نیں۔

پر ایہدے اندر کبھدی آگ لگی اے، جیہدا سیک دُور دُور تپک جاندا اے۔ ایہہ کبھدی لام اے جیہدے سدے جاوید پیا دیندا اے کہ ”آوے ڈھولا لام لگی آ“۔ ویکھیا جائے تاں ایہہ کوئی نویں آگ نہیں، نہ کوئی نویں لام اے۔ ایہہ آگ تے دکھی انسانیت دے درد دی آگ اے۔ ایہہ ناانصافی تے ظلم دے نال ازلاں توں لگی ہوئی لام اے۔ جاوید ذکی نے شروع توں ای انصاف تے حق دے جہاد نوں اپنی زندگی دا مقصد بنا لیا تے مندا چنگا سبھے جر کے، اپنی سولی موڈھے دھر کے، ساری حیاتی کُردا رہیا۔ ایہہ اوس دی اپنی چون (choice) سی، لکھدا اے۔

”اساں رتڑے آپ رنگائے، رنگاں دی ساہنوں تھوڑ نہ کائی“

جاوید دی پیدائش ضلع شیخوپورہ وچ خانکاں ڈوگراں دی اے۔ سانگلہ دے سکول توں

میٹرک پاس کیتا تے انٹرواسطے بہاول پور ٹر گیا۔ اوتھے رہندیاں جاویدنوں سرائیکی پڑھن لکھن دا شوق پے گیاتے صوفی رنگ چڑھیا۔ اوہنے پنجاب یونیورسٹی لاہور توں سوشیالوجی وچ ایم اے کیتا تے اسلام آباد Pakistan Institute of Development Economics نال کم شروع کر لیا۔

حق تے انصاف دے ایس جہاد وچ اوہنے صرف شاعری ہی نہیں کیتی، بلکہ عمل وی کر کے دکھایا اے۔ اوہدی شاعری اوہدی زندگی دا عکس سی۔ کالج دے زمانے اوہنے دوستاں بیلیاں نال پنڈو پنڈو جانا تے غریب مزدوراں تے کمیاں نوں اکٹھا کر کے سیاسی تے سماجی گلاں دینیاں۔ کئی واری اوس نے غریب دا حق دوان لئی طاقتوراں نال متھا وی لایا۔ تے کئی وار گل ڈانگ سوٹے تک وی اُپڑ گئی۔ تے لوکاں جھوٹھے پرچے وی کروائے۔

کالج توں بعد اوہنے تھوڑی دیر اک وڈے کارخانے وچ مینجر دی نوکری وی کیتی۔ پر جدوں اوہنے مزدوراں اُتے ہوندى ناانصافی دیکھی تے اوہ بھتا چر ایہہ نوکری نہ کر سکيا۔ 1977-1988 دے دوران ضیاء الحق دی ہنیرنگری دے خلاف مہم وچ اوہ اگے اگے سی۔ ایس دور دیاں اوہدیاں بہت ساریاں نظماں انقلابی رنگ وچ رنگیاں ہوئیاں نیں۔ ایس دور وچ اوہنے مزدور کسان پارٹی دے کئی جلسیاں وچ اپنیاں نظماں سنایاں۔ اوہدی اک نظم ”انقلاب زندہ باد“ خاصی مقبول ہوئی۔ اسلام آباد وچ اوہدی ملاقات خالدہ نال ہوئی، جیہڑی فیر اوہدی زندگی دا ساتھی بنی۔ دوویں جی زنانیاں دے حقوق دی تحریک (Women Action Forum) وچ پورے پورے شامل رہے۔ اوس نے ایس تحریک دے اک جلوس وچ اپنی نظم ”اج چڑیاں کھنڈ کھلارے“ پڑھی جیہڑی بڑی مشہور ہوئی۔

جاویدنے وظیفے اُتے شکاگو یونیورسٹی توں 1974ء وچ ایم اے کیتا تے فیر 1984ء وچ ای UNO دے وظیفے اُتے یونیورسٹی آف وسکونسن وچ پی ایچ ڈی شروع کیتی، پر اپنی بیوی دا ساتھ دین لئی اوہ مشیگن اسٹیٹ یونیورسٹی (Michigan State University) آ گیا، جتھے خالدہ وی پی ایچ ڈی کردی پئی سی۔ اوتھے دوہاں پی ایچ ڈی مکائی تے فیر پروفیسری کیتی۔ اوس دے گردے پڑھائی دے دوران ہی جواب دے گئے سن تے ایسے کر کے امریکہ وچ علاج لئی روکنا ضروری سی۔

پر اوہدے امریکہ رہ جان دا اک کارن ایہہ وی سی کہ اپنے ملک وچ گل حدوں ودھ گئی

ہوئی سی۔ ایہہ اوس دی اک قربانی سی کہ اپنے اصولاں کچھے اپنا ملک چھڈ دتا۔ آخری دماں تائیں
ملک واپس جان دی آس لائی رکھی، پر بیماری ہتھوں مجبور رہیا۔

اوبنے ظلم تے ناانصافی دے چھڑے وین ای نہیں پائے، سگوں ایس نظام دے خلاف
لڑن لئی راہ وی دسیا۔ ایس حکمت عملی دے تن چار اصول نیں۔

پہلا : ناانصافی تے ظلم توں مونہہ نہ پھیرو۔ ڈرے کبوتر وانگوں اکھاں بند نہ کرو۔

اکھیں بند کرو نہ لوکو، انھے تھیسو

اکھیں کجبل پاؤ، پیریں گھنگھر و بنھو

ہتھ وچ ہتھ پا کے، گھسن گھیرے دے وچ نچو

دھرتی کٹو، چیکاں مارو

رولا پاؤ، سٹے لوک جگاؤ

دوجا : حق دی گل کرو۔ اوہ لکھدا اے:

مینوں سک اے نابر لوکاں دی

جیہڑے ظلم نوں ظلم اکھیندے نیں

جیہڑے موت گڑی پریندے نیں

تیجا : حق دی گل کرن وچ وی بڑی طاقت اے۔ خاص کر کے شاعر دی کوتا وچ۔

میں دُ لے ورگا نابرتاں نہیں

پر میں وی ساندل باردا جم آں

میری اکھیں حشر دے سوے

میرے سینے راوی چھل

میری شوکر دی تھر تھل

جنگل بیلے، شہر طیلے

چوتھا : حق دی گل کرن والے تے ظالم دا ہتھ روکن والے دی ہلا شیری کرو۔ ہر زمانے وچ

کئی سر پھرے نابرتے گبھرو جوان ظالم دے ساہنے ہک تان کے کھلو جاندے نیں۔

اوہناں جواناں دے ڈھولے تے واراں گاونیاں چاہیدیاں نیں۔

مائے بخت بھریئے

نابر شہیداں دے دین نہیں پائی دے

اوہناں دے ڈھولے گائی دے نیں

تے فیر ڈھولے گاؤن نال کیہ ہووے گا؟ حالات بدلن لئی بہادر جواناں دے ٹولیاں

دے ٹولے چاہیدے ہوندے نیں، جیہڑے زمانے دا ویہار اُلٹا دیوں۔ اوہ دسدا اے۔

ایویں بکسی دیوے توں دیوا

ایویں دُلے بھٹی، احمد کھرل تے بھگت سنگھ جیہے

نابر گھرواں دے جھنڈا اُگسن

اوہنے انقلابی شاعری دے علاوہ صوفیانہ رنگ تے انسانیت دے رشتے دے حوالے نال

وی بڑا گجھ لکھیا اے۔ مذہبی تفریق تے انتہا پسندی دے خلاف لکھیا تے انسانی بنیاداں تے پیار

محبت دے نال رہن دا درس دتا اے۔

دھرتی ماں دے سارے پتر و کالے گورے پتر و

اپنے اپنے اندر والے اکو جیہے وچ جھاتی پا کے

ایہہ تے دسو کیہ سارے انسان نہیں مترو۔

اوہدی انسانیت پرستی دے کارن پروفیسر ستنام سنگھ بوگرہ اوس دی بڑی قدر کردے سن۔

ایسے کارن جاوید دی کتاب ”کانگاں“ نوں بوگرہ ہوراں گور مکھی لپی وچ اُلٹھا کر کے ہندوستان

وچ چھپوایا۔

اپنے آخری اک دو سالوں وچ اوہنے پاکستان تے ہندوستان وچ امن واسطے، تے

عراق جنگ دے خلاف بھرپور کم کیتا۔ بیمار ہوون دے باوجود جنگ دے خلاف جلوس وچ حصہ

لیا۔ اپنے آخری وقت تک اوس دیاں سوچاں ایہی سن کہ نویں نسل نوں مذہبی انتہا پرستی توں کپویں

بچایا جاسکدا اے۔

اوہ موت نوں زندگی دا اک مرحلہ سمجھ داسی تے اوس نوں اک مثبت نظر نال دیکھ دا

سی۔ سخت بیماری تے تکلیف وچ وی یاراں بیلیاں دی خاطر محفلاں سجاوندا رہیا تے گا گا کے رونق

لاوندا رہیا۔ جاوید دیاں کجھ آخری نظماں 2005ء وچ ”پنچم“ رسالے وچ چھپیاں نیں۔

دور دراڈے جاون والے فیر نہ پھیرا پاندے

ہنجوں دے وچ بھجیاں سوچاں متراں لئی چھڈ جان دے
اوہناں دے پرچھاویں اکھیں سانجھ سانجھ کے رکھنے
تے اتھرو چھم چھم ورنے۔

جاوید ذکی دیاں کجھ ان چھپیاں نظماں

”گورونانک جی“

نانک رُوپ صبح دی لالی

رُتبہ عالی عالی

مکھ رشاں دا دھوتا ہویا

صورت کرماں والی

تیری مہک جھلی جگ سارے

گلیاں دوارے دوارے

اک دُنیا تے چائن کیتا

تیرے مکھ لشکارے

ساڈے تے وی کرم کریں چا

مک جاوے بدحالی

آونج ماہی اندروس چا

لُوں لُوں دے وچ رس چا

من تھیوے چا ہریا بھریا

کدھروں نماں ہس چا

پریم جوت دی رنگی جوت جگا دے

دُنیا تھئے سکاھالی

میں اوگن میرا سینہ بھر چا

اندر توری کر چا

مک جاون سب رولے گولے

روح تُوں امرت کر چا

تُوں پنجاب دا سرجن تارا

پنج ندیاں دا والی

نابر تے نروار

(دادا امیر حیدر دے ناویں)

توں کالا بدل ساون دا

توں چیت نروئی رُت

نابر پُت

توں سانجھ سُنہیاں خلقت لئی

توں منصف، توں نروار

توں سردار

توں رُت کھدے بھاراں دی وچ

ظلم اگے دیوار

توں جی دار

تیرے ناں دیاں ٹاہراں چارے جو ہاں

توں سانول دلدار

مٹھرا یار

توں ڈھولیاں وچ گویندا ایں

توں احمد کھرل، بھگت بجن

توں راجگرو، سکھدیو امر

توں دُلا راٹھ سدیندا ایں

توں خلقت من وسیندا ایں

توں خلقت من وسیندا ایں

☆☆☆☆☆

انکار

بھاویں سکھیاں ونھ کے ساڑو
چھوڈے تن دے وارو واری
لکھ لکھ واری

باگھ بگھیلے بھکے چھڈو
پنڈا چھاگن لئی لکھ بھاویں
دُھدل تھیون میرے تن دے
انگ انگ بھاویں

دُسر کر کے نیزے تکھے
ٹنگو مینوں ادھ اسمانے
بلدے بھنڈے نیڑے
دیہہ میری ٹوں چٹھیاں کر کے
بھاویں دیوؤ کوہلو گیرے
میں نہ لاساں تھوہر سو جھیں

رتیاں سُوجھاں

نُھل پئی لال ہنیری

جھوکاں گُوکدیاں

دب رتیاں سُوجھاں شوکدیاں

رت سُورج تھئی، سے سلھے دی

جگ جھلے دی

ست لانگھے تھئے آباد

رُت نابر تھئی چارے جو ہاں

من سدھراں تھیاں شاد

ساندل بار دی سیک

ڈینہہ راتیں میرے اندر شوکن

ساوی رت دے بیلے

دُھر تیلے

سُجھاں دی واٹاں تے پگھرن

سنگھنے جنڈ جنڈولے

نُھلن وا ورو لے

وچ چنگر بندے نگر جُھے

نُھمر پاوندے

واراں نابر کھراں، بھشیاں جیہے

راٹھاں دیاں گاوندے

نت کھڑ کھڑ کھڑکن ڈھول

میرا انگ انگ تچے لڈی

جُھے تھیوے نرم نرول

کرڑی رُت دا وین

اوہو کرڑی رُت دا موسم
اوہو رُت کبھدی
جیہڑی کئے ورھیاں توں لگی
ہر بندے دے چار دوالے
پُپ تے خوف دی وگن
چٹو سچ بولن توں اجکن
پنڈا ٹئے، سوجھاں سلکن
ایڈا خوف دی ٹنڈ دا جھکڑ
بلھاں دی دلہیزاں پچھے
جم جم جاون اکھر
ویلا کھکھر
اُچے بے گدھاں ملے
شیراں ملے جھک
جڈی تھی گئی نابرسک
آو گجے پُپ دے نیلے
ناداں وجن شہر تیلے
نابرسک کوکن چڑھدے لہندے

کال بلیندی
 نادر جھنڈ کھلاری
 جٹڈ جٹڈ ولے بار دے
 گجھ شہہ اسواراں
 مانی چھنج ونگار
 بنھ مڈاسے رنگے
 ہتھ لکوے چکے
 رکھ موڈھے تے برچھیاں
 لک ترکش ٹے
 مُشکی اتھرے گھوڑیاں
 نچ نچ کلے پے
 واہراں چڑھیاں چڑھدے لہندے
 چارے جوہاں نہیری گھٹے
 وچ گوکیندے نابر
 اساں لکناں راول ڈیرے
 کوئی ٹرٹ نہ پے شالا ہمتاں ٹوں
 رب دن چا پھیرے

دُله بھٹی دی وار

دُھول وچیندا دُھول
دُھول وچیندا دُله دا
تے نچدے نگر کمیں کائے
نچدے رائھ مصلی
سچ سرت دی جلی
سرتے پگڑ رتھے سو ہے
رنگ بسنتی چولے
نُھمر گھمر ناچ نچیندے
نُھلن واء ورو لے

دُھول وچیندا دُھول
تے نت وچیندا ساندل بار
آو نچے اڈی مار
نابر رنگ جمائے
پتل گوکے ونہی کالی ڈانگ گھمائے
لائگے لاپے

نابر سِک

میںوں سک نہیں رہی
اوہناں علماں۔ علم کتاباں دی
جیہڑے چُپ کڑکی لاندے مُونہے
ہتھیں پیریں سوکھا

اوہناں علماں۔ علم کتاباں دی
میںوں سک نہیں رہی۔

میںوں سک اے نابر لوکاں دی
جیہڑے ظلم نوں ظلم اکھیندے نہیں
جیہڑے موت گڑی پریندے نہیں۔
اج کال بلیندی گھبر و ساندل بار دیو
کوئی اُٹھے درد منداں دا دردی
اُٹھے دُلا ویر

اج ساویاں رُتاں ڈسکدیاں
اج اک اک رُکھ دلگیر
کوئی احمد کھل چڑھے نیلی
وگ اگے لائے باگھڑ بے حاکماں دا
تے کر دے سدھا تیر۔

جیہناں گھر گھر وین پوائے ہن
ایہہ قاتل سدھراں ساراں دے
ایہہ باجھ سنگیناں بلماں دے گجھ کار ناہیں
ایہہ ملکھاں دے سردار ناہیں

لُگی رُت دا گاؤن

اج ڈینہہ وی سکھنا لکھیا
گجھ وی کار نہ کیتا
نہ میں بھانجڑ لائے نابر سوچاں دے
نہ میتھوں کوئی آل پوچی
نہ میں ڈونڈی پٹی کڑے مُلکھاں دی
جیہناں سولیاں ٹنگے گھبرو
مان تروڑے ماواں بھیناں دے
ایہہ حق اے
ایہہ سچ اے
میں دُلے ورگا نابر تاں نہیں
پر میں وی ساندل بار دا جم آں
میری اکھیں حشر دے سُوے
میرے راوی چھل
میری شوکر دی تھر تھل
جنگل بیلے۔ شہر تبیلے

اکھیں بند کرو نہ لوکو

اکھیں بند کرو نہ لوکو

انھے تھیو۔

اکھیں کجل پاؤ

پیریں گھنگھر و بنھو

ہتھاں وچ پا کے

گھسن گھیرے دے وچ نچو

دھرتی کٹو۔ چیرکاں مارو

رولا پاؤ۔ سٹے لوک جگاؤ

اپنے چار پھیرے تکو

راہیں راہیں خونی چھٹے

لال ہنیری اوہ اسمانے۔

کنے نگر نگر جے ظلم دی سولی چڑھدے

وچوں روندے۔ اتوں ہسدے

لوکی بھیڑے تھوڑ دے نیں

ساتھ نہیں دیندے۔

انج تے بھیڑیو ظلم نہ ملکسی

گل نہ بنسی۔

آو رل مل ڈھولے گایے

موڈھے موڈھا لاکے

اپنا پنڈھ مکایے

ظلم دے سینے لائو لایے

☆☆☆☆☆

”مزدوراں دے عالمی دن دے حوالے نال“

دھروئی آ مُلکھا، دھروئی
انکھ ہدا دا سُورج ڈُبیا
جند بھیری ادھ موئی
دھروئی آ مُلکھا، دھروئی

آس اُمید دا چانن گدلا
خورے کپڑے کار دا بدلا
رُت ساتھوں پئی منگے
خلقت جھورے موڈھے چا کے
مونہہ تے سوچ ٹوں جندرے لا کے
نیویں پا پا لنگھے

سر نہ چاوے کوئی
دھروئی آ مُلکھا، دھروئی
سوچاں دی نو ٹیالی جیہی
سُرت چاننی دُھر کالی جیہی
شالا سُورج اُگے
پیراں دے وچ گھنگھر و پا کے
بھنگڑے گدھے ناچ نچا کے
ہر کوئی پیا پئے

جاگے خلقت سوای
دھروئی آ مُلکھا، دھروئی

بھاویں رات توے دی کالک

چن کاواں دے آہنے

چلے لال ہنیری

اکھاں دے وچ جگنو بھر کے

دیوے تھاں تھاں بانے

ایہہ سک تیری میری

ایہدے باجھ نہ ڈھوئی

دھروئی آملکھا، دھروئی

”بسنت بہار“

آئی اے بسنت بہار
رُت رنگی ساڈا من مدھرائے
اکھیاں انت خمار

نیلیاں پیلیاں اڈدیاں گڈیاں
الہڑ ہیراں پاون لڈیاں
اکھیاں جھلکے پیار
تتلیاں نچدیاں پھردیاں تھاں تھاں
ست رنگی اے مہلاں دی چھاں
جھرنے گان ملہار

نازک جٹیاں مست پھریندیاں
بھر بھر بُکاں حُسن لٹیندیاں
گھبرواں دے من ٹھار

کوسی کوسی ڈھپ دی چادر
جنگھی، ماں دی بنگل وانگر
تن من چین قرار

من وچ میلے سجدے رہندے
اُچی اُچی وجدے رہندے
ڈھولاں دے کھڑکار

پنج دریاواں دارب والی
وسدی رہے ہر تھاں ہریالی
جیوے ساندل بار

غزل

نہ	چلیاں	تدبیراں	گنجھ
نہ	پھلیاں	تقدیراں	سکھ
موسم	دا	ہجر وراگ	اوہو
نہ	ولیاں	باراتاں	وصل
بھریا	مئل	دا	جینے
نہ	ڈھلیاں	راتاں	اوہدیاں
موسم	گئے	لنگھ	کنے
نہ	رلیاں	راہواں	ساڈیاں
وئے	سُہاگن	سُرت	ویلا
نہ	جھلیاں	ہوون	رُتاں
جھوکاں	راوی	وَسَن	شالا
نہ	گلیاں	ہوون	سُنجیاں

گیت

تیرے نال چا اکھیاں لائیاں
پہیاں راتاں جاگ لنگھائیاں

یار بجن تیرے جھولے پیندے
کن وجدے تیرے بول سنیدے
کھلیاں ہاسے چیتے آندے
کیہ جنڈڑی امی دن سائیاں

توں وسدا میرے اندر باہر
توں ایں میرا ازل تے آخر
توں ایں کلمہ سجدا دلبر
نت تیریاں مالاں پائیاں

میں، میں نہیں بس میں توں ہوئی
تیری ذات اچ ذات لکوئی
مینوں میں دی لوڑ ناں کوئی
جد تیرے سنگ اشنائیاں

